

ISSN 2311–4932

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний політехнічний університет

25-річчю Незалежності України присвячується

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І ВЛАДА

Серія: ІСТОРІЯ

Збірник наукових праць

Виходить двічі на рік

Заснований у березні 2002 року

Випуск 35. 2016

Одеса
«Екологія»
2016

УДК 94(477)(082)

Засновник: Одеський національний політехнічний університет

Тридцять п'ятий науковий збірник «Інтелігенція і влада» серії «Історія» містить статті, в яких на основі архівних матеріалів, періодичної преси та інших джерел висвітлюються малодосліджені питання діяльності інтелігенції та владних інституцій України різних епох, зокрема нової та новітньої доби, науково-педагогічної діяльності, міського самоврядування та адміністративного управління, політики влади щодо інтелігенції; постаті видатних представників української інтелігенції; історіографії та джерелознавства.

Збірник призначений для науковців, аспірантів, студентів історичних спеціальностей, краєзнавців, музейних працівників та всіх, хто цікавиться історією України.

Свідоцтво про державну реєстрацію збірника «Інтелігенція і влада» серії КВ № 7326 від 21.05.2003 р.

Визнаний фаховим Постановами президії ВАК України № 2–05/1 від 19.01.2006 р., № 1–05/2 від 10.03.2010 р., № 1021 від 7.10.2015 р.

ISSN 2311–4932.

Збірник індексується зарубіжними наукометричними базами даних:

Російський індекс наукового цитування (РІНЦ);

Бібліографічна база даних Slavic Humanities Index;

Міжнародна наукометрична база «Google Scholar».

Збірник також представлено в національних базах і бібліотеках:

Загальнодержавний репозитарій «Наукова періодика України»;

Загальнодержавна база даних «Україніка наукова» (реферативний журнал «Джерело»).

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного політехнічного університету. *Протокол № 3 від 27.12.2016 року.*

Наша адреса: кафедра історії та етнографії України, Одеський національний політехнічний університет, проспект Т. Г. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (048) 705–83–14, (048) 705–84–04; e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net.

© Одеський національний політехнічний університет, 2016

Головний редактор:

Г. І. Гончарук, д-р іст. наук, проф., заслужений працівник освіти України

Редакційна рада:

Г. О. Оборський, д-р техн. наук, проф., заслужений працівник освіти України, ректор (Одеський національний політехнічний університет, Україна);

О. П. Ресніт, д-р іст. наук, проф., член-кореспондент Національної академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України (НАН України, м. Київ, Україна);

В. М. Хмарський, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна);

В. Л. Цубенко, д-р іст. наук, проф. (Одеська державна академія будівництва та архітектури, Україна);

М. М. Шитюк, д-р іст. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України (Навчально-науковий інститут історії, політології та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського, Україна)

Редакційна колегія:

О. А. Бачинська, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна);

Вацлав Вежбенец, докт. габіт. (істор.), проф., ректор Державної вищої технічно-економічної школи ім. о. Броніслава Маркевича у м. Ярославі (Польща);

Т. Г. Гончарук, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний політехнічний університет, Україна);

І. С. Гребцова, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна);

Н. М. Діанова, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна);

В. Г. Кушнір, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна);

В. М. Мордвінцев, д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Україна);

Л. І. Сухотеріна, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний політехнічний університет, Україна)

Рецензенти:

М. І. Михайлуца, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний морський університет, Україна);

Д. П. Урсу, д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна);

С. А. Цвілюк, д-р іст. наук, проф. (Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна)

Шановні читачі!

Редколегія очікує на нові статті з різних проблем історії України. Головною умовою публікації статей є їх відповідність Постанові Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України». Згідно з даною Постановою, наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор; 3) формулювання мети статті (постановка завдання); 4) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Статті, що не містять наукового апарату і не відповідають вимогам ВАК, не будуть надруковані.

Архів збірника можна переглянути на сайті Науково-технічної бібліотеки ОНПУ, адреса сайту: <http://library.opu.ua/digital/editions/power> та на сайті збірника: <http://history-power.com>

Редколегія

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ВЛАСТЬ

Серия: ИСТОРИЯ

Сборник научных трудов

Выходит дважды в год

Основан в марте 2002 года

Выпуск 35. 2016

УДК 94(477)(082)

Основатель: Одесский национальный политехнический университет

Тридцать пятый научный сборник «Интеллигенция и власть» серии «История» содержит статьи, в которых на основе архивных материалов, периодической прессы и других источников освещаются малоисследованные вопросы деятельности интеллигенции и властных институций Украины различных эпох, в частности нового и новейшего периода, научно-педагогической деятельности, городского самоуправления и административного управления, политики власти относительно интеллигенции; персоналии выдающихся представителей украинской интеллигенции; историографии и источниковедения.

Сборник предназначен для ученых, аспирантов, студентов исторических специальностей, краеведов, музейных работников и всех, кто интересуется историей Украины.

Свидетельство о государственной регистрации сборника «Интеллигенция и власть» серии КВ № 7326 от 21.05.2003 г.

Признан профессиональным Постановлениями президиума ВАК Украины № 2-05/1 от 19.01.2006 г., № 1-05/2 от 10.03.2010 г., № 4 от 29.12.2015 г.

ISSN 2311-4932.

Сборник индексируется зарубежными наукометрическими базами данных:

Российский индекс научного цитирования (РИНЦ);

Библиографическая база данных Slavic Humanities Index;

Международная наукометрическая база «Google Scholar».

Сборник также представлен в национальных базах и библиотеках:

Общегосударственный репозитарий «Научная периодика Украины»;

Общегосударственная база данных «Украиника научная» (реферативный журнал «Джерело»).

Рекомендован к печати ученым советом Одесского национального политехнического университета. *Протокол № 3 от 27.12.2016 года.*

Наш адрес: кафедра истории и этнографии Украины, Одесский национальный политехнический университет, проспект Т. Г. Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, тел.: (048) 705-83-14, (048) 705-83-04; e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net.

© Одесский национальный политехнический университет, 2016

Главный редактор:

Г. И. Гончарук, д-р ист. наук, проф., заслуженный работник образования Украины

Редакционный совет:

Г. А. Оборский, д-р техн. наук, проф., заслуженный работник образования Украины, ректор (Одесский национальный политехнический университет, Украина);

А. П. Реент, д-р ист. наук, проф., член-корреспондент Национальной академии наук Украины, заслуженный деятель науки и техники Украины (НАН Украины, г. Киев, Украина);

В. М. Хмарский, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина);

В. Л. Цубенко, д-р ист. наук, проф. (Одесская государственная академия строительства и архитектуры, Украина);

Н. Н. Шитюк, д-р ист. наук, проф., заслуженный деятель науки и техники Украины (Учебно-научный институт истории, политологии и права Николаевского национального университета им. В. А. Сухомлинского, Украина)

Редакционная коллегия:

Е. А. Бачинская, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина);

Вацлав Вежбенец, докт. габит. (истор.), проф., ректор Государственной высшей техническо-экономической школы им. о. Бронислава Маркевича в г. Ярославле (Польша);

Т. Г. Гончарук, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный политехнический университет, Украина);

И. С. Гребцова, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина);

Н. Н. Дианова, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина);

В. Г. Кушнир, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина);

В. М. Мордвинцев, д-р ист. наук, проф. (Киевский национальный университет им. Т. Г. Шевченко, Украина);

Л. И. Сухотерина, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный политехнический университет, Украина)

Рецензенты:

Н. И. Михайлуца, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный морской университет, Украина);

Д. П. Урсу, д-р ист. наук, проф. (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина);

С. А. Цвилюк, д-р ист. наук, проф. (Одесский государственный университет внутренних дел, Украина)

Уважаемые читатели!

Редколлегия ожидает новые статьи по разным проблемам истории Украины. Главным условием публикации статей является их соответствие Постановлению Президиума Высшей аттестационной комиссии Украины от 15.01.2003 г. № 7–05/1 «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины». Согласно данному Постановлению, научные статьи должны иметь такие необходимые элементы: 1) постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими заданиями; 2) анализ последних исследований и публикаций, на которые опирается автор; 3) формулировка цели статьи (постановка задания); 4) выделение не решенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья; 5) изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; 6) выводы из данного исследования и перспективы дальнейших разведок в данном направлении. Статьи, которые не содержат научного аппарата и не отвечают требованиям ВАК, напечатаны не будут.

Архив сборника можно пересмотреть на сайте Научно-технической библиотеки ОНПУ, адрес сайта: <http://library.opu.ua/digital/editions/power>, а также на сайте сборника: <http://history-power.com>

Редколлегия

INTELLECTUALS AND STATE POWER

History series

Collected Works

Biannual

Established in March 2002

Iss. 35. 2016

Odessa
«Ecology»
2016

UDC 94(477)(082)

Founder: Odessa national polytechnic university

The 35st issue of the «Intellectuals and State Power» collected works, «History» series, contains papers, in which, on the basis of archival materials, periodicals and other sources, scantily explored problems of activities of intellectuals and power institutions of Ukraine of modern and contemporary periods, particularly research and teaching activities, municipal government and administration, government policy towards intellectuals; outstanding Ukrainian intellectuals; specialists in historiography and historical sources are highlighted. The publication is devoted to scientists, postgraduate students and students of history, ethnographers, museum workers and everyone interested in the history of Ukraine.

Certificate of state registration of «Intellectuals and State Power» collected papers: KB 7326, 21.05.2003.

The publication is recognized as professional edition by Decree of Presidium of HAC of Ukraine № 2-05/1 as of 19.01.2006, № 1-05/2 as of 10.03.2010, № 1021 as of 7.10.2015.

ISSN 2311-4932

The publication is indexed by foreign scientometric databases:

Russian Science Citation Index (RSCI);

The database Slavic Humanities Index;

«Google Scholar» International bibliographic database.

The publication is also presented in national databases and libraries:

«Scientific Periodicals of Ukraine» National repository;

«Ukrainika naukova» National database («Djereło» Ukrainian abstract journal).

Recommended for publication by the Academic Council of Odessa national polytechnic university. *Minutes № 3 of 27.12.2016.*

Address: Department of History and Ethnography of Ukraine, Odessa national polytechnic university, 1 Shevchenko Avenue, Odessa, 65044. Tel.: (048) 705-83-14, (048) 705-83-04; e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net.

Editor-in-Chief:

G. I. Goncharuk, Doctor of History, Professor, Honored Educator of Ukraine

Editorial Council:

G. O. Oborskiy, Dr. Sci. (Tech.), Honored Educator of Ukraine, Rector (Odessa National Polytechnic University, Ukraine);

O. P. Reyent, Doctor of History, Professor, Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine, Honoured Science and Technology Worker of Ukraine (NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

V. M. Khmars'ky, Doctor of History, Professor (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine);

V. L. Tsubenko, Doctor of History, Professor (Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Ukraine);

M. M. Shytiuk, Doctor of History, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the Institute of History, Political Science and Law of V. O. Sukhomlyns'ky National University of Mykolayiv, Ukraine

Editorial Board:

O. A. Bachyns'ka, Doctor of History, Professor (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine);

Wacław Wierzbieniec, Dr. Hab. (History), Professor, Rector of Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław (Poland);

T. G. Goncharuk, Doctor of History, Professor (Odessa National Polytechnic University, Ukraine);

I. S. Grebtsova, Doctor of History, Professor (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine);

N. M. Dianova, Doctor of History, Professor (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine);

V. G. Kushnir, Doctor of History, Professor (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine);

V. M. Mordvintsev, Doctor of History, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);

L. I. Sukhoterina, Doctor of History, Professor (Odessa National Polytechnic University, Ukraine)

Peer-reviewers:

M. I. Mikhailutsa, Doctor of History, Professor (Odessa National Maritime University, Ukraine);

S. A. Tsviliuk, Doctor in History, Professor (Odessa State University of Internal Affairs, Ukraine);

D. P. Ursu, Doctor of History, Professor (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine)

ЗМІСТ

Dear Readers!

Editorial Board is kindly welcome new articles on various issues of History of Ukraine. For the article to be published, the main condition is to be fulfilled: the paper should comply with the Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine № 7–05/1 from 15.01.2003 «On raising standards for professional publications listed in the HAC list of Ukraine». In accordance with the Resolution, research papers should contain the following elements: 1) problem statement and its relationship to important scientific and practical tasks; 2) analysis of recent research and publications which formed the basis for the author's work; 3) statement of the purpose of the article (task statement); 4) highlighting of unresolved parts of the problem which are dealt within the article; 5) main body of the research with full explanation of scientific results; 6) findings of the research and prospects for further research in the area.

Articles that do not contain scholarly apparatus and do not meet the requirements of the HAC will not be published.

Our archive is available on the website of the Scientific-technical library of the ONPU: <http://library.opu.ua/digital/editions/power>, and on the website of the «Intellectuals and State Power» collected works: <http://history-power.com>

Sincerely,
Editorial Board

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ
НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Березовська В. В.

Монархічні організації Бессарабії (1905–1917 рр.) 19

Сусоров В. Д.

Шляхи подолання ідейно-політичної кризи ПСР і неонародницьких організацій України після 1905–1907 рр. 33

**ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НОВІТНЬОЇ ДОБИ**

Візітів Ю. М.

Прояви національно-культурного життя молдовської діаспори України в роки незалежності 62

Герасимов Т. Ю.

«Хлібне питання» в містах Правобережної України доби Першої світової війни (1914–1917 рр.) 79

Кіндрачук Н. М.

Викорінення національного елемента з життя українського етнічного середовища внаслідок русифікації культурно-освітнього простору УРСР: перша половина 60-х рр. ХХ ст. 90

Кобельський Д. В.

Девіантна поведінка вояків Червоного козацтва: 1918–1921 рр. 103

Кучерук М. С.

Україна, 1991–2014: суспільні потрясіння як складові безперервного процесу 116

Мельник О. В.

Сучасні Україна та Польща, як зразок для дослідження міфологічної ідеології (2014–2016 рр.), або «Історичні копанки» у відносинах України та Польщі 126

Чістякова І. М., Кривдіна І. Б.

Інститут омбудсмена в Україні: історико-правовий
аспект 136

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Іваніченко Л. М.

Фабрично-заводська промисловість Одеси у 1900–
1914 рр. 150

Федорова А. І.

Перші згадки терміну Україна: історіографічний
аспект 162

Цубенко В. Л.

«Південь України у вітчизняній та європейській
історії» — III Міжнародна науково-практична
конференція, присвячена 25-річчю Незалежності
України 173

ПЕРСОНАЛІЇ

Гончарук Г. І.

Про Рух і його батька 189

Грушицька І. Б., Сухотеріна Л. І.

З історії одеської школи наукової фотографії:
М. Л. Кац (1906–1990) 202

Корнієнко К. В.

Сергій Шелухин: роздуми на тему незалежності 212

Шановська О. А.

Велика місія Михайла Гориня 220

Яковлев І. В.

Становлення постаті І. Ф. Драча в період
десталінізації 232

СОДЕРЖАНИЕ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НОВОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ

Березовская В. В.

Монархические организации Бессарабии
(1905–1917 гг.) 19

Сусоров В. Д.

Пути преодоления идейно-политического кризиса
ПСР и неонароднических организаций Украины
после 1905–1907 гг. 33

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ УКРАИНЫ НОВЕЙШЕГО ВРЕМЕНИ

Визитив Ю. Н.

Проявления национально-культурной жизни
молдовской диаспоры Украины в годы независимости . . 62

Герасимов Т. Ю.

«Хлебный вопрос» в городах Правобережной Украины
времен Первой мировой войны (1914–1917 гг.) 79

Киндрачук Н. М.

Искоренение национальных элементов из жизни
украинского этнической среды в результате
русификации культурно-образовательного
пространства УССР: первая половина 60-х гг. XX в. . . . 90

Кобельский Д. В.

Девиантное поведение бойцов Червоного казачества:
1918–1921 гг. 103

Кучерук М. С.

Украина, 1991–2014: общественные потрясения
как составляющие непрерывного процесса 116

Мельник О. В.

Современные Украина и Польша, как образцы
для исследования мифологической идеологии
(2014–2016 гг.), или «Исторические копанки»
в отношениях Украины и Польши 126

Чистякова И. Н., Кривдина И. Б.

Институт омбудсмена в Украине: историко-правовой
аспект 136

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ**Иваниченко Л. М.**

Фабрично-заводская промышленность Одессы в 1900–
1914 гг. 150

Федорова А. И.

Первые упоминания термина Украина:
историографический аспект 162

Цубенко В. Л.

«Юг Украины в отечественной и европейской
истории» — III Международная научно-практическая
конференция, посвященная 25-летию Независимости
Украины 173

ПЕРСОНАЛИИ**Гончарук Г. І.**

О Рухе и его отце 189

Грушицкая И. Б., Сухотерина Л. И.

Из истории одесской школы научной фотографии:
М. Л. Кац (1906–1990) 202

Корниенко Е. В.

Сергей Шелухин: размышления на тему
независимости 212

Шановская Е. А.

Великая миссия Михаила Горыня 220

Яковлев И. В.

Становление личности И. Ф. Драча в период
десталинизации 232

CONTENTS**SOME PROBLEMS
OF NEW HISTORY OF UKRAINE****Berezovs'ka V. V.**

Monarchist organizations in Bessarabia (1905–1917) 19

Susorov V. D.

The ways of overcoming ideological and political crisis
of the SRP and neonarodnyts'kykh Organizations
of Ukraine after 1905–1907 33

**PROBLEMS OF HISTORY OF UKRAINE
OF MODERN PERIOD****Vizitiv Y. M.**

The national-cultural life of Moldovan community
in Ukraine 62

Herasymov T. Yu.

«Bread Question» in the towns of the Right-Bank
Ukraine during the First World War (1914–1917) 79

Kindrachuk N. M.

Eradication of the national element from the life
of the Ukrainian ethnic environment as a result
of russification of culture and education in the Ukrainian
SSR: the first half of the 60-s of the XXth century 90

Kobelskiy D. V.

Deviant behavior of the soldiers of the Red Cossacks:
1918–1921 years 103

Kucheruk M. S.

Ukraine, 1994–2014: Social earthquakes as the chains
of one ceaseless process 116

Mel'nyk O. V.

Modern Ukraine and Poland as a model for research
mythological ideology (2014–2016), or «Historic
Cisterns» in relations Ukraine and Poland 126

Chistyakova I. N., Krivdina I. B.

The Ombudsman Institute in Ukraine: historical and legal aspect 136

HISTIRIOGRAPHY AND CHRONOLOGY

Ivanichenko L. M.

Factory industry of Odesa in 1900–1914 150

Fedorova A. I.

The first mention of the term Ukraine: historiographical aspect 162

Tsubenko V. L.

«The South of Ukraine in the National and European history» — the III International science-practical conference dedicated to the 25-th anniversary of Independence of Ukraine 173

PERSONALIA

Goncharuk G. I.

About Rukh and his Father 189

Hrushytska I. B., Suhoterina L. I.

From the History of Odessa School of Scientific Photography: M. L. Katz (1906–1990) 202

Kornienko E. V.

Sergiy Shelukhin: Reflections about Independence 212

Shanovska O. A.

Mykhaylo Horyn's Great Mission 220

Yakovlyev I. V.

The formation of I. F. Drach personality during the de-stalinization 232

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 94(477+571)«1905/1917»

В. В. Березовська

МОНАРХІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕССАРАБІЇ (1905–1917 рр.)

Дунайський інститут Національного університету
«Одеська морська академія»
вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, Одеська обл., 68600, Україна

Березовська Вікторія Вікторівна, к. і. н., доц., доцент кафедри гуманітарних дисциплін, e-mail: matcik2@mail.ru

АНОТАЦІЯ

Більшість монархічних організацій з'являються в імперії після революційних подій 1905 р. В квітні 1905 р. в Кишиневі за ініціативою влади було утворено «Бессарабську вітчизняну лігу» під керівництвом Павла Крушевана. Бессарабія була одним з регіонів імперії, в якому швидко та інтенсивно поширювався вплив чорносотенних організацій: в краї діяли 194 чорносотенних відділи. Більшість їх функціонували в Кишиневі, Хотинському, Оргеєвському, Ізмаїльському повітах. Соціальний склад чорносотенних організацій був досить строкатий, вони охоплювали основні суспільні стани та соціальні групи населення регіону. Серед чорносотенців були селяни та дворяни, робітники та чиновники, студенти та домогосподарки. Однак визначальне місце в чорносотенних формуваннях належало православному духівництву. Причиною масовості чорносотенного руху, як і інших політичних рухів у Росії на початку ХХ ст., стала наявність численних маргінальних груп, що було зумовлено зростанням промисловості та урбанізацією країни.

Ключові слова: чорносотенний рух; Бессарабія; дворянство; селянство; православне духівництво.

В. В. Березовская

**МОНАРХИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ БЕССАРАБИИ
(1905–1917 гг.)**

Дунайский институт Национального университета
«Одесская морская академия»
ул. Фанагорийская, 9, г. Измаил, Одесская обл., 68600, Украина

Березовская Виктория Викторовна, к. и. н., доц., доцент кафедры гуманитарных дисциплин, e-mail: matcik2@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Большинство монархических организаций появляются в империи после революционных событий 1905 г. В апреле 1905 г. в Кишиневе по инициативе власти была создана «Бессарабская отечественная лига», которую возглавил Павел Крушеван. Бессарабия была одним из регионов империи, где очень быстро и интенсивно распространялись черносотенные идеи и организации: в крае действовало 194 отделения черносотенных партий и групп. Большинство из них функционировали в Кишиневе, Хотинском, Оргеевском и Измаильском уездах. Социальный состав черносотенных организаций был достаточно пестрым; они охватывали основные сословия и социальные группы населения региона. Среди черносотенцев были крестьяне и дворяне, рабочие и чиновники, студенты и домохозяйки. Однако исключительная роль в черносотенных организациях принадлежала православному духовенству. Причиной массовости черносотенного движения, как и других политических сил в России в начале XX века, стало наличие многочисленных маргинальных групп, что было обусловлено ростом промышленности и урбанизацией государства.

Ключевые слова: черносотенное движение; Бессарабия; дворянство; крестьянство; православное духовенство.

V. V. Berezovs'ka

**MONARCHIST ORGANIZATIONS OF BESSARABIA
(1905–1917)**

Danube Institute of the National University
«Odesa Maritime Academy»
Fanahoriys'ka St, 9, Izmail, Odesa region., 68600, Ukraine

Berezovs'ka Viktoriya Viktorivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Humanities, e-mail: matcik2@mail.ru

ABSTRACT

Most of the monarchist organizations had appeared in the Empire after the revolutionary events of 1905. By the initiative of the authorities was created «Bessarabian National League» under the leadership of Paul Krushevan in Chisinau, in April, 1905. Bessarabia was one of the regions of the empire in which the influence of the Black Hundreds organizations spread rapidly and extensively: there were 194 branches of the Black-Hundred parties and groups in the region. Most of them functioned in Chisinau, Khotyn, Orhei and Izmail districts. The social structure of the Black Hundreds was quite a divers, they comprised the main classes and social groups of the region. There were peasants and nobles, the clerks and workers, students and housewives among reactionaries. However, the decisive place in the Black Hundred units belonged to the Orthodox clergy. The causes of Black Hundred mass movements, as well as other political forces in Russia in the early twentieth century, were the presence of many marginalized groups, appeared due to the growth of industry and urbanization of the country.

Key words: Black-Hundred movement; Bessarabia; the nobility; the peasantry; the Orthodox clergy.

Протягом останніх років у суспільній свідомості виявилася зацікавленість монархізмом, його місцем в історії Російської імперії та, відповідно, політичними організаціями, що відстоювали ідеали традиційної форми правління. Історія XX століття демонструє нам, що ігнорування історичних шляхів розвитку власної державності при проведенні соціально-політичних змін коштує занадто дорого й має свої відголоски в сучасному житті. Ці обставини викликають гостру необхідність більш ґрунтовного аналізу історії суспільно-політичних рухів початку XX ст., ідеологічного спадку й практичної діяльності монархічних організацій регіонального рівня.

Серед літератури останніх років виділяються роботи В. Кожинова [1], в яких автор заперечує причетність правих організацій до єврейських погромів і політичних вбивств, відзначаючи, що все «чорносотенне» піддалося ні з чим незрівняному «обмовленню». Концептуальні зміни у вивченні монархічних партій почалися у зв'язку з виходом робіт С. Степанова [2], Є. Михайлової [3], І. Омелянчука [4]. Однак до сього часу в українській історіографії бракує наукових розробок щодо діяльності регіональних монархічних організацій. Тому звернення автора даної статті до питань становлення, окремих аспектів діяльності, соціального складу монархічних організацій Бессарабії початку ХХ ст. є цілком обґрунтованим.

Нагадаємо основні етапи процесу формування монархічних організацій в Російській імперії. В жовтні 1900 р. в середовищі національної столичної інтелігенції виникла ідея створити націоналістичний гурток. З часом з'явилося товариство під назвою «Русское собрание» (РС), яке очолив князь Д. П. Голіцин. Статут організації було затверджено наприкінці січня 1901 р. Товариство було засновано як суто просвітницьке об'єднання, завдання якого визначалися наступним чином: «створити такий центр, куди б сходилися руські люди, і де могли б обмінюватися думками», «по змозі своїй служити російському мистецтву» [5]. На перших зборах до складу РС увійшли 120 членів організації. Пізніше, у 1903 р. в Харкові було відкрито перший місцевий відділ «Русского собрания», на чолі з вечним-істориком, професором місцевого університету А. С. Вязигиним. У тому ж році філія товариства була відкрита в Одесі.

Активізація революційних настроїв в країні змусила товариство перейти від читання доповідей і проведення літературних вечорів до активної політичної роботи. У 1904–1905 рр. на додаток до харківського й одеського були створені відділи «Русского собрания» в Києві, Варшаві, Оренбурзі, Казані, Пермі, Вільно.

Революція 1905–1907 рр. активізувала процес організаційного оформлення чорносотенного руху. Перші масові організації правого напрямку виникли навесні 1905 р. Так, у квітні 1905 р. в Москві було створено «Союз русских людей» (СРЛ). Його основу склали представники давніх аристократичних родин. Одеський відділ «Союза русских людей», відкритий

4 жовтня 1906 р., очолив дворянин і педагог Н. Н. Родзевич. Чисельність організації складала близько 300 чоловік.

Бурхливе зростання організацій правого політичного крила припадає на період після підписання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Тоді ж відбувається організаційне оформлення монархічного руху. У листопаді 1905 р. в Петербурзі утворюється «Союз русского народа» (СРН) на чолі з О. Дубровіним, М. Марковим і В. Пуришкевичем. Пізніше останній, виключений наприкінці 1907 р. з СРН, утворив «Русский народный союз имени Михаила Архангела» (СМА). Крім того, в центрі і на місцях існували інші чорносотенні об'єднання, близькі за програмними настановами і тактикою до перших двох («Союз мира и порядка», «Русская монархическая партия», «Русское народное общество за веру, царя и отечество» та ін.) [6, с. 149].

До весни 1907 р. «Союз русского народа» поглинув значну кількість правих партій і організацій, ставши центром консолідації монархічного руху. За короткий час Союз перетворився на найбільшу партію в Росії з власною газетою — «Русское знамя» (виходила з листопада 1905 року) [7, с. 31].

У Бессарабії процес створення чорносотенних організацій розпочався наступним чином. За ініціативою влади у квітні 1905 р. в Кишиневі з'явилася «Бессарабская отечественная лига», під керівництвом Павла Крушевана. У зверненні до народу Ліга закликала людей не брати участі в революційних мітингах, підтримувати політику уряду. Організаційне оформлення монархістської партії в краї під керівництвом В. Пуришкевича та П. Крушевана відбулося восени 1905 р., коли політична діяльність була легалізована [8, с. 23–27].

Бессарабія була одним з регіонів імперії, в якому швидко та інтенсивно поширювався вплив чорносотенних організацій: в краї діяло 194 чорносотенних відділів. Більшість їх функціонувала в Кишиневі, чисельність досягла приблизно 2500 осіб, а в губернії чисельність прихильників цього напрямку доходила до 16000 осіб. В Бессарабії виходила чорносотенна газета «Друг», редактором якої був відомий журналіст Павло Олександрович Крушеван. У 1906 р. були створені відділи «Союза русского народа» в Хотинському повіті (22 жовтня 1906), Оргееві, Вадлуй-Воде (жовтень 1906), Серата-Галбене, Бендерах (11 січня 1907), Чиучиулень, Кишиневі (1907).

лави в основному високооплачуваних робітників і малограмотних вихідців з села, що зберігали разом з менталітетом, властивим аграрному суспільству, і монархічні ідеали [16, с. 89–90].

Місцеве селянство також було одною з активних складових монархічних організацій регіону. Створені для захисту монархії сільські відділи СРН в Бессарабії перетворилися на своєрідні селянські профспілки і, врешті решт, спрямували свою діяльність проти головної із засад самодержавства — поміщицького землеволодіння. Лідери монархічної партії виступали проти конфіскації землі у поміщиків, стверджуючи, що фермерство не дасть нічого позитивного, оскільки це призведе лише до деградації сільського господарства, підірве експорт, і скоротить засоби для існування сільськогосподарських робітників. Вони підкреслювали, що порушення прав приватної власності землевласників вплине і на інші суспільні верстви.

Аналіз соціального складу «Союза русского народа» свідчить про те, що до складу як центральних, так і місцевих відділів входили дворяни, духівництво, купці, підприємці, частина інтелігенції. Рядовий склад СРН — це селяни, дрібні крамарі, торговці, міщани, власники невеликих підприємств, представники пролетаріату, місцеві лікарі, вчителі, публіцисти.

Більшість членів Союзу складало селянство, особливо в регіонах, де був присутній відчутний тиск на росіян. Так, в Бессарабії були зафіксовані випадки входження до «Союзу» цілими селами. Також в рядах «Союзу» налічувалася велика кількість робітників, багато хто з яких по суті залишався селянами. Серед міщан членами організації, в основному, були ремісники, дрібні службовці, крамарі і кустарі, рідше — купці старших гільдій. Керівні пости в «Союзі» займали дворяни. Велику роль в організаційній і пропагандистській діяльності відігравали представники духовенства.

Чорносотенний рух в Бессарабії слід умовно розподілити на дві нерівномірні частини: одна, менша, складалася з дворян, великих землевласників, інтелігентів. Вони були ідеологічним ядром, чітко розуміли мету та завдання чорносотенного руху, координували їхню практичну реалізацію та аналізували реальні можливості монархічних організацій. Інша, більша частина, включала в себе велику кількість селян, дрібних підприємців і землевласників, а також маргінальні прошарки та

навіть декласовані елементи. Вся ця строката маса дуже приблизно розуміла сутність руху праворадикалів, брала в ньому участь інстинктивно, з огляду на ірраціональні мотиви. Така полярність чорносотенства через залучення до нього широкого соціального спектру і становить особливість монархічного руху в Бессарабській губернії.

Література та джерела

1. Кожин В. В. «Черносотенцы» и Революция (загадочные страницы истории) [Электронный ресурс] / Вадим Валерианович Кожин. — Москва, 1998. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/koz_h_chern.html [10.10.2016]; Кожин В. В.. Россия: век XX (1901–1939). Кто такие черносотенцы? [Электронный ресурс] / Вадим Валерианович Кожин. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kogin1.php. — Дата обращения: 10.10.2016.
2. Степанов С. А. Черносотенцы: «Революционеры наизнанку» / С. А. Степанов // Политические исследования. — 1993. — № 1. — С. 37–52; Степанов С. А. Черносотенные союзы и организации / С. А. Степанов // Политические партии России: история и современность. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. — С. 84–96.
3. Михайлова Е. М. Идеология правых партий и организаций Поволжья начала XX века (региональный аспект) / Е. М. Михайлова // Вопросы истории. — 2007. — № 11. — С.18–34.
4. Омелянчук І. Чорносотенний рух в Україні на початку XX століття / Ігор Омелянчук // Сучасність. — 1997. — № 12. — С. 86–93; Омелянчук І. Численность Союза Русского Народа в 1907–1914 гг. в правобережных украинских губерниях // История и культура: ежегодник. — М.: Индик, 2005–2006. — С. 146–154; Омелянчук І. Чорносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.) / Игорь Владимирович Омелянчук. — К. : Национальный институт украинско-российских отношений, 2000. — 299 с.
5. Степанов С. А. Черносотенцы и их борьба с беззаконием и смутой [Электронный ресурс] / С. А. Степанов. — Режим доступа: <http://nationalism.org/rodina/history/chernsotnya.htm>. — Дата обращения: 10.10.2016.
6. Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917 / сост. Степанов А. Д., Иванов. А. А. ; [отв. ред. О. А. Платонов]. — М.: Институт русской цивилизации, 2008. — 640 с.
7. Кичеев В. Г. Отечественная историография черносотенно-монархических организаций России в начале XX века / В. Г. Кичеев. — Улан-Удэ: ИПК ВСГАКИ, 2008. — 53 с.
8. Varta I. Partide și organizații politice on Basarabia on perioada revoluției din 1905–1907: дис. ... доктора іст. наук / Ion Varta. — Кишинів, 2008. — 145 с.

9. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). — Ф. 1007 Помічник начальника Бессарабського губернського жандармського управління на прикордонному пункті в м. Ізмаїл та Ізмаїльському повіті. — Оп. 1. — Спр. 52: Листування з Бессарабським губернським жандармським управлінням, головнокомандуючим Ізмаїльського повіту, з унтер-офіцерами додаткового штату на пунктах повіту з перевірки політичної благонадійності жителів повіту, 3 січня — 16 квітня 1916 р. — 364 арк.
10. КУІА. — Ф. 1172 Колекція документів і матеріалів про революційний рух трудящих Придунайського краю. — Оп. 1. — Спр. 15. Політичний огляд помічника начальника Бессарабського губернського жандармського управління на прикордонному пункті в м. Ізмаїл та Ізмаїльському повіті. Фотокопія, 1907 р. — 22 арк.
11. Залезжский В. Н. Монархисты / Владимир Николаевич Залезжский. — Харьков, 1929. — 149 с.
12. Платонов О. Русская национальная философия в трудах её создателей [Электронный ресурс] / О. Платонов. — Режим доступа: http://hrono.ru/biograf/bio_b/butmi.html. — Дата обращения: 10.10.2016.
13. Омелянчук И. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.) / Игорь Владимирович Омелянчук. — К. : Национальный институт украинско-российских отношений, 2000. — 299 с.
14. Устав общества под названием «Союз русского народа» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rusnar.ru/pages.php?p=charter>. — Дата обращения: 10.10.2016.
15. Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917 / сост. Степанов А. Д., Иванов. А. А.; [отв. ред. О. А. Платонов]. — М.: Институт русской цивилизации, 2008. — 640 с.
16. Омелянчук І. Чорносотенний рух в Україні на початку ХХ століття / Ігор Омелянчук // Сучасність. — 1997. — № 12. — С.86–93.

REFERENCES

1. KOZHINOV, V. (1998) «Chernosotency» i Revoljucija (zagadochnye stranicy istorii) — «Black Hundreds» and the Revolution (The Curious Case of the page) [Online]. Moskov. 20/03/2012. Available from: http://www.hrono.ru/libris/kozh_chern.html. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian); KOZHINOV, V. (2000) *Rossija: vek XX (1901–1939). Kto takie chernosotency? — Russia: Century XX (1901–1939) — Who are the Black Hundreds?* [Online]. Available from: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kogin1.php. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
2. STEPANOV, S. (1993) Chernosotency: «Revoljucionery na iznanku» — The Black Hundreds «The revolutionaries inside out». *Politicheskie issledovanija — Political studies*. No.1. p. 37–52. (In Russian); STEPANOV, S. (2000) Chernosotennye sojuzy i organizacii — Black Hundred unions and organizations. *Politicheskie partii Rossii: istorija i sovremennost' — Political parties of Russia: History and Modernity*. Moscow: Russian Political Encyclopedia. p. 84–96. (In Russian).
3. MIHAJLOVA, E. (2007) Ideologija pravyh partij i organizacij Povolzh'ja nachala XX veka (regional'nyj aspekt) — The ideology of right-wing parties and organizations of the early twentieth century, the Volga region (regional aspect). *Voprosy istorii — Questions of history*. No. 11. p. 18–34. (In Russian).
4. OMELYANCHUK, I. (1997). Chornosotenny rukh v Ukrayini na pochatku KhKh stolittya — Reactionary movement in Ukraine in the early twentieth century. *Suchasnist' — Modernity*. No.12. p. 86–93. (In Ukrainian); OMELYANCHUK, I. (2006) Chislennost Soyuzu Russkogo Naroda v 1907–1914 gg. v pravoberezhnyih ukrainskih guberniyah: istoriya i kultura — The number of the Union of Russian People in the 1907–1914 biennium in the right-bank Ukrainian provinces of history and culture. *Ezhegodnik. — Yearbook*. Moskov. (In Ukrainian); OMELYANCHUK, I. (2000). *Chernosotennoe dvizhenie na territorii Ukrainy (1904–1914 gg.) — Black-Hundred movement on the territory of Ukraine (1904–1914 gg.)*. Kiev. p. 299. (In Russian).
5. STEPANOV, S. (1998). *Chernosotency i ih bor'ba s bezzakoniem i smutoj — The Black Hundreds and the fight against lawlessness and sedition*. [Online]. 15/06/1998. Available from: <http://nationalism.org/rodina/history/chernsotnya.htm>. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
6. PLATONOV, O. A. (ed.) (2008) Chernaja sotnja — The Black Hundreds. *Istoricheskaja jenciklopedija 1900–1917 — Historical Encyclopedia 1900–1917*. Moscow: Institute of Russian civilization. (In Russian).
7. KICHEEV, V. (2008). *Otechestvennaja istoriografija chernosotennomonarhicheskikh organizacij Rossii v nachale XX veka — Domestic historiography of Russian Black Hundred-monarchist organizations in the early twentieth century*. Ulan-Ude: IPK VSGAKI. (In Russian).
8. VARTA, I. (2008). *Partide și organizații politice on Basarabia on perioada revoluției din 1905–1907 — Political parties and organizations in Bessarabia during the revolution of 1905–1907*. Kishiniv. (In Moldavian).
9. *Lystuvannya z Bessarabs'kym huberns'kym zhandarms'kym upravlinnyam, holovnokomanduyuchym Izmayil's'koho povitu, z unterofitseramy dodatkovoho shtatu na punktakh povitu z perevirky politychnoy blahonadiynosti zhyteliv povitu — Correspondence with the Bessarabian provincial gendarmerie, chief Ismail County, from non-commissioned officers additional staff at border district of checking political reliability County residents (1916) Fund 1007. Description 1. Case 52. Komunal'na ustanova «Izmayil's'ky arkhiv» — Municipal institution «Izmail archive»*. Izmail. (In Russian).

10. *Politychnyy ohlyad pomichnyka nachal'nyka Bessarabs'koho huberns'koho zhandarms'koho upravlinnya na prykordonnomu punkti v m. Izmayil ta Izmayil's'komu poviti — Political Review Bessarabian Assistant Chief Provincial Gendarmerie Border on in. Izmail and the Izmail district (1907) Fund 1172. Description 1. Case 15. Komunal'na ustanova «Izmayil's'kyu arkhiv» — Municipal institution «Izmail archive». Izmail. (In Russian).*
11. ZALEZHSKIY, V. (1929). *Monarhistyi — Monarchists*. Har'kov. (In Russian).
12. PLATONOV, O. *Russkaja nacional'naja filosofija v trudah ejo sozdatelej — Russian national philosophy in its creators works*. [Online]. 03/06/2011. Available from: http://hrono.ru/biograf/bio_b/butmi.html. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
13. OMEL'JANCHUK, I. (2000). *Chernosotennoe dvizhenie na territorii Ukrainy (1904–1914 gg.) — Black-Hundred movement on the territory of Ukraine (1904–1914)*. Kiev: The National Institute of Ukrainian-Russian relations. (In Russian).
14. *Ustav obschestva pod nazvaniem «Soyuz russkogo naroda» — Charter company under the name «Union of Russian People» (2000)* [Online]. 10/02/2000. Available from: <http://www.rusnar.ru/pages.php?p=charter>. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
15. PLATONOV, O. A. (ed.) (2008) *Chernaja sotnja — The Black Hundreds. Istoricheskaja jenciklopedija 1900–1917 — Historical Encyclopedia 1900–1917*. Moscow: Institute of Russian civilization. (In Russian).
16. OMELYANCHUK, I. (1997). *Chornosotenny rukh v Ukrayini na pochatku XX stolittya — Reactionary movement in Ukraine in the early twentieth century. Suchasnist' — Modernity*. No.12. p. 86–93. (In Ukrainian)

Надійшла до редакції 16 жовтня 2016 р.

УДК 94(477)/«1907–1910»

В. Д. Сусоров

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ПСР І НЕОНАРОДНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 1905–1907 РР.

Херсонський національний технічний університет,
Бериславське шосе, 24, Херсон, 73024, Херсонська обл., Україна

Сусоров Віктор Дмитрович, д. і. н., проф., професор кафедри філософії, політології та українознавства, e-mail: susor.v.d.v@bk.ru

АНОТАЦІЯ

У статті на основі різноманітного матеріалу аналізується кризовий стан Партії соціалістів-революціонерів та неонародницьких організацій після революції 1905–1907 рр. Після революційна криза охопила всі революційні партії, однак лише ПСР зазнала не тільки організаційного, але й ідейного удару. Разом з тим вказуються різні шляхи виходу з кризового стану як ПСР, так і керівників неонародницьких організацій. ПСР прагнула створити на місцях когорти професійних революціонерів, народні соціалісти планували добитися легалізації партії.

У підсумку статті наголошується, що усі спроби ПСР та неонародницьких організацій знайти ефективний шлях виходу з кризи в умовах урядової реакції та реалізувати окреслені завдання у той час були нереальні.

Ключові слова: криза; організація; реформа; конференція; постанова.

В. Д. Сусоров

**ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО
КРИЗИСА ПСР И НЕОНАРОДНИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ
УКРАИНЫ ПОСЛЕ 1905–1907 гг.**

Херсонский национальный технический университет,
Бериславское шоссе, 24, Херсон, 73024, Херсонская обл., Украина

Сусоров Виктор Дмитриевич, д. и. н., проф., профессор кафедры философии, политологии и украиноведения, e-mail: susor.v.d.v@bk.ru

АННОТАЦИЯ

В статье на основании различного материала анализируется кризисное состояние Партии социалистов-революционеров и неонароднических организаций после революции 1905–1907 гг. Постреволюционный кризис охватил все революционные партии, однако лишь ПСР испытала не только организационный, но и идейный удар. Вместе с тем указываются различные пути выхода из кризисного состояния как ПСР, так и руководителей неонароднических организаций. ПСР стремилась создать на местах когорты профессиональных революционеров, народные социалисты планировали добиться легализации партии.

В итоге статьи подчеркивается, что все попытки ПСР и неонароднических организаций найти эффективный путь выхода из кризиса в условиях правительственной реакции и реализовать намеченные задания в то время были нереальными.

Ключевые слова: кризис; организация; реформа; конференция; постановление.

V. D. Susorov

**THE WAYS OF OVERCOMING IDEOLOGICAL
AND POLITICAL CRISIS OF THE SRP
AND NEONARODNYTS'KYKH ORGANIZATIONS
OF UKRAINE AFTER 1905–1907**

Kherson National Technical University,
Beryslavske Highway, 24, Kherson, 73024, Ukraine

Susorov Victor Dmytrovych, Doctor of History, Professor, Professor of the Department of Philosophical Studies, Politology and Ukrainian Science, e-mail: susor.v.d.v@bk.ru

ABSTRACT

The article analyzes the situation in the Socialist Revolutionary Party and neonarodnyts'kykh organizations after the revolutionary events of 1905–1907 on the basis of historical and memoir literature, documentary and archival material. Post-revolutionary crisis had spread to all the revolutionary parties of the Russian Empire, but the SRP has experienced not only the organizational but also ideological impact. Stolypin agrarian reform undermined the ideological foundations of the SRP, which wanted the government activities to be rejected by the conscious will of the peasants in rural areas.

Alongside with that the article extensively analyzes the crisis condition of other neonarodnyts'kykh organizations, including the SRP, observes active attempts to find a way out of the crisis. Socialist Revolutionary Party, for example, came to the conclusion that the need for creation of staff party organizations, in order to create phalanges of professional revolutionaries. It is also shown the unreality of management of the national socialists who due to their confidence in the program and tactics tried to achieve the legalization of the party, which in those conditions did not even have the permanent relations with most of its organizations.

The conclusion of the article emphasizes that all attempts of neonarodnyts'kykh organizations and SRP to find an effective way out from the crisis in terms of the reaction of the government and to implement the scheduled tasks were impossible.

Key words: crisis; organization; reform; conference; resolution.

Однією з провідних проблем вітчизняної та зарубіжної історіографії (зрозуміло, головним чином, російської), є спроба визначити причини кризи, що охопила всі організації лівого спрямування Російської імперії, у тому числі й неонародниць-

кі, у міжреволюційний період. Відразу зауважимо, що думки опонентів неонародників з цього приводу, у тому числі й радянських науковців, які дотримувались ustalених позицій та оцінок, ми опускаємо. Це проблема окремого історіографічного дослідження. Зупинимося на розгляді позицій деяких істориків, які торкалися даної проблематики.

Однак, перш ніж перейти до розгляду даної проблеми докладно, на наш погляд, розглянути питання про те, як самі неонародники розглядали причини кризи власних організацій та Партії соціалістів-революціонерів (ПСР). З цього приводу найбільш детальні свідчення містять роботи, висловлювання та листування місцевих діячів. Першими дослідниками історії діяльності неонародників серед селян були не лише їхні лідери, активні діячі, але й політичні опоненти [1]. Одна з перших фундаментальних робіт з історії ПСР взагалі і проблеми, що досліджується, була написана жандармським високопосадовцем О. І. Спіридовичем. Її цінність полягає насамперед у тому, що в ній міститься значний фактичний матеріал, але оскільки вона видана на початку ХХ ст., тому вимагає уточнення багатьох положень і оцінок. Заслуговують на особливу увагу і статті російських авторів, які вийшли у 1907–1911 роках і були надруковані в основному в журналі «Русское богатство» [2].

З 20-х років минулого століття почали виходити наукові, публіцистичні дослідження та роботи мемуарного характеру зарубіжних авторів [3]. У них автори розглядали історію, в основному ПСР, правда, лише побіжно. І все ж у їхніх роботах наводиться чимало фактів агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи, зокрема есерівських організацій серед селянства.

Історики України теж внесли певний внесок у вивчення і висвітлення досліджуваної теми. Перша робота, що була присвячена історії ПСР, з'явилася ще у 20-х роках ХХ ст. [4]. Правда, робота ця носить в основному популярно-пропагандистський характер. Її відмінною рисою є слабе використання архівних і документальних матеріалів. Селянський рух, як правило, висвітлюється у відриві від робітничого руху, не досліджувалося і питання про вплив соціалістичних ідей на зростання політичної свідомості селянських мас тощо. Подібні недоліки були притаманні й іншим працям того ж періоду.

У 20–30-ті роки минулого століття розробка даної проблеми здійснювалася досить повільно, що було зумовлено накопиченням, узагальненням нових матеріалів, особливо архівних. До того ж радянські історики зосереджувалися, головним чином, на міжпартійній боротьбі та викритті негативних, з точки зору офіційної ідеології, моментів діяльності неонародницьких організацій. Друга світова війна та труднощі післявоєнної відбудови народного господарства позначилися на проблематиці наукових досліджень. У роки війни і після неї вчені в основному досліджували боротьбу народних мас за свободу і незалежність. Тому проблема неонародництва в той час втратила свою актуальність. Хоча вітри хрущовської «відлиги» сприяли принциповим позитивним зрушенням у розвитку історичної науки, однак негативні оцінки щодо діяльності неонародників, як і деяких інших партій, залишалися незмінними.

З 60–80-х років ХХ ст. в середовищі науковців почався поступовий процес переосмислення накопиченого історичного матеріалу і відходу від догматичних оцінок та нашарувань 30-х років. Уперше з'являються колективні монографії з історії непролетарських партій, у тому числі і неонародницьких [5], де висвітлюються основні віхи їхньої діяльності, правда, часто через призму тактичної лінії більшовицької фракції РСДРП. У цей період побачили світ монографії, присвячені партії народних соціалістів та есерів-максималістів [6]. Автори ввели в обіг велику кількість архівного і документального матеріалу та окреслили коло питань, що потребували вивчення.

У роки незалежності вийшли монографії [7] та наукові статті [8] як російських, так і вітчизняних істориків [9; 10], у яких зроблена спроба об'єктивно розглянути та проаналізувати історію неонародницьких організацій та їхню роль у селянському русі. Висвітлення діяльності неонародників визнане дослідниками давно назрілим. Актуальність даної проблеми визначається також аграрно-селянською проблемою, яка особливо гостро постала на зламі ХІХ і ХХ століть, її вирішення було умовою стабілізації соціально-економічних відносин. Однак остаточно вирішити селянську проблему у рамках самодержавного ладу, на наш погляд, було неможливо.

З робіт сучасних зарубіжних вчених заслуговує на увагу праця німецького вченого М. Хільдермайера [11]. Свій погляд

на цю проблему М. Хільдермайер дещо скоригував, що можна бачити з матеріалів Міжнародного колоквиуму істориків, який проходив у Росії навесні 1990 р. Як М. Хільдермайер, так і російський науковець К. В. Морозов при визначенні причин кризи ПСР у постреволюційний період вказували наступні:

- посилення поліцейських репресій, які в даний період стали більш ефективними;
- неможливість існування в нелегальних умовах партій з організаційною структурою, близькою до західноєвропейських партій, що орієнтувалися на легальні умови роботи;
- криза партійних фінансів через різке скорочення джерел фінансування.

Звичайно, кожен з авторів додавав й інші причини, які, можливо, були навіть більш суттєвими від вищенаведених. На наш погляд, найбільш повно причини кризи неонародницьких організацій та партії ПСР подав К. В. Морозов. Окрім вже вищенаведених причин, він називає також несприятливі зовнішні умови, масовий відтік досвідчених партійних кадрів з місцевих організацій усіх рівнів (арешти, еміграція, відхід від справ і т. ін.), деморалізація значної частини партійців через низку різноманітних причин [12].

Враховуючи актуальність проблеми, автор на основі загальних теоретичних положень, історичних принципів, характеру й особливостей джерельної бази прагне дати наукове висвітлення теми, що досліджується. Не претендуючи на її вичерпне висвітлення, у статті ставляться наступні завдання:

- дати аналіз організаційної та ідейної кризи у ПСР та неонародницьких організаціях;
- розкрити політику ПСР і неонародників серед селянства в післяреволюційний період;
- охарактеризувати ставлення неонародницьких організацій до національного питання та національно-визвольного руху в Україні;
- ввести у науковий обіг нові архівні матеріали та маловідомі документи.

Причини організаційної кризи неонародницьких, як загалом і інших політичних партій, полягали перш за все у загальних соціально-політичних та психологічних умовах, що склалися в Російській імперії на початку ХХ століття. У зв'язку з цим

необхідно також враховувати відмінності у будові загальноросійських і національних політичних партій від подібних західноєвропейських організацій. Політичні партії й організації на території Російської імперії почали виникати як невеликі за чисельністю, конспіративні, головню інтелігентські групи. На масові політичні партії вони почали перетворюватися лише під час революційних подій 1905–1907 рр. У цьому відношенні основне питання полягає у тому, як цей перехід вплинув на організаційну структуру і стан новостворених масових партій.

Слід констатувати, що низький рівень не лише політичної, але й загальної культури більшості населення імперії, а особливо її національних окраїн, робила його мало придатним соціальним середовищем для організаційного партійного будівництва. Результатом залучення до партійних структур слабких в ідейно-політичному відношенні елементів стали низька ідейна свідомість, партійна дисципліна, нестача навичок самоврядування, вмілих партійних працівників низового та середнього рівня. Звідси загальна слабкість як горизонтальних, так і вертикальних партійних структур.

Завершення революційних подій 1905–1907 рр., розпуск II Думи, початок столипінської аграрної реформи й урядові репресії на цьому тлі, загальна апатія та розчарування не могли вплинути на загальний стан опозиційних партій та організацій. Особливо болісно ці процеси позначилися на одній з найбільш активних і масових партій лівого ґатунку неонародницької орієнтації — Партії соціалістів-революціонерів. Як відомо, післяреволюційна криза охопила всі революційні партії Російської імперії. Проте саме ПСР зазнала не лише організаційного, але й ідейного удару в рамках урядової селянської реформи. Остання, як відомо, була спрямована проти селянської общини, в якій уряд вбачав мало не головну причину негараздів в аграрному секторі країни.

Інформація про перші прояви кризового стану у місцевих організаціях надходила до керівних органів партії ще з кінця 1906 — початку 1907 рр. У цьому контексті показовим є виступ представника Української обласної організації ПСР на III Раді партії в липні 1907 р. Наголосивши, що його «доповідь буде особистою», він відзначав: «Я почну з того, що справа у нас взагалі поставлена погано, хоча, вважаю, не гірше, ніж в

інших. Велика нестача людей і арешти віднімають можливість необхідного розвитку роботи в краї. Людей немає навіть в обласній організації; з п'яти обраних на червневому (обласному) з'їзді зараз лише два, два заарештовані, один залишив роботу через хворобу. Останнім часом майже не було зібрань. Слабо ведеться організаційна робота в Катеринославській і Чернігівській губерніях, краще у Київській, Катеринославській... губерніях...»

Далі доповідач інформував про відсутність зв'язків не лише з повітами, але й губернських організацій між собою. «Нам необхідно з'ясувати наше становище, — підкреслював він. — Я вважаю, що ми починаємо розходитися з бажаннями і вимогами широких мас» [13]. Даний виступ дає можливість зробити кілька висновків. По-перше, те, що доповідь була «особистою» дає можливість стверджувати, що діяльність керівництва Української обласної організації ПСР була паралізована (арешти двох з п'яти членів, хвороба третього). Дієздатними залишалися лише двоє з обкомівців і, не маючи кворуму, вони не могли представляти всю область. Саме через це доповідь і носила «особистий» характер. По-друге, констатовалася слабка організаційна робота на рівні повітів і губерній. По-третє, пропозиція «з'ясувати наше становище» через те, що «ми починаємо розходитися з бажаннями і вимогами широких мас», означала необхідність зміни тактичної лінії партії.

Перетворення на селі, започатковані урядовим указом 9 листопада 1906 р., які були спрямовані на ліквідацію общинного землеволодіння, підривали ідеологічні основи ПСР. Як відомо, програма останньої передбачала передачу земельного фонду країни у завідування демократично організованих общин. Не дивно, що соціалісти-революціонери різко негативно відреагували на урядові заходи на селі. Спонтанно реагуючи на них, вони закликали до захисту общинних розпорядків, їх збереження та поширення.

У керівництва ПСР не викликав сумніву кінцевий провал урядових реформ на селі, оскільки воно було переконане, що реформа не задовольняє потреби селян. Однак це зовсім не означало, що ПСР пасивно спостерігала за розвитком подій на селі. До того ж лідерам ПСР хотілося, щоб урядові заходи на селі були «відкинуті свідомою волею селянства». Для цього не-

обхідно було мобілізувати селянських партійних працівників і спрямувати їх діяльність у потрібне русло [14].

В одній зі своїх статей М. І. Ракітніков — головний фахівець з аграрного питання — запропонував детальний план антистолипінської кампанії. За його рекомендаціями потрібно було розширити і поглибити ідейний вплив на селянство шляхом друкованої та усної пропаганди, організації з'їздів, конференцій, зборів, консультацій для селян. Партійним працівникам вказувалося на необхідність пропагувати серед селян думський аграрний законопроект, конкретизуючи його згідно зі специфічними умовами конкретної місцевості. Вони повинні були також вести агітацію за удосконалення общинних розпорядків і за проведення земельних перерозподілів — це вважалося найкращою відповіддю на указ від 9 листопада 1906 р. Необхідно було вести агітацію за недопущення виділів з общини та за обмеження купівлі землі селянами у приватну власність. Пропагандисти ПСР також повинні були пояснювати селянам переваги кооперації, особливо там, де общини вже не існували, у місцевостях з подвірним землеволодінням. На думку М. І. Ракітнікова, всі перелічені заходи можна було здійснити шляхом створення широкої і міцної безпартійної селянської організації, але її основу повинна була становити більш вузька соціал-революційна партійна організація [15].

Влітку 1907 р. ЦК ПСР розробив «Круг задач, намечених партией социалистов-революционеров в деревне в настоящий момент» — офіційний документ, який містив оцінку столипінських реформ і визначав практичні заходи щодо протидії їм. Планувалося «повести агітацію за перегляд і вдосконалення общинних розпорядків, за перерозподіли надільної землі, оскільки давно не було перерозподілів і значно розвинулася нерівність у землекористуванні; перерозподіли — це краща відповідь на закон (так у документі. — В. С.) 9 листопада, оскільки вони знищують головний мотив, що спонукає окремих селян до виділу». На думку авторів документу, «виділів з общини не можна допускати ні в якому разі», а агітацію на користь общинних розпорядків потрібно вести «особливо наполегливо у місцевостях з відсталими формами розверстання...» [16].

Неважко помітити, що основні ідеї цього документа були запозичені з публікацій попереднього часу і представляли со-

бою своєрідну квінтесенцію пропозицій партійних публіцистів. Хоча ідеологи ПСР вірно підмітили капіталістичну спрямованість урядових заходів, але водночас їх спроби зосереджувалися на тому, щоб за допомогою відповідної агітації та організаційної діяльності зупинити, чи хоча б затримати процес руйнування общини. Як справедливо зауважив один з радянських дослідників, соціалісти-революціонери шукали рішення завдань соціалізму в обхід капіталізму, на шляхах, що йшли врозріз «з об'єктивним ходом економічної еволюції суспільства» [17].

Перетворення на селі, третьочервневий державний переворот і зміна суспільно-політичної організації в самій країні, а також організаційні проблеми у середовищі ПСР вимагали чітких оцінок і конкретних практичних рекомендацій з цих питань, тому необхідність скликання повноважного партійного органу давно назріла. Ще в червні 1907 р. у керівних колах ПСР піднімалося питання про необхідність скликання чергового партійного з'їзду. Однак відшукати кошти, необхідні для його проведення за кордоном (близько 50 тис. руб.), не вдалося. У свою чергу Рада уявлялася партії не досить представницьким органом для вирішення кардинальних проблем поточного моменту, а тому було вирішено разом з Радою ПСР скликати і партійну конференцію [18]. У травні 1908 р. було підготовлено повідомлення ЦК місцевим організаціям про скликання загальнопартійної конференції.

З 4 по 10 серпня 1908 р. у Парижі проходила перша загальнопартійна конференція соціалістів-революціонерів. На ній були присутні делегати від 17 обласних організацій і закордонні партійні діячі. Всього з Росії прибули 20 осіб, у тому числі четверо з України, закордонні органи представляли 15 осіб. Одночасно було скликано і Раду ПСР. Конференція мала дорадчий характер, але Рада партії мала право надавати прийнятим конференцією резолюціям статус обов'язкових для виконання партійних настанов [19].

Після відкриття роботи конференції, починаючи з 5 серпня, були заслухані звіти з місць. Їх сукупність склала масштабну, але досить песимістичну картину майже повсюдного розгрому есерівських організацій і різкого спаду роботи на місцях. Вранці 6 серпня було заслухано звіт представника Південноросійського обласного комітету ПСР. На жаль, повної картини він

змалювати не зміг, оскільки не мав відповідних даних по Бессарабській і Херсонській губерніях — їх представники не прибули на обласну конференцію. Доповідач відзначав, що у Херсонській губернії «півтора року тому робота йшла дуже добре, але що збереглося від неї після розгрому організацій — цього взнати не вдалося». В північних районах Таврійської губернії, де переважало сільське населення, робота йшла досить жваво. Констатувалося, що виділів з общини спостерігалось менш за все в місцевостях, де діяли сильні партійні організації [20].

Співдоповідач з цього питання інформував присутніх про те, що в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії існують селянські братства, які ведуть посилену боротьбу проти виділів з общини [21]. Вранці наступного дня була заслухана звітна доповідь представника Українського обласного комітету ПСР. Він наголошував, що загальне становище характеризується прагненням мас до організації, «до згуртування на ґрунті наших партійних гасел», а з іншого боку — в партійних центрах «лютують провали і безлад усякого роду». Оскільки три представники Українського обласного комітету ПСР зазіснилися на конференцію, то їх співповідь була заслухана лише 11 серпня, але її головні положення співпадали з даними, наведеними головним доповідачем [22].

На основі інформації, отриманої від учасників конференції, ЦК ПСР була складена «Сводка сведений о современном положении в деревне», витримана в оптимістичному дусі. В ній зокрема, стверджувалося, що «партія, спираючись на революційні елементи села... має всі дані для того, щоб... остаточно закріпити свій ідейний та організаційний вплив на маси» [23]. Важливою подією конференції стала доповідь про боротьбу з урядовим законодавством. Оцінка столипінської реформи у цілому була вірною, однак методи боротьби пропонувалися нереальні. Справа у тому, що реалізація останніх передбачала наявність міцних і розгалужених селянських організацій. А саме їх і бракувало. В ході конференції, незважаючи на її в цілому оптимістичний тон, рефреном звучала думка про організаційну кризу партії [24]. У звітній доповіді про діяльність ЦК ПСР один з лідерів партії В. Чернов змушений був визнати: «Працівників на місцях залишилося дуже мало, і внаслідок цього проміжні ланки між масами і центральними органами партії

ся... Маса може та і повинна дуже швидко знову з'явитися на арені, і ми повинні бути готові, щоб швидко сформувати з неї вірну політичну армію. Інакше ми знову будемо розбиті» [41].

Отже, головне завдання полягало у створенні кадрових партійних організацій, що на мові більш радикальних політичних організацій — соціалістів-революціонерів чи соціал-демократів — означало створення когорти професійних революціонерів. Однак проблема полягала у тому, чи будуть ці організації конспіративними, фактично нелегальними, чи лідери народних соціалістів будуть захищати ідею «відкритої» партії. Керівництво ТНСП продовжувало відстоювати попередні позиції про відкритість партії. І це незважаючи на те, що через певний час після публікації прізвищ членів Організаційного комітету кожен з них отримав судові повістки. Це могло свідчити лише про те, що за ними проводився нагляд відповідних правоохоронних структур Російської імперії. Не дивно, що представники місцевих груп не поспішали діяти за прикладом своїх лідерів. Необхідно зауважити, що III конференція ТНСП залишила питання про легалізацію партії відкритим до установчого з'їзду.

Дискусія щодо відкритої партійної діяльності знову була поставлена на порядок денний у лютому 1909 р. на нараді Організаційного комітету партії з представниками столичних організацій. Керівництво народних соціалістів, хоча й намагалося відстоювати свою позицію, але змушене було піти на компроміс. Пояснювалося, що принцип «відкритості» не відповідає у дійсності поняттю легальності, а тому місцеві організації можуть самі вирішувати, чи обнародувати їм списки своїх членів і робити відкритим доступ на свої зібрання. Остаточне ж рішення знову було відкладено до загальнопартійного з'їзду [42].

Керівництво народних соціалістів прагнуло своєю поміркованістю в програмі і тактиці, відкинувши ідею збройного повстання і терористичні методи боротьби, на чому наголошували соціалісти-революціонери, намагалося добитися легалізації партії. Однак, саме **партії**, як стрункої організаційної структури не існувало. Про це свідчать і документи правоохоронних органів Російської імперії. Наприклад, у травні 1909 р. начальник Відділу по охороні громадської безпеки і порядку м. Москви повідомляв у Департамент поліції, що легалізація

енесам не вдалася, а їхня організація залишилася мертвонародженою. Внаслідок цього народні соціалісти як партія не існують, а представляють лише погано зв'язану мережу невеликих інтелігентських гуртків. «У зв'язку з тим, що активні прояви групи мізерні, — відзначалося у вказаному документі, — потреби у прийнятті проти членів її будь-яких заходів, окрім агентурного спостереження, не зустрічаються, оскільки репресії можуть лише підняти партію в громадській думці». Відносно ТНСП рекомендувалося здійснювати вибіркові обшуки і за їхніми результатами приводити дізнання проти окремих осіб. «Вириваючи, таким чином, окремих працівників групи і дезорганізуючи її цим, адміністрація не привертає в той же час увагу громадськості до групи в цілому» [43].

Ця тактика була застосована до одного з лідерів народних соціалістів А. В. Пешехонова. Як відомо, у січні 1909 р. він випустив брошуру «Старий і новий порядок володіння надільною землею», що була присвячена розгляду негативних для селян наслідків урядових перетворень в аграрному секторі країни. Брошура розповсюджувалося погано, а до головного адресата — селянства взагалі не доходила. Тоді автор, очевидно використавши свої давні адресати з числа сільських жителів, розіслав свій твір поштою з проханням надіслати відгук. Протягом зими 1909–1910 рр. було розіслано більше 700 примірників [44]. Напевно сподіваючись, що чергова його праця навряд чи буде надто популярною серед населення, цензурою було дано дозвіл на її друк. Однак непередбачуваною була ініціатива самого автора щодо її розповсюдження. У зв'язку з цим представники місцевої влади в особі губернаторів давали вказівки поліцейським управлінням прийняти відповідні «енергійні» заходи.

Сам А. В. Пешехонов на сторінках «Русского богатства» намагався навіть іронізувати. Мовляв, живи він в Англії, то міг би притягти до суду губернаторів за нанесення матеріальних збитків автору, але оскільки він живе у Росії, то йому не залишається нічого іншого, як розповісти про це на сторінках відомого видання [45]. Звичайно, для А. В. Пешехонова це був сміх крізь сльози. Не дивлячись на те, що брошура була офіційно дозволена цензурою, Департамент поліції побачив у ній всі ознаки політичного злочину. У результаті вироком від

11 березня 1911 р. О. В. Пешехонова було засуджено на півтора року ув'язнення. Покарання він відбував у Двінській фортеці. Саме там він мав достатньо часу, аби подумати над тим, що оргкомітет ТНСП і редакція «Русского богатства» знаходяться саме в Петербурзі, а не в Лондоні.

Таким чином, із завершенням революційних подій 1905–1907 рр. ТНСП, як і інші революційні організації неонародницького напрямку вступила в площину ідейно-політичної та організаційної кризи. Ідейно-політична криза була пов'язана, головним чином, з результатами столипінської аграрної реформи, появою серед партійців своєрідних «общиннофілів», хоча, як відомо, саме народні соціалісти досить скептично ставилися до общинної організації селян. Що ж стосується організаційної кризи, то, на наш погляд, ТНСП знаходилася лише в стадії формування. Завершення революційних процесів у 1907 р., урядові репресії, апатія, розчарування і, як наслідок, відтік партійних кадрів, призвели до того, що ТНСП від зародкового стану скотилася до ембріонального.

Поряд із загальноросійськими неонародницькими партіями на рубежі XIX і XX століть на окраїнах Російської імперії виникають національні організації такого ж типу зі своїми специфічними вимогами, гаслами і програмами. Не оминув цей процес і Україну, хоча її національно-політичне визначення через низку причин йшло дуже повільно. Історія дала українським есерам ще один шанс для згуртування у повноцінну політичну партію. Сталося це у 1908 р., коли до складу УПСР увійшли члени української народної оборони («Оборона України»). Проте ніякого об'єднавчого з'їзду, який би виробив програму чи прийняв статут, проведено не було, що значною мірою пояснюється й об'єктивними обставинами. В одній з листівок, виданій УПСР з цього приводу, зазначалося: «В 1907 р. «УНО» провела свій останній з'їзд на якому... прийняла програму українських соціалістів-революціонерів і так злилася з ними» [46]. Наведена цитата цікава твердженням про те, що УНО «прийняла програму» УПСР. Однак, загальновідомо, що програма і статут УПСР були прийняті лише на установчому з'їзді, що проходив у Києві 4–5 квітня 1917 р. У такому разі виникає питання, про яку програму УПСР може йтися?

У даному випадку можна зробити певне припущення. Формування і становлення УПСР об'єктивно гальмувала діяльність ПСР. Як вже вказувалося, значна кількість українців перебувала у лавах цієї партії і мала власні погляди на роль і місце УПСР у громадсько-політичному житті. Зокрема на конференції українських есерів 1907 р. були присутні і українці — члени ПСР. Вони запропонували не утворювати самостійної організації, а вступити до ПСР окремою селянською групою. Фактично пропонувався варіант, який було реалізовано відносно Українського соціал-демократичного союзу («Спілки»). Після відокремлення від РУП діячі «Спілки» на Женевській конференції навесні 1905 р. вступили до меншовицької фракції РСДРП на правах автономної організації. Однак у даному випадку подібний варіант не пройшов. Дискусія з цього питання завершилася тим, що представники ПСР покинули конференцію, решта — проголосили себе установчими зборами УПСР і обрали ЦК [47]. Тоді ж з'ясувалося, що загальна ідеологія українських есерів мало чим відрізнялася від ідеології ПСР. Розбіжності торкалися питання скликання Українських Установчих зборів і аграрної програми. Можна припустити, що об'єднання українських есерів з УНО відбулося на основі соціал-революційної ідеології з елементами вимог врахування національної специфіки України.

Щодо аграрної програми, то на початку XX століття українські есери її фактично не мали. Існували лише певні погляди на цю проблему, деякі відомості про основи аграрної реформи у планах українських есерів містять спогади М. Ковалевського. Єдиною соціальною верствою, яка відстоювала і зберігала національний характер впродовж століть, вважалося українське селянство. Ця найбільша група населення України вважалася, на думку українських есерів, вихідним пунктом і соціальною підставою національно-визвольних прагнень України. З цього випливав висновок про необхідність радикальної аграрної реформи. За міркуванням українських соціалістів-революціонерів, ця реформа мала б подвійне значення: «по-перше, економічно зміцнила б селянство, розширюючи його володіння землею, а по-друге, усунула б з соціальної структури України так звані панські маєтки, які... були осередками не тільки соціального й політичного гноблення нашого народу, а й осеред-

- слідження: збірн. наук. досліджень. Т. 1. — Миколаїв; Одеса, 2005. — С. 147–152; Сусоров С. В. Українські соціалісти-революціонери в 1907–1917 рр. // Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»: доповіді та повідомлення. Т. 3. — Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2003. — С. 260–264; Сусоров С. В. Вплив столипінської аграрної реформи на стратегію і тактику соціалістів-революціонерів (На матеріалах України) // Гуманітарно-економічні дослідження. Т. 1V. — Миколаїв; Одеса, 2007. — С. 113–135.
11. Hildermeier M. Der Sozialrevolutionare Partei Russlands. Agrarsozialismus und Modernisierung im Zarenreich (1900–1914). Koln; Wien, 1978. — S. 309.
 12. Морозов К. В. Вказ. праця. — С. 606, 607.
 13. Там само. — С. 36.
 14. Сусоров С. В. Вплив столипінської аграрної реформи... — С. 120.
 15. Знамя труда. — 1907. — № 3. — С. 7.
 16. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (України). — Ф. 1597. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 15.
 17. Василевский Е. Г. Вказ. праця. — С. 138.
 18. Гинев В. Н. Вказ. праця. — С.258–259.
 19. Протоколы первой общепартийной конференции ПСР. Август 1908. — Париж, 1908. — С.240–241.
 20. Протоколы первой общепартийной конференции ПСР. — С. 40, 41.
 21. Там само. — С. 42.
 22. Там само. — С. 50, 53.
 23. Там само. — С. 154.
 24. Там само. — С. 24, 25, 27, 37, 39, 41, 43.
 25. Там само. — С. 56, 57.
 26. Морозов К. Н. Вказ. праця. — С. 317.
 27. Знамя труда. — 1910. — № 25. — С. 10–12.
 28. Государственный исторический архив Российской Федерации (ДІАРФ). — Ф. 6212. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 78, 79.
 29. ЦДІА України. — Ф. 268. — Оп. 1. — Спр. 214. — Арк. 34, 100.
 30. ДІАРФ. — Ф.102, ДП ОВ, 1908. — Спр.8. — Ч.4. — Арк.7.
 31. Там само. — Ч.10. — Арк. 10.
 32. Сыпченко А. В. Народно-социалистическая партия в 1907–1917 гг. — М., 2006. — С. 100, 101.
 33. Там само. — С. 102.
 34. ДІАРФ. — Ф. 102, ДП ОВ, 1907. — Спр. 15. — Арк. 81.
 35. Там само. — Арк. 122.
 36. Там само. — Арк. 137, 141–144, 151–154.
 37. Петрищев А. Б. Без победителей // Русское богатство. — 1907. — № 7. — С. 88, 89, 106.
 38. Гинев В. Н. Вказ. праця. — С. 230.
 39. ДІАРФ. — Ф. 102, ДП ОВ, 1907. — Спр.15. — Арк. 81.

40. Пешехонов А. В. На очередные темы. Кто начнет? — Кто начал...// Русское богатство. — 1908. — № 2. — С. 145.
41. Гинев В. Н. Вказ. праця. — С. 231.
42. Там само.
43. ДІАРФ. — Ф. 102, ДП ОВ, 1908. — Спр. 9. — Ч. 35. — Арк. 300.
44. Гинев В. Н. Вказ. праця. — С. 233.
45. Пешехонов А. На очередные темы // Русское богатство. — 1910. — № 6. — С.104–108.
46. Курас И. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К., 1978. — С. 69.
47. Ковалевський М. Од романтики до реалізму. — С. 93.
48. Ковалевський М. При джерелах боротьби. — С. 47.

REFERENCES

1. SPYRYDOVYCH, A. Y. (1918) *Partija socialistov — revoljucionerov i ee predshestvenniki. 1886–1916. — Party of Socialists — Revolutionaries and its Predecessors. 1886–1916.* BYSTRJANSKIJ, V. (1921) *Men'sheviki i jesery v russkoj revoljucii. — The Mensheviks and Socialist-Revolutionaries in the Russian Revolution* MESHHERJAKOV, V. (1922) *Partija socialistov — revoljucionerov. — Party of Socialists and Revolutionaries.* — Moscow: Nauka. (In Russian).
2. SEMEVSKI, V. I. (1907) *Pravitel'stvennoe pokushenie protiv obshhinnogo zemlevladienija — The government's assassination attempt against the communal land tenure. Narodno-socialisticheskoe obozrenie — National Socialist Review.* No XI. pp. 89–130; ELPAT'EVSKIJ, S.(1908) *Kuda? — Where to? Russkoe bogatstvo — Russian wealth.* № 9. pp. 131–145; PESHEHONOV, A. V. (1908) *Na ocherednye temy. Kto nachnet? Kto nachal? — On the next themes. Who will start? Who started it? Russkoe bogatstvo — Russian wealth.* № 9. pp. 89–130; PESHEHONOV, A. V. (1908) *Na ocherednye temy Revoljucija naoborot — On the next themes contrary revolution. Russkoe bogatstvo — Russian wealth.* № 2. pp. 126–175 ; PESHEHONOV A. V. (1910) *Na ocherednye temy. Iz krest'janskich pisem — On the next themes. From peasant letters. Russkoe bogatstvo — Russian wealth.* № 6. pp. 104–108; OGANOVSKIJ, N. (1911) *Pervye itogi «velikoj reformy» — The first results of the «Great Reform».* *Russkoe bogatstvo — Russian wealth.* № 10. pp.124–162 (In Russian).
3. KOVALEVSKYI, M. (1919) *Od romantyki do realizmu (Z istorii odnii partii) — From romance to realism (The history of one party).* *Literaturno-naukovyi visnyk — Literary Research Bulletin.* No. 1. pp. 92–107; ZHYVOTKO, A. (1936) *50 rokiv. Do istorii ukraïns'koi partii sotsialistiv-revoljucioneriv — 50 years. To the history of Ukrainian Socialist Revolutionary Party.* Praha; KOVALEVSKYI, M. (1960) *Pry dzherelakh borotby. Spomyny, vrazhennia, refleksii — Sources of struggle. Memoirs, experience, reflection.* (In Ukrainian).

4. CHERNOMORDIK S. (1930) *Jesery (Partija socialistov — revoljucionerov)*. — *The SRS (Socialist Revolutionary Party)*. Kharkov. (In Russian).
5. VASILEVSKIJ, E. G. (1960) *Idejnaja bor'ba vokrug stolypinskoj agrarnoj reformy — The ideological struggle around the Stolypin agrarian reform*. Moscow; GUSEV, E. G. & ERICJAN, L. A. (1968) *Ot soglashatel'stva k kontrrevoljucii (Oчерk istorii politicheskogo bankrotstva i gibeli partii socialistov — revoljucionerov) — From compromise to the counter-revolution (Essay on the history of political bankruptcy and the death of the Socialist Revolutionary Party)*. Moscow; GUSEV, K. V. (1975) *Partija jeserov: ot melkoburzhuznogo revoljucionarizma k kontrrevoljucii (Istoricheskij oчерk) — Social Revolutionary Party, from the petty-bourgeois revolutionism to the counter-revolution (Historical Review)*. Moscow; GINEV, V. N. (1983) *Bor'ba za krest'janstvo i krizis ruskogo neonarodnichestva 1902–1914 — Fighting for Christianity and the Crisis of Russian neonarodnichestva 1902–1914*. Leningrad; MINTS, I. I. (ed.) (1984) *Neproletarskie partii Rossii. Urok istorii (Politicheskaja linija bol'shevikov po otnosheniju k neproletarskim partijam) — Russian non-proletarian parties. The lesson of history (Bolsheviks political line in relation to the non-proletarian parties)*. Moscow; SPIRINA, M. V. (1987) *Krah melkoburzhuznoj koncepcii socializma jeserov — The collapse of the petty-bourgeois conception of socialism SRS*. Moscow (In Russian).
6. ZHUKOV, A. F. (1979) *Idejno-politicheskij krah jeserovskogo maksimalizma — Ideological-political collapse of SR maximalism*; PAVLOV, L. B. (1989) *Jesery — maksimalisty v Pervoj rossijskoj revoljucii — SRs are the maximalists in the First Russian Revolution*. (In Russian).
7. MOROZOV, K. N. (1998) *Partija socialistov-revoljucionerov v 1917-1914 gg. — Party of Socialists Revolutionaries in the 1917–1914*. Moscow; ZEVELEV, A. I. (ed) (2000) *Politicheskie partii Rossii. Istorija i sovremennost' — Political parties of Russia. Past and Present*. (In Russian).
8. VISHNEV, R. V. (1997) «Delo Azefa» v russskoj periodicheskoj pečati 1909 g. — «The case of Azefs» in Russian periodicals in 1909. *Vestnik Moskovskogo universiteta — Bulletin of the Moscow University*. Series 8. History. No. 5. pp. 66–79; EROFEEV, N. D. (2000) *Socialisty — revoljucionery serediny 90-h godov XIX v. Oktjabr' 1917 goda — The Socialists Revolutionaries in mid 90-ies of the XIX century. October 1917. Politicheskije partii Rossii: istorija i sovremennost' — Political parties of Russia: History and Modernity*. p. 169–209. (In Russian).
9. VYSOTSKYI, O. Yu. (2004) *Ukrainski sotsial — demokraty ta esery: dosvid peremoh i porazok — Ukrainian Social-Democrats and Socialist Revolutionaries, victories and defeats*. Kyiv; BEVZ, T. A. (1999) *Mizh romantyzmom i realizmom (storinka istorii UPSR) — Between*

- romanticism and realism (the history of UPSR)*. Kyiv. (In Ukrainian).
10. SUSOROV, S. V. (2005) *Problemy kooperatsii v partii ta praktychnii diialnosti sotsialistiv — revoliutsioneriv — Issues of cooperation in the party and the practice of Socialists — Revolutionaries. Humanitarno — ekonomichni doslidzhennja — Humanities — economic research*. Volume I. Mykolaiv-Odesa. p. 147–152; SUSOROV, S. V. (2003) *Ukrainski sotsialisty — revoliutsionery v 1907–1917 rr. — Ukrainian Socialist — Revolutionaries in 1907–1917*. In: *Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv «Ukrainska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku» — International Scientific Congress of Ukrainian historians «Ukrainian historical science at the present stage of development.» Reports and messages*. V.3. Held 17–18 September. Kam'yanets'-Podil's'kyy, Kyiv, NY, Ostroh. p. 260–264; SUSOROV, S. V. (2007) *Vplyv stolypinskoj ahrarnoi reformy na stratehiiu i taktyku sotsialistiv — revoliutsioneriv (Na materialakh Ukrainy) — The influence of Stolypin's agrarian reforms for the strategy and tactics of socialists revolutionaries on (in case of Ukraine). Humanitarno-ekonomichni doslidzhennia — Humanitarian and economic research*. V.1. Mykolaiv — Odesa. (In Ukrainian).
11. HILDERMEIER, M. (1978) *Der Sozialrevolutionare Partei Russlands. Agrarsozialismus und Modernisierung im Zarenreich (1900–1914)*. Koln — Wien. p. 309. (In German).
12. MOROZOV, K. V. (1998) *Partija socialistov-revoljucionerov v 1917-1914 gg. — Party of Socialists Revolutionaries in the 1917–1914*. Moscow. p. 606, 607. (In Russian).
13. *Ibid.* p.36
14. SUSOROV, S. V. (2007) *Vplyv stolypinskoj ahrarnoi reformy na stratehiiu i taktyku sotsialistiv — revoliutsioneriv (Na materialakh Ukrainy) — The influence of Stolypin's agrarian reforms for the strategy and tactics of socialists revolutionaries on (in case of Ukraine). Humanitarno-ekonomichni doslidzhennia — Humanitarian and economic research*. V.1. Mykolaiv — Odesa. p. 120. (In Ukrainian).
15. *Znamja truda — Banner of Labor* (1907). No. 3. p. 7. (In Russian).
16. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi — Central State Historical Archives of Ukraine in Kiev* (hereinafter — the CSHA of Ukraine). F. 1597. Op. 1. Conjugation. 45. Arc. 15. (In Ukrainian).
17. VASILEVSKIJ, E. G. (1960) *The same*. p.138
18. GINEV, V. N. (1983) *The same*. p. 258–259
19. *Protokoly pervoj obshhepartijnoj konferencii PSR — Protocols of the first general conference of the party PSR* (1908) Avgust 1908. Paris. p.240–241.
20. *Protokoly pervoj obshhepartijnoj konferencii PSR — Protocols of the first general conference of the party PSR* (1908) Avgust 1908. p.40–41.
21. *Ibid.* p.42.

22. Ibid p.50, 53.
23. Ibid. p.154.
24. Ibid.p.24, 25, 27, 37, 39, 41, 43.
25. Ibid. p. C. 56, 57.
26. MOROZOV, K. N. (1998) Partija socialistov-revoljucionerov v 1917–1914 gg. — Party of Socialists Revolutionaries in the 1917–1914. *Politicheskie partii Rossii. Istorija i sovremennost' — Political parties of Russia. Past and Present.* (In Russian).
27. *Znamja truda — Banner of Labor* (1907). No. 3. p. 7. (In Russian).
28. Gosudarstvennyj istoricheskij arhiv Rossijskoj Federacii — *State Historical Archive of the Russian Federation (Dali next — DIARF)*. F. 6212. Op. 1. Spr. 86. Ark. 78, 79. (In Russian).
29. *Central State Historical Archives of Ukraine*. F. 268. Op. 1. Spr. 214. Ark. 34, 100. (In Ukrainian).
30. *State Historical Archive of the Russian Federation* (1908) F.102, DP OV 1908. Spr.8. Ch. 4. Ark. 7. (In Russian).
31. *The same*. Ark. 10. (In Russian).
32. SYPCHENKO, A. V. (2006) *Narodno — socialisticheskaja partija v 1907–1917 gg. — The National Socialist Party in the 1907–1917*. Moscow. pp.100, 101. (In Russian).
33. *Ibid*. p. 102. (In Russian).
34. *State Historical Archive of the Russian Federation* (1908) F.102, DP OV, 1908. Spr. 15. Ch. 4. Ark. 81. (In Russian).
35. *Ibid*. p. 122. (In Russian).
36. *Ibid*. pp. 137, 141–144, 151–154. (In Russian).
37. PETRISHHEV, A. B. (1907) *Bez pobeditelej — No winners. Russkoe bogatstvo — Russian wealth*. No. 7. pp. 88, 89, 106. (In Russian).
38. GINEV, V. N. *The same*. p. 230(In Russian).
39. *State Historical Archive of the Russian Federation* F.102, DP OV, 1908. — Spr.15. — Ch.4. — Ark.81. (In Russian).
40. PESHEHONOV, A. V. (1908) *Na ocherednye temy. Kto nachnet? Kto nachal? — On the next themes. Who will start? Who started it? Russkoe bogatstvo — Russian wealth*. No. 2. p. 145.(In Russian).
41. GINEV, V. N. *The same*. p. 231.(In Russian).
42. *Ibid*.
43. *State Historical Archive of the Russian Federation* (1908) F. 102. DP OV. Spr. 9. Ch. 35. Ark. 300. (In Russian).
44. GINEV, V. N. *The same*. p. 233.(In Russian).
45. PESHEHONOV, A. V. (1910) *Na ocherednye temy — On the next themes. Russkoe bogatstvo — Russian wealth*. p. 104–108.(In Russian).
46. KURAS, I. F. (1978) *Torzhestvo proletars'kogo internacionalizma i krah melkoburzhuaaznyh partij na Ukraine — The triumph of proletarian internationalism and the collapse of the petty-bourgeois parties in the Ukraine*. Kyiv. p. 69. (In Russian).
47. KOVALEVSKYI, M. (1919) *Od romantyky do realizmu (Z istorii od-niiei partii) — From romance to realism (The history of one party)*.

- Literaturno-naukovyi visnyk — Literary Research Bulletin*. No. 1. p. 93. (In Ukrainian).
48. KOVALEVSKYI, M. (1960) *Pry dzherelakh borotby: spomynu, vrazhennya, refleksiyyi — With the struggle sources: memories, impressions, reflections*. Munich, Innsbruck. p. 47. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 10 жовтня 2016 р.

Y. M. Vizitiv

THE NATIONAL-CULTURAL LIFE OF MOLDOVAN COMMUNITY IN UKRAINE

Rivne State University of Humanities
Plastova St, 31, Rivne, 33028, Ukraine

Vizitiv Yulia Mykolayivna, PhD in History, Assistant Professor of the Department of the History of Ukraine, e-mail: vizitiv@mail.ru

ABSTRACT

This article analyses the life of Moldovan community in Ukraine. It was described the educational sphere for the Moldovans in our country. According to a number of legislative acts of the Ukrainian state, they begin to be implemented on the link of the pre-school education, and include junior, middle and high school. There exist conditions for Ukrainian Moldovans to receive the education by native language at schools. A number of higher education institutions providing vocational training teachers of Moldovan language.

In this article explored the directions of the activity of the Moldovan diaspora of Ukraine through the media. Through the Print Media, Television and Radio the information was detected and analyzed. Examined the realization of the TV-and-radio communications projects in Odesa and Chernivtsi districts, where lives the most numerous group of Moldovans.

It is completed with a list of modern national-cultural associations and amateur groups that work for amusement of the cultural needs of the Moldovan diaspora in Ukraine.

Key words: *Ukraine; Moldovans; Moldovan Language; Education; Mass-Media; Culture.*

Упродовж віків Україна була багатонаціональною державою, такою вона залишається і сьогодні. На її теренах проживають представники понад ста тридцяти національностей і ця цифра продовжує інтенсивно зростати у зв'язку зі збільшенням групи новітніх етнічних меншин. У результаті обличчя сучасного культурного соціуму України є конгломератом багатьох національних культур, які різною мірою в умовах глобалізації та історичної асиміляції намагаються акумулювати в собі досвід збереження національної і культурної ідентичності. Успішному вирішенню проблем регулювання міжетнічних взаємин сприяє імплементація та впровадження ряду законодавчих норм України та світу.

Логічно, що такий стан речей вимагає ретельного збору, вивчення, опрацювання, систематизації фактів, проявів, свідчень життєдіяльності діаспор. На окрему увагу заслуговує українсько-молдовське співжиття. Історія молдовської діаспори в Україні все ще потребує деталізованого вивчення. Це обумовлене необхідністю перегляду ряду концепцій, що побутували в минулому столітті; позбавленні ідеологічних нашарувань, залишених радянською історіографією; а також потребою оцінки досвіду співжиття титульної нації з молдовською меншиною в ХХІ ст. Не достатньо розкритою є проблема наукового висвітлення стану сучасних традицій, можливостей задоволення та реалізації освітніх прагнень молдован України [3; 9; 13; 14; 22]. Слід звернути увагу і на той факт, що нерідко молдован як в популярній, публіцистичній, так і в науковій літературі отожднюють з румунами, приписуючи здобутки однієї діаспори іншій [9; 17, с. 170–176; 18].

Відповідно з вищесказаного впливає актуальність і новизна проблеми даного наукового дослідження. Об'єктом вивчення є молдовська діаспора в Україні у ХХІ столітті. Предметом — реалізація національних потреб в освітньому просторі, через ЗМІ та діяльність культурних товариств. У процесі дослідження необхідно розв'язати наступні завдання: відстежити міграційні тенденції молдован України; проаналізувати освітні можливості молдовською мовою; розкрити діяльність масмедіа молдовською мовою в Україні; систематизувати розрізнені дані про роботу національних молдовських товариств та охарактеризувати їхню активність.

Молдовани належать до групи класичних національних меншин, тобто здавна мешкають на землях України. Вперше їх присутність фіксується в документах ХІІІ–ХІV ст. Протягом століть вони постійно долучалися до перебігу історичних подій на українських теренах, роблячи свій внесок у розбудову політики, економіки, культури.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні проживають 258618 молдован, що становить 0,5 % від загальної кількості населення України. Це третя за чисельністю національна меншина України. З часу попереднього перепису 1989 р., проведеного в УРСР, число молдован зменшилося на 83882 особи. Згідно з даними перепису 2001 р. та

інформацією міграційних паспортів Державної міграційної служби України, перше місце за чисельністю належить Одеській області (123 751), друге — Чернівецькій (67 225), третє — Миколаївській (13 171), четверте — Кіровоградській (8 274), далі в порядку спадання йдуть області — Донецька (7 171), АР Крим і Севастополь (4 562), Дніпропетровська (4 398), Луганська (3 252), Вінницька (2 944), Полтавська (2 562), Запорізька (2 476), Харківська (2 462), м. Київ (1 927), Черкаська (1 617), Київська (1 515), Житомирська (1 425), Хмельницька (1 353), Львівська (781), Сумська (778), Чернігівська (700), Івано-Франківська (557), Закарпатська (516), Рівненська (364), Тернопільська (356), Волинська (303).

Молдовани України рідною мовою назвали молдовську — 70 %, російську — 17,6 %, українську — 10,7 %, іншу — 1,7 %. Меншина є однією з найменш урбанізованих численних етносів України (міське населення становить — 27 %) [1; 7; 8, с. 130; 11, с. 171–172; 16]. При опрацюванні вищевказаної інформації варто зважувати на похибки, пов'язані з природними коливаннями чисельності населення; також слід розуміти, що значна маса іммігрантів не стає на реєстрацію в органах Державної митної служби України (далі ДМС України), посольствах і консульствах, крім того, одним з визначальних чинників є відторгнення Криму та проведення антитерористичної операції на Сході України.

Президент України, Уряд та Міністерство освіти і науки України (далі МОН України) створюють необхідні умови для задоволення культурно-освітніх та духовних потреб громадян молдовської національності. За роки незалежності України сформовано законодавче поле освітянської галузі, розроблено нормативно-правову базу для розвитку національної системи освіти. Правовою основою формування державної політики щодо забезпечення прав національних меншин, зокрема в галузі освіти, є Закони України: «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» і т. д. Таким чином, в освітній системі передбачена можливість надання дошкільної, початкової, повної середньої освіти молдовською мовою для дітей з тих сімей, які цього бажають. Відповідними наказами міністерства визначено, що для абітурієн-

тів, які здобували повну загальну середню освіту молдовською мовою, за їхнім бажанням тести зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України, перекладаються мовою навчання (за винятком тестів з української мови і літератури та іноземних мов).

До останнього часу в Україні функціонувало шістнадцять дошкільних навчальних закладів з навчанням та вихованням молдовською мовою (виховується понад 1 000 дітей), шість загальноосвітніх навчальних закладів (далі ЗОНЗ) з навчанням молдовською мовою, шість ЗОНЗ з молдовською та українською мовами навчання, один ЗОНЗ з молдовською та російською мовами навчання. Якщо проаналізувати динаміку кількості учнів за молдовською мовою навчання з 2001 по 2011 навчальний рік, то простежується зростання частки школярів, які навчалися цією мовою. Проте з 2012–2013 н.р. відзначається уповільнення процесу [10; 12]. Молдовська мова вивчається також у культурно-освітніх центрах та недільних школах.

Перехід у Молдові з кирилиці на латиницю відобразився і на стані освіти носіїв мови в Україні. Поступово проблема ідентифікації молдовської мови, як самостійної на території Молдови, породила ряд проблем і на теренах України. У часи побутування в Молдові кирилиці, — в Україні розроблялися відповідні навчальні плани: «Навчальний план загальноосвітньої школи з молдовською мовою навчання». В Україні з 1992 р. розпочався перехід шкіл з молдовським складом учнів на навчально-методичне забезпечення, в основу якого покладена латинська графіка, що було зумовлено відповідним процесом у школах республіки Молдова в 1991 р. Підручники з мови та літератури шкіл Молдови стали називатися «Румунська мова» та «Румунська література». Мову друкування підручників було названо румунською, як результат визнання молдовської мови одним з діалектів румунської. Цими підручниками почали користуватися і в українських школах з молдовською мовою викладання [20].

Починаючи з 1998 р., враховуючи запити і пропозиції громадських організацій, зокрема Одеської обласної національно-культурної молдовської асоціації «Лучаферул» та педагогічних колективів, визначення Конституцією Молдови молдовської

ченні та радіо молдовською мовою. Так, виходить щотижнева культурно-мистецька програма «Плаю натал», у якій висвітлюється суспільне, культурне життя етнічних молдован, що проживають на Одещині. Додаткову інформацію про молдовський етнос можна отримати і з телевізійної програми «Багатобарвна Одещина», присвяченої демонстрації етнокультурних традицій національних меншин Одещини, аналізу діяльності Асоціації національно-культурних товариств Одеської області.

На хвилях державного радіо молдовською мовою звучить щотижнева інформаційно-публіцистична передача — «Актуалітець», яка доносить до загалу новини з життя молдован і румун Одещини. З палітрою творчих доробків національних меншин, фольклором знайомить передача «Гроно». Серед музичних програм — «Феліцитаре» — передача за листами слухачів молдовської діаспори [4].

На Чернівецькій ДТРК запущено п'ять проектів, які позиціонують себе як румуномовні. Серед них: «Новини»/«Noutat» — інформаційна програма про економічні, суспільно-політичні події області (фактично це переклад ідентичної програми з української мови); «Вечірня студія»/«Studioul de seara» — програма прямого ефіру, присвячена висвітленню широкого спектру актуальних подій; «На музичній хвилі»/«La fantana dogului» — переслідує мету відродження, збереження та розвитку національно-духовної спадщини; «Долі жіночі»/«Povestea mea» — теленариси про буковинських жінок; «Одвічні цінності»/«Comori ale credintei» — програма за участі спеціалістів з історії та релігієзнавства [27]. Слід відмітити, що на Чернівецьчині румунська меншина значно потужніша, ніж молдовська.

Таким чином, молдовська діаспора все ще на шляху повноцінного регіонального задоволення інформаційних потреб своєї національної меншини рідною мовою. Варто відмітити, що Україна створила всі необхідні умови для забезпечення можливостей належної реалізації конституційного права молдован на інформацію в Україні.

Для задоволення культурних запитів молдовської національної спільноти в Україні працює, за неповними даними, близько 50 національно-культурних товариств та аматорських колективів. Через комплекс зовнішніх і внутрішніх чинників

одні з них припиняють діяльність, інші, завдяки ентузіастам, постають. Офіційно зареєстровані об'єднання молдовської меншини групуються наступним чином: всеукраїнські: Всеукраїнське товариство молдовської культури (м. Чернівці), ВНКМА (м. Одеса); регіональні: Громадська організація «Ізмаїльське регіональне молдовське культурно-освітнє товариство» (Одеська обл.); обласні: Обласний християнсько-демократичний альянс молдован (м. Ізмаїл Одеської обл.), Обласне товариство молдовської культури (м. Миколаїв); міські: Одеське молдовське молодіжне товариство, Білгород-Дністровське молдовське культурно-освітнє товариство (Одеська обл.), Чернівецьке міське товариство молдовської культури, Молдовське національно-культурне товариство «Прімавера» (м. Кривий Ріг), Молдовське культурне товариство (м. Київ); міжрайонні: Міжрайонне товариство молдовської культури Буковини (Чернівецька обл.); районні: Районне молдовське товариство «Лучаферул», Молдовське національно-культурне товариство «Ізвор» (м. Рені), Районне молдовське товариство, Кілійське районне товариство молдовської культури, Татарбунарське районне товариство молдовської культури, Саратське районне товариство молдовської культури (Одеська обл.), Молдовська асоціація (Кіровоградська обл.) [7; 8, с.130; 16; 19; 20].

При міських і сільських будинках культури активно працюють аматорські самодіяльні оркестри народних інструментів, танцювальні колективи, вокально-хорові гуртки, які регулярно демонструють свою майстерність на вже традиційних міжнародних фестивалях молдовської культури «Мерцішор», «Стругураш», «Різдвяні зустрічі», «Свято молдовського вина» та інших, які проводяться на території Одеської та Чернівецької областей. Свої традиції представники етнічної спільноти молдован також демонструють на різдвяних та новорічних фестивалях румунських звичаїв «Флоріле далбе», фестивалі румунської культури «Ізвораш» та численних міжетнічних форумах і міжнародних фестивалях діаспор України. Починаючи з 2004 р. раз на два роки проводиться конгрес молдовської діаспори [15; 24; 26; 28; 30; 31].

Провідна роль серед молдовських громадських об'єднань належить ВНКМА, багато років очолюваній А. Фетеску. Асоціацію було засновано 25 червня 1998 р. з ініціативи Одеської

обласної національно-культурної молдовської асоціації «Луцаферул», яка працювала з 1993 р. Голова ВНКМА регулярно висвітлює сторінки життя молдовської меншини в засобах масмедіа як України, так і Молдови, звітує про надану Асоціацією допомогу у вирішенні соціальних, культурно-духовних та освітніх потреб молдован України, відстоює права молдовського державного національного етносу перед українською та світовою громадськістю [14; 18; 22].

Таким чином, відповідно до завдань державної етнічної політики України, на теренах нашої держави створюються необхідні умови для реалізації національно-культурних прав молдовської діаспори. Визначальними напрямками досягнення успіху є забезпечення можливості отримання освіти молдовською мовою; задоволення інформаційних потреб завдяки друкованим та аудіовізуальним ЗМІ; функціонування національно-культурних товариств для збереження етнічної самобутності молдован. Варто відмітити, що основні труднощі, з якими стикаються у національно-культурному просторі молдовани України, пов'язані з недостатнім фінансуванням, що є результатом політичних та економічних криз на теренах як України, так і Молдови.

Література та джерела

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. [Електронний ресурс] // Державна Служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua>. — Дата звернення: 27.01.2016.
2. Всеукраїнська учнівська олімпіада з молдовської мови та літератури [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kiliya-rda.odessa.gov.ua>. — Дата звернення: 11.02.2016.
3. Г. Удовенко прийняв участь в презентації газети «Луцаферул» [Електронний ресурс] // Ліга. Новини. — Режим доступу: <http://news.liga.net/news/old/217510-g-udovenko-prinyal-uchastie-v-prezentatsii-gazety-luchaferul.htm>. — Дата звернення: 11.12.2015.
4. Проекти радіо [Електронний ресурс] // Одеська державна телерадіокомпанія. — Режим доступу: <http://www.oodtrk.od.ua>. — Дата звернення: 11.12.2015.
5. Навчальні програми для 5–9, 10–11 та 10–12 класів шкіл з навчанням мовами національних меншин [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт МОН України. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>. — Дата звернення: 11.01.2016.
6. Молдовська мова для ЗОНЗ з молдовською мовою навчання [Електронний ресурс] // Osvita.ua. Видавництво «Плеяди»: веб-

- сайт. — Режим доступу: <http://www.osvita.ua>. — Дата звернення: 11.01.2016.
7. Етнічні громади Чернівецької області [Електронний ресурс] // Буковина толерантна: веб-сайт. — Режим доступу: http://buktolerance.com.ua/?page_id=182. — Дата звернення: 27.01.2016.
 8. Євтух В. Б. Етно-національна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. — К.: Наукова думка, 2004.
 9. Ермолаєва В. В. В Україні проживає більше четверти мільйона молдован [Електронний ресурс] / В. В. Ермолаєва // Громадське радіо: веб-сайт. — Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/hromadyanu-ukrayiny/v-ukraine-prozhivaet-bolshechetverti-milliona-moldavan?page=21>. — Дата звернення: 24.01.2016.
 10. Задоволення освітніх потреб представників національних меншин України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт МОН України. — Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/694/zadovolennya-osvitnikh-potreb-predstavnikov-natsionalnikh-menshin-ukrajini/>. — Дата звернення: 11.12.2015.
 11. Заставний Ф. Д. Географія України: у 2 кн. / Ф. Д. Заставний. — Львів: Світ, 1994. — 472 с.
 12. Здійснення мовної політики в освіті, навчання мовами національних меншин України та вивчення цих мов [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт МОН України. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>. — Дата звернення: 15.02.2016.
 13. «Круглий стіл» з нагоди 10-річчя газети «Луцаферул» [Електронний ресурс] // Управління культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини. — Режим доступу: <http://culture.odessa.gov.ua/novosti/kruglij-stl-z-nagodi-10-rchchya-gazeti-luchaferul/>. — Дата звернення: 27.01.2016.
 14. Міжнародний Форум України (Пресс-реліз) [Електронний ресурс] // Права людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. — Режим доступу: <http://khpg.org/ru/index.php?id=977918920>. — Дата звернення: 26.01.2016.
 15. «Мерцішор» — традиційне свято молдован всіх жителів району [Електронний ресурс] // Портал Новоселиччини. — Режим доступу: <http://www.novoselica-rda.cv.ua>. — Дата звернення: 11.02.2016.
 16. Міграційні паспорти [Електронний ресурс] // Державна міграційна служба України: офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.dmsu.gov.ua>. — Дата звернення: 11.12.2015.
 17. Міронова І. С. Національні меншини України: навчально-методичний посібник / І. С. Міронова. — Миколаїв; Одеса: ТОВ Від, 2006. — 305 с.
 18. Молдаване на Україні — государствообразующий этнос: интервью А. Фетеску [Електронний ресурс] // Regnum. Інформаційне агентство: веб-сайт. — Режим доступу: <https://regnum.ru/news/1414721.html>. — Дата звернення: 20.01.2016.

19. Національно-культурні товариства Одеської області [Електронний ресурс] // Управління культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини. — Режим доступу: <http://www.culture.odessa.gov.ua>. — Дата звернення: 11.02.2016.
20. Овчаренко П. Д. Молдовани в Україні [Електронний ресурс] / П. Д. Овчаренко // Енциклопедія історії України. Т. 7 / Редкол.: В. А. Смолій. — К., 2010. — Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?libid=5647>. — Дата звернення: 15.02.2016.
21. Олімпіада з молдовської мови [Електронний ресурс] // Дмитрівська ЗОШ І–ІІІ ст.: офіційний веб-сайт. — Режим доступу: http://dmitrivskazoch.ucoz.ua/index/navchalno_vikhovna_robota/0-8. — Дата звернення: 15.02.2016.
22. От имени украинских молдован [Електронний ресурс] // Международное агентство деловых новостей: веб-сайт. — Режим доступу: <http://madn.com.ua/151-ot-imeni-moldavan/>. — Дата звернення: 24.01.2016.
23. І Всеукраїнська учнівська олімпіада з мов і літератур національних меншин відбулася [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт МОН України. — Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/04/01/i-vseukrayinska-uchnivska-olimpiada-z-mov-i-literatur-nacjonalnih-menshin-%E2%80%9393-vidbulas!. — Дата звернення: 02.02.2016.
24. Праздники Закарпаття — день Святого Николая, Рождество... [Електронний ресурс] // Города и области Украины: справочник по Украине: веб-сайт. — Режим доступу: <http://ukrainian.su/prazdniki-ukrainyi/prazdniki-zakarpatya-den-svyatogo-nikolaya-rozhdestvo.html>. — Дата звернення: 11.02.2016.
25. Про проведення III та IV етапів всеукраїнських учнівських олімпіад з мов та літератур національних меншин України у 2014–2015 н. р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт МОН України. — Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/uchnivski-olimpiadi-ta-konkursi/>. — Дата звернення: 11.02.2016.
26. Різдвяні та новорічні румунські звичаї продемонстрували румуномовні творчі колективи на традиційному фестивалі «Флоріле далбе» [Електронний ресурс] // Чернівецька обласна державна адміністрація: офіційний веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua>. — Дата звернення: 11.02.2016.
27. Румуномовні проекти [Електронний ресурс] // Телерадіокомпанія «Буковина»: веб-сайт. — Режим доступу: http://www.bukodtrk.gov.ua/index.php?tab=svb_menu&url=149. — Дата звернення: 11.12.2015.
28. С днём рождения «Сперанца»... [Електронний ресурс] // Придунайские вести: веб-сайт. — Режим доступу: http://vestiizm.at.ua/2015/12_2015/145_146_3.jpg — Дата звернення: 11.02.2016.
29. Сербіна Ю. Проблеми національних меншин в прикордонних регіонах України, Молдови і Румунії [Електронний ресурс] / Ю. Сербіна. — Режим доступу: <http://vesnat.ru>. — Дата звернення: 10.12.2015.

30. Сучасний стан забезпечення національно-культурних потреб представників молдовського етносу в Україні [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1254/>. — Дата звернення: 15.02.2016.
31. У Чернівцях відбувся фестиваль різдвяних та новорічних румунських звичаїв «Флоріле далбе» [Електронний ресурс] // Чернівці Таймс: веб-сайт. — Режим доступу: <http://times.cv.ua/category/chernivtsi/page/1317/>. — Дата звернення: 11.02.2016.
32. Учнівська олімпіада з румунської (молдовської) мови і літератури [Електронний ресурс] // Ізмаїльський державний гуманітарний університет: веб-сайт. — Режим доступу: <http://idgu.edu.ua>. — Дата звернення: 11.02.2016.

REFERENCES

1. DERZHAVNA SLUZHBA STATYSTYKY UKRAYINY — STATE STATISTICS SERVICE OF UKRAINE (2001) *Vseukrainskyi perepys naseleattia 2001 r. — The population census in 2001*. [Online]. Available from: <http://www.ukrcensus.gov.ua/>. [Accessed: 27/01/2016]. (In Ukrainian).
2. *Vseukrainska uchnivska olimpiada z moldovskoi movy ta literatury — Ukrainian pupil's contest from Moldovan language and literature*. [Online]. Available from: <http://kiliya-rda.odessa.gov.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).
3. *LIHA. Novosty — LEAGUE. News (2004)* H. Udovenko prynial uchastye v prezentatsyy hazety «Luchaferul» — H. Udovenko took part in the presentation of the newspaper «Luchaferul». [Online]. 3 February 2004. Available from: <http://www.liga.net/>. [Accessed: 11/12/2015]. (In Ukrainian).
4. ODES'KA DERZHAVNA TELERADIOKOMPANIYA — ODESSA STATE TV AND RADIO COMPANY (2015) *Proekty radio — Radio's Projects*. [Online]. Available from: <http://www.oodtrk.od.ua/>. [Accessed: 11/12/2015]. (In Ukrainian).
5. OFITSIYNYI SAYT MINISTERSTVA OSVITY I NAUKY UKRAYINY — OFFICIAL WEBSITE OF MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE (2016) *Navchalni prohramy dlia 5–9, 10–11 ta 10–12 klasiv shkil z navchanniam movamy nationalnykh menshyn — Training programs for 5–9, 10–11 and 10–12 classes of schools with minority languages*. [Online]. Available from: <http://www.mon.gov.ua/>. [Accessed: 11/01/2016]. (In Ukrainian).
6. OSVITA. UA. VYDAVNYTSTVO «PLEYADY» — OSVITA. UA. EDITION «PLEYADY» (2016) *«Moldovska mova dlia ZONZ z moldovskoiu movoiu navchannia» — «Moldovan language for schools with*

- education by Moldovan language». [Online]. Available from: <http://www.osvita.ua/>. [Accessed: 11/01/2016]. (In Ukrainian).
7. BUKOVYNA TOLERANTNA — BUCOVINA TOLERANT (2016) *Etnichni hromady Chernivetskoï oblasti — Chernivtsi region's ethnic communities*. [Online]. Available from: http://buktolerance.com.ua/?page_id=182/. [Accessed: 27/01/2016]. (In Ukrainian).
 8. YEVTUKH, V. B. et al. (2004) *Etno-natsionalna struktura ukrainskoho suspilstva. Dovidnyk — Ethno-national structure of Ukrainian society*. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian).
 9. ERMOLAEVA, V. V. (2014) V Ukrayne prozhyvaet bolshe chetverty myllyona moldovan — More than four millions Moldovans live in Ukraine. *Hromads'ke radio — Public radio*. [Online]. 4 November. Available from: <http://hromadskeradio.org/>. [Accessed: 24/01/2016]. (in Russian).
 10. OFITSIYNYI SAYT MINISTERSTVA OSVITY I NAUKY UKRAYINY — OFFICIAL WEBSITE OF MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE (n. d.). *Zadovolennia osvity i nauky predstavykiv natsionalnykh menshyn Ukrainy — Meeting the educational needs of national minorities of Ukraine*. [Online]. Available from: <http://old.mon.gov.ua/>. [Accessed: 11/12/2015]. (In Ukrainian).
 11. ZASTAVNYI, F. D. (1994) *Heohrafiia Ukrainy — Ukrainian Geography*. L'viv: Svit. (In Ukrainian).
 12. OFITSIYNYI SAYT MINISTERSTVA OSVITY I NAUKY UKRAYINY — OFFICIAL WEBSITE OF MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE (2011). *Zdiisnennia movnoi polityky v osviti, navchannia movamy natsionalnykh menshyn Ukrainy ta vyvchennia tsykh mov — Implementation of language policy in education, teaching in minority languages in Ukraine and the study of these languages*. [Online]. 20 January. Available from: <http://www.mon.gov.ua/>. [Accessed: 15/02/2016]. (In Ukrainian).
 13. UPRAVLINNYA KUL'TURY, NATSIONAL'NOSTEY, RELIHYI TA OKHORONY OB'YEKTIV KUL'TURNOYI SPADSHCHYNY — DEPARTMENT OF CULTURE, NATIONALITIES, RELIGIONS AND PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE (2014) «Kruhlyi stil» z nahody 10-richchia hazety «Luchaferul» — «Round table» dedicated to the 10th anniversary of the newspaper «Luchaferul». [Online]. 20 January. Available from: <http://culture.odessa.gov.ua/novosti/>. [Accessed: 27/01/2016]. (In Ukrainian).
 14. PRAVA LYUDYNY V UKRAYINI: INFORMATSIYNYI PORTAL KHARKIVS'KOYI PRAVOZAKHYSNOYI HRUPY — HUMAN RIGHTS IN UKRAINE. INFORMATION WEBSITE OF THE KHARKIV HUMAN RIGHTS GROUP (2000). *Mezhnatsyonalnyi Forum Ukrainy. (Press-relyz) — Ukraine' Forum of the all nationalities*. [Online]. 27 December. Available from: <http://khpg.org/ru/index.php?id=977918920/>. [Accessed: 26/01/2016]. (in Russian).
 15. PORTAL NOVOSELYCHCHYNY — PORTAL NOVOSELYCHCHYNY (2012) «Mertsishor» — tradytsiine sviato moldovan vsikh zhyteliv

- raionu — «Mărțișor» — a traditional festival of Moldovan residents. [Online]. Available from: <http://www.novoselica-rda.cv.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).
16. DERZHAVNA MIHRATSIYNA SLUZHBA UKRAYINY: OFITSIYNYI SAYT — STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE: OFFICIAL WEBSITE (2016). *Mihratsiini pasporty — Migration passports*. [Online]. Available from: <http://www.dmsu.gov.ua/>. [Accessed: 11/12/2015]. (In Ukrainian).
 17. MIRONOVA, I. S. (2006) *Natsionalni menshyny Ukrainy. Navchalno-metodychnyi posibnyk — Minorities of Ukraine. Textbook*. Mykolaiv-Odesa: TOV ViD. (In Ukrainian).
 18. REGNUM. INFORMACIONOE AGENSTVO — REGNUM. NEWS AGENCY (2011). *Moldavane v Ukrayne — hosudarstvoobrazuiushchy etnos: ynterviu A. Fetesku — Moldovans in Ukraine — that creates the State: A. Fetesku interview*. [Online]. 11 Yune. Available from: <http://anthrohistory.ipb.su/>. [Accessed: 20/01/2016]. (in Russian).
 19. UPRAVLINNYA KUL'TURY, NATSIONAL'NOSTEY, RELIHYI TA OKHORONY OB'YEKTIV KUL'TURNOYI SPADSHCHYNY — DEPARTMENT OF CULTURE, NATIONALITIES, RELIGIONS AND PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE (2016) *Natsionalno-kulturni tovarystva Odeskoi oblasti — National and cultural associations of Odessa region*. [Online]. Available from: <http://www.culture.odessa.gov.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).
 20. OVCHARENKO, P. D. (2010) *Moldovany v Ukraini — Moldovans in Ukraine*. In: Smolij, V. A. (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T.7. — Moldovans in Ukraine. Encyclopedia of History of Ukraine*. Vol.7. [Online] Kiev. Available from: [Access: http://www.history.org.ua/](http://www.history.org.ua/). [Accessed: 15/02/2016]. (In Ukrainian).
 21. DMYTRIVS'KA ZOSH I-III ST.: OFITSIYNYI VEB-SAYT — DEMETRIUS ZAHALNOSVITNYA SCHOOL OF I-III LEVELS: THE OFFICIAL WEBSITE (2016). *Olimpiada z moldovskoi movy — Contest from Moldovan language*. [Online]. Available from: <http://www.dmitrivskazoch.ucoz.ua/>. [Accessed: 10/01/2016]. (In Ukrainian).
 22. MEZHDUNARODNOE AGENTSTVO DELOVYH NOVOSTEJ: VEB-SAJT — INTERNATIONAL AGENCY BUSINESS NEWS: WEB SITE (2016) *Ot imeni ukraynskykh moldovan — That behalf of Ukrainian Moldovans*. [Online]. Available from: <http://madn.com.ua/151-ot-imeni-moldavan/>. [Accessed: 24/01/2016]. (in Russian).
 23. OFITSIYNYI SAYT MINISTERSTVA OSVITY I NAUKY UKRAYINY — OFFICIAL WEBSITE OF MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE (2015) *I Vseukrainska uchnivska olimpiada z mov i literatur natsionalnykh menshyn vidbulasia — The first Pupil's contest from languages and literatures of national minorities took place*. [Online]. 1 April. Available from: <http://www.mon.gov.ua/>. [Accessed: 02/02/2016]. (In Ukrainian).
 24. GORODA I OBLASTI UKRAYINY. SPRAVOCHNIK PO UKRAINE — CITIES AND REGIONS OF UKRAINE. GUIDE TO UKRAINE (2016).

- Prazdniky Zakarpattia — den Sviatoho Nykolaia, Rozhdestvo... — Zakarpattia festivals — the day of St. Nicholas, Christmas...* [Online]. 8 December. Available from: <http://ukrainian.su/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).
25. OFITSIYNYI SAYT MINISTERSTVA OSVITY I NAUKY UKRAYINY — OFFICIAL WEBSITE OF MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE (2013). *Pro provedennia III ta IV etapiu vseukrainskykh uchnivskykh olimpiad z mov ta literatur natsionalnykh menshyn Ukrainy u 2014–2015 n.r. — About organization of III and IV stages of Ukrainian Pupil's contest by languages and literatures of the national minorities in Ukraine 2014–2015 academic year.* [Online]. Available from: <http://mozpd.at.ua/normativni-dokumenti/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).
26. CHERNIVETS'KA OBLASNA DERZHAVNA ADMINISTRATSIIYA: OFITSIYNYI VEB-SAYT — CHERNIVTSI REGIONAL STATE ADMINISTRATION: THE OFFICIAL WEBSITE (2016). *Rizdviani ta novorichni rumunski zvychai prodemonstruvaly rumunomovni tvorchi kolektyvy na tradytsiinomu festyvali «Florile dalbe» — Romanian-speaking creative teams demonstrated Christmas and New Year's Romanian customs at the traditional festival «Florile dalbe».* [Online]. Available from: <http://www.oda.cv.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).
27. TELERADIOKOMPANIYA «BUKOVYNA» — TV CHANNEL «BUKOVINA» (2016). *Rumunomovni proekty — Romanian projects.* [Online]. Available from: <http://www.bukodtrk.gov.ua/>. [Accessed: 11/12/2015]. (In Ukrainian).
28. PRIDUNAJSKIE VESTI — DANUBIAN LEAD (2015). *S dniom rozhdennia «Sperantsa»... — Happy Birthday «Sperantsa».* [Online]. Available from: <http://vestiizm.od.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (in Russian).
29. SERBINA, Yu. (2012). *Problemy natsionalnykh menshyn v prykordonnykh rehionakh Ukrainy, Moldovy i Rumunii — The problems of national minorities in the border regions of Ukraine, Moldova and Romania.* [Online]. Available from: <http://vesnat.ru/>. [Accessed: 10/12/2015]. (In Ukrainian).
30. NATSIONAL'NYI INSTYTUT STRATEHICHNYKH DOSLIDZEN — NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES (2014). *«Suchasnyi stan zabezpechennia natsionalno-kulturnykh potreb predstavnykiv moldovskoho etnosu v Ukraini» — «The modern situation of ensuring of the national and cultural needs of Moldovan ethnos in Ukraine».* [Online]. Available from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1254/>. [Accessed: 15/02/2016]. (In Ukrainian).
31. CHERNIVTSI TIMES (2016). *U Chernivtsiakh vidbuvsia festyval rizdvianykh ta novorichnykh rumunskykh zvychaiv «Florile dalbe» — «Florile dalbe» — festival of the Christmas and New Year Romanian customs took part in Chernivtsi.* [Online]. Available from: <http://times.cv.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).

32. IZMAYIL'S'KYI DERZHAVNYI HUMANITARNYY UNIVERSYTET — IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES (2014). *Uchnivska olimpiada z rumunskoi (moldovskoi) movy i literatury — Pupil's contest from Romanian (Moldovan) language and literature.* [Online]. Available from: <http://idgu.edu.ua/>. [Accessed: 11/02/2016]. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 4 жовтня 2016 р.

УДК 94(477)«1914/1917»

Т. Ю. Герасимов

**«ХЛІБНЕ ПИТАННЯ» В МІСТАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ ДОБИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(1914–1917 рр.)**

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, Вінниця, 21000, Вінницька обл., Україна

Герасимов Тимофій Юрійович, к. і. н., докторант кафедри історії та культури України, e-mail: timger84@gmail.com

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено виникнення та загострення постачання хліба до міст Правобережної України в роки Першої світової війни та їхній вплив на повсякденне життя городян. Встановлено, що протягом першого воєнного року в регіоні точилася запекла боротьба між органами місцевого самоврядування та хліботорговцями щодо визначення фіксованої ціни на хліб. Друга сторона всіляко намагалася обійти визначені правила торгівлі хлібом, свавільно підвищуючи ціни на нього та вдаючись до зниження його якості. З'ясовано, що «хлібне питання» різко загострилося в 1916 р. у зв'язку із колапсом транспортної системи, внаслідок чого підвіз хліба до міст відбувався з перебоями, спричинивши тим самим масові зловживання на хлібному ринку та введення карткової системи.

Ключові слова: хліб; міста; Перша світова війна; повсякденність; Правобережна Україна.

Т. Ю. Герасимов

**«ХЛЕБНЫЙ ВОПРОС» В ГОРОДАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ
УКРАИНЫ ВРЕМЁН ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ
(1914–1917 гг.)**

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
ул. Островского, 32, Винница, 21000, Винницкая обл., Украина

Герасимов Тимофей Юрьевич, к. и. н., докторант кафедры истории и культуры Украины, timger84@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье освещены возникновение и обострение поставок хлеба в города Правобережной Украины в годы Первой мировой войны и их влияние на повседневную жизнь горожан. Установлено, что в течение первого военного года в регионе шла ожесточенная борьба между органами местного самоуправления и хлеботорговцами по определению фиксированной цены на хлеб. Вторая сторона всячески пыталась обойти обозначенные правила торговли хлебом, произвольно повышая цены на него и прибегая к снижению его качества. Выяснено, что «хлебный вопрос» резко обострился в 1916 г. в связи с коллапсом транспортной системы, в результате чего подвоз хлеба в города происходил с перебоями, вызвав тем самым массовые злоупотребления на хлебном рынке и введение карточной системы.

Ключевые слова: хлеб; города; Первая мировая война; повседневность; Правобережная Украина.

T. Yu. Herasymov

**«BREAD QUESTION» IN THE TOWNS OF THE RIGHT-BANK
UKRAINE DURING THE FIRST WORLD WAR
(1914–1917)**

Vinnytsya State Pedagogical University named after
Mykhaylo Kotsyubyns'kyy
Ostrov'koho St., 32, Vinnytsya, 21000, Ukraine

Herasymov Tymofiy Yuriyovych, PhD in History, Doctoral Student of the Department of History and Culture of Ukraine, timger84@gmail.com

ABSTRACT

The bread supply beginning and worsening to the Right-Bank Ukraine towns during the First World War and the influence on daily-life of townspeople are elucidated in the article. It's established that during the first year of the War a great struggle between local self-government organs and corn-merchants in the region took place as for fixed price bread determination. We see that the armed conflict coursed considerable changes at the bread market. The producers and representatives of trade circles tried in any way to avoid the determined rules of bread trade, increasing willfully prices and decreasing its quality. Sometimes they used to stop bread production baking making deficit in the towns. It's elucidated that «bread question» in the Right-Bank Ukraine was sharply intensified in 1916 because of transport system collapse, that's why the bread supply to the towns was irregular. Besides, the fixed bread prices made by the state didn't satisfy landowners and corn produces that coursed the suggestion of the bread market, massive abuses from officials and speculators. All these were the reasons of long bread-lines and leading in of bread cards.

Key words: bread; towns; the First World War; daily-life; the Right-Bank Ukraine.

Добре відомо, що хліб завжди займав провідне місце в структурі харчування населення України. Саме тому будь-які коливання на хлібному ринку в нас традиційно сприймаються з підвищеним рівнем чутливості. В періоди найбільших випробувань, що випадають на долю суспільства, з-поміж яких насамперед є війни, від вирішення «хлібного питання», без жодного перебільшення, залежить існування того чи іншого політичного режиму. Наглядним прикладом цього слугував крах цариз-

жита і пшениці з інтендантських складів та від уповноважених від Міністерства землеробства. Проте цього вистачило лише до листопада [4, с. 360].

Упродовж 1916–1917 рр. загострення «хлібного питання» в містах Правобережної України стане перманентним явищем.

Починаючи з 1916 р. в пресі почали з'являтися чисельні повідомлення про випадки продажу неякісного хліба. В лютому мешканців Кам'янця-Подільського сколихнула новина про знайдення свинцю від кулі в булці, проданій у місцевому буфеті. Хоча кам'янчанам і раніше доводилося знаходити у випічках тарганів, волосся, різне сміття й навіть гудзики, факт присутності в продукті зазначеного предмету став великою сенсацією. Для здивованих городян це могло слугувати зайвим нагадуванням про те, в який буремний час вони тоді жили [17, с. 4]. Однак на відміну від знаходження кулі в булці в подільському губернському центрі, який неодмінно слід вважати одиничним випадком анекдотичного характеру, поширена на Правобережжі практика торгівлі недопеченим хлібом аж ніяк не була темою для жартів. Із найбільшим розмахом вона відбувалася в Києві. Це пов'язувалося не стільки з низькою якістю борошна, скільки з розрахунком отримати додатковий прибуток від продажу, оскільки такий хліб важив значно більше [18, с. 4].

Аби зупинити хлібний «терор», який київські хліботорговці чинили над городянами, міська дума вдалася до відкриття в місті муніципальної пекарні. Проте місцеві підприємці одразу сприйняли захід влади як виклик, а тому всіма правдами і кривдами намагалися позбутися небажаної конкуренції. В червні 1916 р. у ЗМІ повідомляли про невідомих зловмисників, які проникали до міської хлібопекарні, підкидаючи в хліб крейду, скло, ганчір'я та інші речі. Зрозуміло, що мета хлібних «диверсантів» полягала в дискредитації в очах населення зазначеного підприємства [19, с. 2].

Влітку та восени 1916 р. становище на хлібному ринку знову погіршилося, оскільки різко зменшилася пропозиція з боку виробників зерна. Встановлені державою тверді ціни на хліб не влаштовували ні землевласників, ні виробників борошна [5, с. 131]. Відтак це давало їм додатковий привід для зловживань, від чого насамперед страждали найбільш соціально

незахищені верстви. Саме тому, наприклад, у жовтні в Житомирі фактично зупинилася хліботорговля, оскільки місцеві мукомели відмовлялися робити борошно за твердими цінами. З усіх боків посипалися справедливі нарікання. Зокрема під час обговорення тієї ситуації на засіданні міської думи гласний С. Слоницький висловився: «Наші герої в окопах проливають свою кров, а «герої» тилу п'ють нашу кров» [20, с. 5]. Тимчасове покращення з торгівлею хлібом у місті відбулося після відкриття в листопаді кількох міських булочних, де булки випікали двічі на день. Серед покупців вони розходилися дуже швидко. Проте поширення цієї мережі гальмувала нестача робочих рук у Житомирі [21, с. 5]. Вже в лютому 1917 р. у місті не було ні хліба, ні булок. Винуватцями того знову виступили мукомели, які не продавали борошно, тому що придбали зерно в перекупників за цінами, вищими за тверді [22, с. 3]. Коли наприкінці місяця хліб з'явився в невеликій кількості, по ньому вистроювалися довгезелні черги, стояти в яких доводилося на 20-градусному морозі [23, с. 3].

По мірі загострення продовольчої кризи впроваджувалася карткова система на найважливіші товари, зокрема й на хліб. У Волинській губернії рішення про впровадження хлібних карток у Житомирі, Рівному, Луцьку, Кременці, Дубно та Овручі було прийнято 27 лютого 1917 р. на засіданні губернської наради з продовольчої справи під головуванням губернатора П. Скаржинського. Крім того, постановили випікати хліб лише одного сорту — з 85 % пшеничного борошна [24, с. 3]. Тоді ж були заплановані хлібні картки в таких великих містах, як Бердичів (норма 3 фунти на тиждень) [25, с. 4] та Київ (норма 1,5 фунта на день) [26, с. 2]. При цьому в останньому спостерігався масовий вивіз пшеничного та житнього борошна на возах. Очевидно, це робилося під впливом чуток про введення карток на хліб, а тому його намагалися продати якомога швидше в інших місцях. За хлібними «караванами» спостерігали з неприхованою люттю тисячі киян, що в ті морозні лютневі дні тулилися в чергах за хлібом [27, с. 2; 28, с. 2]. Водночас міський продовольчий відділ підвищив ціни на продукт: 1 фунт чорного — до 8 коп., білого — до 12 коп. Таким чином, хліб подорожчав на 1 і 2 коп. відповідно [29, с. 2]. Сама ж реалізація хлібної карткової системи на Правобереж-

ній Україні здебільшого відбулася після повалення царського режиму.

Отже, Перша світова війна спровокувала різке погіршення постачання хліба до міст Правобережної України. Колапс транспортної системи, що катастрофічним чином позначився на підвозі продукту, призвів до підвищення на нього цін і впровадження карткової системи. Вагому роль у цьому відіграв також спекулятивний чинник, котрий спричинив системні зловживання на хлібному ринку. Все це лягало важким тягарем на плечі пересічних городян, завдаючи їм матеріального та психологічного удару.

Безперечно, самим лише «хлібним питанням» продовольчі проблеми міст Правобережної України в роки Першої світової війни не обмежувалися. В суворих повсякденних реаліях перед їхніми мешканцями поставала необхідність забезпечення себе такими життєво важливими продуктами, як, наприклад, цукор та м'ясо, а також низкою предметів для щоденного господарського вжитку. Наскільки їм це було важко зробити — мають показати подальші наукові дослідження.

Література та джерела

1. Анфимов А. М. Российская деревня в годы Первой мировой войны (1914 — февраль 1917 г.) / А. М. Анфимов. — М., 1962.
2. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. Т. 2 / Лященко П. И. — М.: Госполитиздат, 1952. — 735 с.
3. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. — М.: Наука, 1973. — 656 с.
4. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. — К., 2004. — 480 с.
5. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 — лютий 1917 р.) / Н. О. Шапошнікова. — К.: Інститут історії України НАН України, 2002. — 174 с.
6. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. — 2004. — № 4. — С. 56–70.
7. Денисюк В. Місцеве самоуправління в Луцьку під час Першої світової війни / В. Денисюк // Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю : матеріали міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку 1-ої світової війни та 70-й річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників / Управл. культ. і туризму Рівнен. обл.

- держ. адмін., Держ. іст.-культ. заповід. у м. Дубно. — Дубно, 2014. — С. 128–136.
8. Купченко В. П. Київ у Першій світовій війні (за документами Державного архіву міста Києва) / В. П. Купченко, Ж. І. Серга // Архіви України. — 2014. — № 4–5. — С. 24–34.
 9. Лисий А. К. Повітове місто Поділля в буремні 1914–1917 рр. / А. К. Лисий // Народи світу і велика війна 1914–1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3–4 квітня 2015 р. — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — С. 244–253.
 10. Благополучие // Южная копейка. — 1914. — 29 ноября. — С. 2.
 11. Державний архів Хмельницької області. — Ф. 409. — Оп. 1. — Спр. 193. — 378 арк.
 12. Вчера и третьего дня... // Подолянин. — 1915. — 21 января. — С. 3.
 13. Чинами полиции предписано... // Подолянин. — 1915. — 5 апреля. — С. 3.
 14. Каменецкая городская управа... // Юго-Западный край. — 1915. — 11 июля. — С. 2.
 15. Летучие заметки // Южная копейка. — 1915. — 7 марта. — С. 2.
 16. Мучной вопрос в Киеве // Киев. — 1915. — 26 мая. — С. 3.
 17. Рой Г. Воскресные рифмы // Подолянин. — 1916. — 14 февраля. — С. 4.
 18. Недоброкачественный хлеб // Киев. — 1916. — 31 июля. — С. 4.
 19. Заволода Л. Неизвестные злоумышленники // Южная копейка. — 1916. — 31 мая. — С. 2.
 20. Мучной кризис в Житомире // Жизнь Волыни. — 1916. — 27 октября. — С. 5.
 21. В городских булочных // Жизнь Волыни. — 1916. — 6 ноября. — С. 5.
 22. Недостаток булок и хлеба // Жизнь Волыни. — 1917. — 26 января. — С. 3.
 23. В очередях // Жизнь Волыни. — 1917. — 14 февраля. — С. 3.
 24. Введение карточной системы на хлеб в Житомире, Ровно, Луцке, Кременце, Дубно и Овруче // Жизнь Волыни. — 1917. — 15 февраля. — С. 3.
 25. Отпуск муки по карточкам // Южное слово. — 1917. — 22 февраля. — С. 4.
 26. Хлебные карточки и городское самоуправление // Южная копейка. — 1917. — 24 февраля. — С. 2.
 27. В чём дело? // Южная копейка. — 1917. — 8 февраля. — С. 2.
 28. Вывоз муки из Киева // Киевская мысль. — 1917. — 16 февраля. — С. 2.
 29. Повышение цен на хлеб // Южная копейка. — 1917. — 10 февраля. — С. 2.

REFERENCES

1. ANFIMOV, A. (1962) *Rossijskaja derevnja v gody Pervoj mirovoj vojny (1914 — fevral' 1917 g.) — Russian village during the First World War (1914 — February 1917)*. Moscow. (In Russian).
2. LJASHHENKO, P. (1952) *Istorija narodnogo hozjajstva SSSR. T. 2 — The history of economy of the USSR. Volume. 2*. Moscow: Gospolitizdat. (In Russian).
3. SIDOROV, A. (1973) *Ekonomicheskoe polozhenie Rossii v godyi Pervoy mirovoj vojny — The economic condition of Russia during the First World War*. Moscow: Nauka. (In Russian).
4. REYENT, O. (2004) *Persha svitova viyna i Ukrajina — The First World War and Ukraine*. Kyiv: Geneza (In Ukrainian).
5. SHAPOSHNIKOVA, N. O. (2002) *Prodovol'che stanovyshe v Ukraini v roky Pershoyi svitovoyi viyny (lypen' 1914 — lyutyj 1917 r.) — Foodstuffs condition in Ukraine during the First World War*. Kyiv: Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
6. VIL'SHANS'KA, O. (2004) Povsyakdenne zhyttja naselennja Ukrainy pid chas Pershoyi svitovoyi viyny — Daily life of the population in Ukraine during the First World War. *Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal — The Ukrainian historic journal*. No. 4. p. 56–70. (In Ukrainian).
7. DENYSYUK, V (2014) Mistseve samoupravlinnja v Luts'ku pid chas Pershoyi svitovoyi viyny — Local Government in Luts'k during the First World War. *Shchyt i mech zemli Dubens'koyi: voyenna istoriya krayu : materialy mizhnar. nauk. ist.-krajyozn. konf. — Shield and sword of the Dubno land: the military history of the Dubno region*. Materials of international scientific conference of Local History. Luts'k: Volyn' regional printing. pp.128–136 (In Ukrainian).
8. KUPCHENKO, V. (2014) Kyviv u Pershiy svitoviy viyni (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu mista Kyjeva) — Kyiv during the First World War (in documents of the State Archive of Kyiv). *Arkhivy Ukrainy — The Archives of Ukraine*. No. 4–5. p. 24–34. (In Ukrainian).
9. LYSYY, A. (2015) Povitove misto Podillya v buremni 1914–1917 rr. — The county town of Podillya in the stormy 1914–1917. *Narody svitu i velyka viyna 1914–1918 rr. — The peoples of the world and the Great War 1914–1918*. Ukrainian scientific conference materials. Held 3–4 April 2015. Vinnytsya: LLC «Nilan-LTD». pp. 244–253. (In Ukrainian).
10. *Juzhnaja kopejka — The southern copeck (1914) «Blagopoluchie» — «Wellbeing»*. 29 November. p. 2. (In Russian).
11. *A prescription of Internal Affairs Ministry, the journal of city councils and the correspondence from the governor to fix prices on essential goods (October 20, 1914 — February 23, 1917)*. Fund 409. Description 1. Case 23. Derzhavnyy arkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti — Khmel'nyts'koyi Oblast State Archives. (In Ukrainian).
12. *Podoljanin — A resident of Podolia (1915) Vchera i tret'ego dnja... — Yesterday and on the third day... 21 January*. p. 3. (In Russian).
13. *Podoljanin — A resident of Podolia (1915) Chinami policii predpisano... — The police ranks are prescribed... 5 April*. p. 3. (In Russian).
14. *The Southwestern land — Jugo-Zapadnyj kraj (1915) Kamenetskaja gorodskaja uprava... — Kamenetz town council... 11 July*. p. 2. (In Russian).
15. *Juzhnaja kopejka — The southern copeck (1915) Letuchie zametki — The flying notes*. 7 March. p. 2. (In Russian).
16. *Kiev — Kyiv (1915) Muchnoj vopros v Kieve — The flour question in Kyiv*. 26 May. p. 3. (In Russian).
17. *Podoljanin — A resident of Podolia (1916) Voskresnye rifmy — Sunday rhymes*. 14 February. p. 4. (In Russian).
18. *Kiev — Kyiv (1915) Nedobrokachestvennyj hleb — Substandard bread*. 31 July. p. 4. (In Russian).
19. *Juzhnaja kopejka — The southern copeck (1916) «Neizvestnye zloumyshlenniki» — «Unknown criminals»*. 31 May. p. 2. (In Russian).
20. *Zhizn' Volyni — The life in Volyn (1916) Muchnoj krizis v Zhitomire — Flour crisis in Zhitomir*. 27 October. p. 5. (In Russian).
21. *Zhizn' Volyni — The life in Volyn (1916) V gorodskih bulochnih — In urban bakeries*. 6 November. p. 5. (In Russian).
22. *Zhizn' Volyni — The life in Volyn (1917) Nedostatok bulok i hleba — The lack of bread and rolls*. 26 January. p. 3. (In Russian).
23. *Zhizn' Volyni — The life in Volyn (1917) V ocheredjah — In queues*. 14 February. p. 3. (In Russian).
24. *Zhizn' Volyni — The life in Volyn (1917) Vvedenie kartochnoj sistemi na hleb v Zhitomire, Rovno, Lucke, Kremence, Dubno i Ovruche — The introduction of bread ration in Zhytomyr, Rivne, Lutsk, Kremenets, Dubno and Ovruch*. 15 February. p. 3. (In Russian).
25. *Juzhnoe slovo — The southern word (1917) Otpusk muki po kartochkam — Flour sale according cards*. 22 February. p. 4. (In Russian).
26. *Juzhnaja kopejka — The southern copeck (1917) Hlebnye kartochki i gorodskoe samoupravlenie — Bread cards and municipality*. 24 February. p. 2. (In Russian).
27. *Juzhnaja kopejka — The southern copeck (1917) V chjom delo? — Whats the matter?* 8 February p. 2. (In Russian).
28. *Kievskaja mysl' — The Kyivan thought (1917) Vyvoz muki iz Kyjeva — Export of flour from Kyiv*. 16 February. p. 2. (In Russian).
29. *Juzhnaja kopejka — The southern copeck (1917) Povyshenie cen na hleb — Bread price increasing*. 10 February. p. 2. (In Russian).

Надійшла до редакції 4 жовтня 2016 р.

УДК 8+008(470+571)(=161.2)«1960»

Н. М. Кіндрачук

**ВИКОРІНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТУ З ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЕТНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ВНАСЛІДОК
РУСИФІКАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УРСР:
ПЕРША ПОЛОВИНА 60-х рр. ХХ ст.**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна

Кіндрачук Надія Мирославівна, к. і. н., доц., доцент кафедри іс-
торіографії і джерелознавства, e-mail: jasmin_2@list.ru

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується русифікація культурно-освітнього життя українців протягом першої половини 60-х рр. ХХ ст., аналізується вплив суспільно-політичних факторів на культурну та освітню сферу українського народу, з'ясовуються особливості та механізми впровадження політичних рішень у творче життя республіки, виявляються чинники, що гальмували розвиток української мови та прискорювали процес денаціоналізації українців. Політика радянської влади підтримувала лише ті напрямки культурної та освітньої діяльності українців, які не заперечували постулати тогочасної політичної системи, відповідали її ідеологічним стандартам. Цілеспрямовано знищувалося все те, що спонукало до вивчення власної національної історії, породжувало почуття національної гідності, пропагувало ідею української державності та право українців на самостійне самовизначення. Державна політика УРСР мала на меті русифікувати українську освіту та культуру, повністю викоринити національний елемент з життя українського етнічного середовища.

Ключові слова: культурно-освітній простір; українське етнічне середовище; українська інтелігенція; русифікація; денаціоналізація; тоталітарний режим; радянська влада.

Н. М. Кіндрачук

**ИСКОРЕНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ
ИЗ ЖИЗНИ УКРАИНСКОЙ ЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЫ
В РЕЗУЛЬТАТЕ РУСИФИКАЦИИ КУЛЬТУРНО-
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА УССР:
ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 60-х гг. ХХ в.**

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника», ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина

Киндрачук Надежда Мирославовна, к. и. н., доц., доцент кафедры историографии и источниковедения, e-mail: jasmin_2@list.ru

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется русификация культурно-образовательной жизни украинцев в течение первой половины 60-х гг. ХХ в., анализируется влияние общественно-политических факторов на культурную и образовательную сферу украинского народа, определяются особенности и механизмы внедрения политических решений в творческую жизнь республики, обнаруживаются факторы, замедлявшие развитие украинского языка и ускорявшие процесс денационализации и русификации украинцев. Политика советской власти поддерживала только те направления культурной и образовательной деятельности украинцев, которые не отрицали основы тогдашней политической системы, отвечали ее идеологическим стандартам. Целенаправленно уничтожалось все то, что побуждало к изучению собственной национальной истории, порождало чувство национального достоинства, пропагандировало идею украинской государственности и право украинцев на самостоятельное самоопределение. Государственная политика УССР руководствовалась целью русифицировать украинское образование и культуру, полностью искоренить национальный элемент из жизни украинской этнической среды.

Ключевые слова: культурно-образовательное пространство; украинская этническая среда; украинская интеллигенция; русификация; денационализация; тоталитарный режим; советская власть.

N. M. Kindrachuk

**ERADICATION OF THE NATIONAL ELEMENT
FROM THE LIFE OF THE UKRAINIAN ETHNIC
ENVIRONMENT AS A RESULT OF RUSSIFICATION
OF CULTURE AND EDUCATION IN THE UKRAINIAN SSR:
THE FIRST HALF OF THE 60-s OF THE XXth CENTURY**

State Institution of High Education
«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»,
Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivs'k, 76018, Ukraine

Kindrachuk Nadiya Myroslavivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Historiography and Source Studies, e-mail: jasmin_2@list.ru

ABSTRACT

The article studies russification of cultural and educational life of Ukrainians in 1960's. It analyzes the influence of social, political factors on cultural and educational sphere in Ukraine and determines the specificity and methods of implementing political resolutions into the artistic life of the republic. The article determines the factors which were slowing down the development of the Ukrainian language and forced speeded up the process of denationalization of the young generation of Ukrainians.

The policy of the Soviet authorities supported only those spheres of cultural and educational activities of Ukrainians which matched its ideological standards. All the activities which encouraged studying national history, caused the feeling of national pride, promoted the idea of Ukrainian statehood and the right of Ukrainians for national self-development were persistently eliminated. The USSR State policy was aimed at russification of Ukrainian education and culture and complete eradication of the national element in the life of the Ukrainian ethnic environment.

Key words: *cultural and educational space; Ukrainian ethnic environment; Ukrainian intelligentsia; russification; denationalization; totalitarian regime; the Soviet authorities.*

Потужна ідеологічна система контролю комуністичного режиму за мисленням і діяльністю українців протягом першої половини 60-х рр. XX ст. продовжувала підпорядковувати і чітко регламентувати життя тогочасного суспільства своїм інтересам, формувала відповідні стереотипи сприйняття дійсності. Політика радянської влади підтримувала лише ті напрямки культурної та освітньої діяльності українців, які не заперечу-

вали постулати тогочасної політичної системи, відповідали її ідеологічним стандартам, та забороняла ті, які популяризували національні мотиви в українському етнічному середовищі. Радянська державна політика мала на меті денаціоналізувати, централізувати та русифікувати українську освіту та культуру, життя українців в цілому.

Зі здобуттям незалежності України створилися сприятливі умови для вільного вивчення радянського минулого українського народу, переосмислення власної історії, культури, вивчення подій, які замовчувалися, фальсифікувалися або ж зовсім не висвітлювалися комуністичним режимом. Тому питання всебічного дослідження русифікації культурно-освітнього життя українців протягом 60-х рр. XX ст. є надзвичайно актуальним і вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання становища національної освіти та культури другої пол. XX ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: О. Бажан [7], О. Тевікова [21], Т. Куцаєва [16], Л. Крупник [14] та інші. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема рівень освіченості громадян УРСР, розвиток мережі навчальних закладів, стан їхньої матеріальної бази, ставлення студентства УРСР до навчально-виховного процесу у внз. Однак в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті — викорінення національного елементу з життя українського етнічного середовища внаслідок русифікації культурно-освітнього простору УРСР протягом першої половини 60-х рр. XX ст., аналіз впливу суспільно-політичних, економічних та соціальних факторів на культурну та освітню сферу українського народу, виявлення чинників, що гальмували розвиток української мови.

Ізольованість від світу радянського соціуму, панування ідеології тоталітаризму, а також згортання процесів лібералізації в СРСР наприкінці 50-х рр. XX ст. перешкождали радикальним, демократичним, культурним змінам в Україні. Творчість українських письменників, літераторів, художників, митців досліджуваного періоду зазнавала утисків та переслідувань з боку офіційних державних установ. Обмежувала світогляд українців і «залізна завіса», яка не давала їм змоги ознайомитися зі сві-

товими досягненнями культури, освіти та науки, дізнатися про реалії, ідеї та цінності, якими жили люди за кордоном.

Ідеологічна розбіжність західної і радянської культури в значній мірі призвела до того, що для української культури недосяжними були відомі закордонні мистецькі форуми та й про успіхи українських митців на Заході майже нічого не знали. Украй обмежена співпраця науковців України з їхніми зарубіжними колегами перешкоджала вивченню досягнень провідних світових вчених. Зокрема на з'їзді фізиків у м. Загребі 1961 р. науковці з УРСР не виступали, тільки один історик із УРСР (і той не українець) був на з'їзді істориків 1962 року в м. Стокгольмі, не було окремого представництва науковців УРСР на з'їзді славистів у м. Софії 1963 р. [23, с. 190]. Міжнародне наукове й культурне співробітництво УРСР переважно проводилося зі слабозвиненими країнами, що належали до соціалістичного табору.

Процес ознайомлення українців із власною літературною спадщиною та культурними надбаннями інших народів відбувався в умовах цензури. Під грифом «заборонених для широкого загалу читачів», як і раніше, залишалася творча спадщина В. Винниченка, М. Драгоманова, П. Куліша, М. Костомарова, Г. Чупринки, М. Вороного, І. Огієнка, Б. Грінченка та інших відомих українських письменників і політичних діячів, борців за українську національну ідею [6, арк. 6–13]. Твори М. Хвильового востаннє друкувалися в Україні в 1933 р., В. Винниченка — 1932 р., О. Левицького — 1930 р., недоступними були й багато праць М. Грушевського, жодне тогочасне видання «Кобзаря» не містило всіх творів Т. Шевченка [21, с. 126].

Контроль за діяльністю видавництва, ретельні перевірки книжкових магазинів і фондів бібліотек навчальних й інших закладів на наявність «політично шкідливої літератури» значно звужували межі доступної інформації [2, арк. 4]. Активна пропагандистська політика КППС — КПУ сформувала негативний образ «українського буржуазного націоналіста» та всебічно показувала його шкідливість. В націоналізмі, як правило, звинувачували майже всіх українських письменників, тих, хто виступав на захист української мови та культури [22, с. 3]. Однак прогресивна частина української інтелігенції перестала сприймати все російське як приклад для обов'язкового наслі-

дування, а українське — як щось «другорядне», «меншовартісне». На противагу офіційній тематиці, усталеним стереотипам з'являється так зване новаторство, модерн, що в Україні в своїй творчості представляли М. Вінграновський, І. Дзюба, І. Драч, Л. Костенко, Д. Павличко, В. Шевчук. З цього приводу відомий український історик Г. Касьянов зазначає: «Постала потреба знайти своє місце не поруч із культурою «старшого брата», а в контексті всіх світових культур, передусім західної» [11, с. 16].

Тоталітаризм і панування офіційної ідеології зумовлювали обмежений розвиток різних сфер життя українців. Особливо виразно це простежувалося в сфері мовлення. Відповідно загальноновживаними мовами на території республіки були українська й російська, проте остання активного впроваджувалася в суспільне життя українців. Розуміючи важливість української мови як основи формування нації, радянська влада намагалася максимально звужити сферу її використання. Тогочасний представник української діаспори В. Свистун із цього приводу зазначав: «На Україні немає ніякої української держави... Усе тільки російською мовою. Українську культуру Москва нищить, а свою «московську» насаджує» [4, арк. 75].

До Міністерства освіти УРСР надходила значна кількість скарг, у яких українці висловлювали обурення існуванням великої кількості російськомовних дитсадків та ясел: «Поступаючи в садочок, наші діти не розуміють іншої мови, крім материнської (української), і не може бути виховного методу, коли вихователі звертаються до них на мові російській» [9, с. 177]. Проте подібні нарікання залишилися без відповіді. Офіційна мовна політика сприяла збільшенню російськомовних шкіл у мережі загальноосвітніх закладів й одночасному зменшенню кількості українських. Простежується й зростання контингенту учнів російськомовних шкіл, особливо після реформи 1958 року. У середньому на одну українську школу припадало 190 учнів, а на кожную російську — 524, навіть у Сумах, Хмельницькому, Житомирі, Вінниці, Чернівцях, Івано-Франківську, Києві у російськомовних школах навчалася понад 50 % усіх учнів [21, с. 289].

У великих містах та індустріальних регіонах республіки, де проживало багато росіян і представників інших націй, укра-

їнські школи складала меншість. До прикладу, в м. Одесі в 1963–1964 навчальному році нараховувалося 34 школи з українською мовою навчання та 136 шкіл з російською, зокрема: серед початкових шкіл — дві з українською мовою навчання та чотири з російською, серед восьмирічних шкіл — 14 з українською мовою навчання та 62 з російською, серед середніх шкіл — 18 шкіл з українською мовою навчання та 70 з російською [1, арк. 35].

На початку 1960-х років чітко окреслилася тенденція зменшення кількості годин, відведених на вивчення української мови й літератури в школі. У школах із українською мовою навчання кількість годин на викладання скоротилася на 90, у школах із російською мовою — на 119 [20, с. 269]. Варто сказати й те, що російськомовні школи мали значно кращу матеріально-технічну базу, були краще укомплектовані кадрами, адже вчителям російської мови й літератури встановлювали вищу заробітну плату [18, с. 111].

В Україні відбувався інтенсивний процес русифікації й вищої школи. Починаючи з 1954 року знання української мови перестало бути обов'язковою вимогою при вступі до ВНЗ УРСР, що створювало певні труднощі для сільської молоді, яка складала іспити з «великим українським акцентом» [15, с. 26]. Негативно на національну освіту впливав і той факт, що весь навчальний процес в вищих навчальних закладах України вівся переважно російською мовою, хоча українці становили понад 60 % всіх студентів [17, с. 320].

Витісненню рідної мови з ужитку сприяла книговидавнича політика радянської влади. Використання української мови, українських слів у друкованих виданнях та засобах масової інформації оцінювалося негативно, як таке, що може призвести до відриву української мови від російської [19, с. 187]. Частка україномовної друкованої продукції становила менше половини всіх видань. Так наприклад, станом на 1960 рік в Україні із 7889 друкованих одиниць книг і брошур 3844 виходили українською мовою, через п'ять років (в 1965 році) ситуація значно погіршується, оскільки серед 7251 друкованих одиниць книг і брошур українською виходить тільки 2998 [3, арк. 126]. Утисків зазнавала й українська наукова література. Так, станом на 1962 р. АН СРСР видала 950 наукових праць,

а АН УРСР — лише 142, з яких 87 % російською мовою [23, с. 190].

Подібною була ситуація з підручниками. Згідно з інформацією Книжкової палати УРСР, станом на 1963 р. «Техвидав» випустив 121 книгу російською мовою і тільки 32 — українською (у тому числі підручників для вишів російською мовою — 11, українською — 1); Державне видавництво літератури з будівництва й архітектури цього ж року видало 122 книги російською мовою і 11 — українською; «Медвидав» — 188 і 54 відповідно, а зі 102 республіканських міжвідомчих наукових збірників 86 виходили російською мовою й тільки 16 — українською [9, с. 143].

Така невтішна ситуація в національно-мовній політиці сприяла відновленню руху на захист рідної мови та викликала протест серед значної групи свідомих українців. Зокрема до центральних органів влади республіки, редакцій газет та інших видавництв надходило багато листів з приводу витіснення української мови або нерівноправності існування російської й української мов [8]. Питання про загальний стан української мови в суспільстві стало центральним на республіканській конференції, що проходила в м. Києві 1963 р. та була організована Київським державним університетом імені Т. Г. Шевченка й Інститутом мовознавства АН УРСР [13, с. 2].

Поширення радикальних настроїв у суспільстві та «небезпечність» думок окремих осіб стосовно офіційної мовної політики викликали відповідну реакцію керівництва країни. Упродовж 1961–1964 рр. органами КДБ при Раді Міністрів УРСР було притягнуто до відповідальності багато молоді та інтелігенції Києва, Дніпропетровська, Львова, Івано-Франківська, які сумнівалися у правильності національної політики КПРС в Україні та намагалися протидіяти русифікації України [7, с. 153].

Як засоби русифікації українців активно використовували радіо, театр і кіно. Зокрема республіканське радіо значну частину свого ефірного часу віддавало трансляціям із Москви, які велися тільки російською мовою, всі інші програми теж були переважно російськомовними [9, с. 141]. Своєрідну інформаційну революцію в цей час здійснило радіомовлення США за допомогою радіостанцій «Голос Америки» (близько 62 передач на

добу), що велися російською та іншими мовами народів СРСР [10, с. 137]. Популярними джерелами політичної інформації були також передачі радіостанцій «Бі-бі-сі», «Ватикан», «Канада», «Мадрид», «Рим», «Свобода» та ін. [5, арк. 108–114]. Радянські ідеологи намагалися зменшити вплив цих «шкідливих» передач, забороняючи громадянам їх слухати [10, с. 136].

Російськомовним майже повністю було й кіно. В Україні не випускалося жодного україномовного фільму. Лише після того, як російськомовний варіант фільму затверджувався в Москві, можна було створювати україномовну версію. Однак «Москва могла собі дозволити все... сьогодні могли сказати «А», а завтра «Б», не змигнувши оком» [24, с. 4]. Процеси русифікації та ідеологізації торкнулися і театру, в якому практично всі вистави ставилися російською мовою. Наказом Міністерства культури УРСР № 55 від 2 серпня 1963 р. «Про ідейну спрямованість театрального репертуару та підвищення ролі театру в комуністичному вихованні трудящих» було створено орган, який визначав готовність до виходу на публіку нових постановок, — художню раду [12, с. 367]. Всю свою роботу художня рада погоджувала з керівництвом Міністерства культури УРСР і, таким чином, ставала вагомим механізмом ідеологічного контролю мистецької продукції.

Отже, виходячи з висказаного, можна зробити наступні висновки про те, що перша половина 60-х рр. ХХ ст. характеризувалася активною, цілеспрямованою русифікацією культурно-освітнього життя українців, яку проводило тогочасне керівництво КПРС — КПУ, виходячи з загальних засад тоталітарної держави. Повсякденно пропагувався образ радянської людини, виховувався радянський патріотизм, які не сприяли розвитку національної самосвідомості українців. Штучно створювалися умови, за яких природний прояв національних почуттів, любов до рідної мови, звичаїв та традицій слугували приводом для звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі». Русифікація всіх сфер життя значно звузила сферу застосування української мови і сформувала статус її меншовартості.

Література та джерела

1. Державний архів Одеської області. — Ф. Р-2000. — Оп. 7. — Спр. 22. — 247 арк.

- Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 3510. — 300 арк.
- ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 4034. — 469 арк.
- ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 4922. — 295 арк.
- ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 5141. — 132 арк.
- ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 5292. — 108 арк.
- Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х — 1960-ті рр. / О. Г. Бажан // УІЖ. — 2008. — № 5. — С. 147–159.
- Гриб К. Що читати дітям? / К. Гриб // Літературна Україна. — 1964. — 28 жовтня. — С. 1.
- Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. — К., 2005. — 336 с.
- Идеологические комиссии ЦК КПСС. 1958–1964 : документы / [сост. Е. С. Афанасьева; отв. ред. В. Ю. Афиани]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. — 552 с.
- Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років / Г. В. Касьянов. — К. : Либідь, 1995. — 224 с.
- Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК : в 14 т. — М. : Политиздат, 1972. — Т. 8 (1959–1965 гг.). — 572 с.
- Коптілов В. За високу культуру української мови / В. Коптілов // Літературна Україна. — 1963. — 26 лютого. — С. 2.
- Крупник Л. О. Державна політика у сфері українського професійного мистецтва (1965–1985) : дис. ... к. і. н. : 07.00.01 / Л. О. Крупник. — К., 2002. — 212 с.
- Кручиненко В. Г. Спогади астронома / В. Г. Кручиненко. — Глобине: Поліграфсервіс, 2007. — 128 с.
- Куцаєва Т. Вища школа УРСР у 1965–1985 рр.: основні тенденції та суперечності розвитку / Т. Куцаєва // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Історія. — К., 2006. — № 84. — С. 109–111.
- Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / [упор. М. І. Панчук та ін.]. — К. : Наукова думка, 1994. — 560 с.
- Попп Р. П. Інтелігенція Львова в 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект) : дис. ... к. і. н. : 07.00.01 / Р. П. Попп. — Львів, 2003. — 206 с.
- Пустовіт Т. П. Полтавщина у період відбудови та хрущовської «відлиги» (1946–1964 рр.) / Т. П. Пустовіт // Полтавщина: влада на історичних паралелях / [ред. кол. : Г. П. Білоус, Ю. З. Данилюк, Г. Г. Журавель та ін.]. — Полтава, 2005. — С. 181–219.
- Сворах С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х — першої половини 60-х років ХХ століття : дис. ... д. і. н. : 07.00.01 / С. Д. Сворах. — К., 1999. — 386 с.

21. Тевікова О. В. Повсякденне життя громадян УРСР: соціальні та культурні аспекти (1953–1964 роки) : дис. ... к. і. н. : 07.00.01 / О. В. Тевікова. — Полтава, 2010. — 304 с.
22. Українські буржуазні націоналісти — найлютіші вороги українського народу // Соціалістична Харківщина. — 1954. — 11 травня. — С. 3.
23. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість / П. Штепа. — Дрогобич : Відродження, 2005. — 412 с.
24. Юрченко В. Спогад про трьох мудреців, або Уроки «Білого птаха...» // Кіно — театр. — К., 1999. — № 2. — С. 2–5.

REFERENCES

1. *Proceedings of the Meeting of the Industrial Regional Executive Committee and Decisions from 195 to 223.* (1963). Fund R-2000. The Regional Committee of the Odessa Worker Deputies Regional Council (the Regional Executive Committee), 1932–1995, Description 7, Case 22. Derzhavnyy arkhiv Odes'koyi oblasti — The State Archive of Odessa Region. Odessa. (In Ukrainian).
2. *Copies of outgoing letters to the Central Committee of the CPSU, department certificate of the Communist Party Central Committee and the USSR* (8 February 1954–15 December 1954). Fund 1, Description 6, Case 3510. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy — The central state Archive of public organizations of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
3. *Copies of outgoing letters of CPSU Central Committee, the draft decision of the Central Committee of the Communist Party, detailed notes, certificates of agitation* (6 January 1955–31 December 1955). Fund 1, Description 24, Case 4034. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy — The central state Archive of public organizations of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
4. *A copy of the letter to the Central Committee of the Communist Party, Central Committee departments certificates, letters, resolutions regional committees of the Communist Party, the Department of Health and the military coup in the press* (23 January 1958–31 December 1959). Fund 1, Description 6, Case 4922. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy — The central state Archive of public organizations of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
5. *Inquiries of the departments of the Communist Party of Ukraine and other organizations about antysoviet manifestations and struggle with them* (10 February 1960 g — 7 October 1960). Fund 1, Description 24, Case 5141. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy — The central state Archive of public organizations of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
6. *Inquiry of the secretary of the Communist Party Skaby A. D. of the departmentsof the Communist Party Central Committee, a resolution* (9 January 1961–18 December 1961). Fund 1, Description 6, Case 5292. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy — The central state Archive of public organizations of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
7. BAZHAN, O. H. (2008) Narostannya oporu politytsi rusyifikatsiyi v Ukrayins'kiy RSR u druhiy polovyni 1950-kh — 1960-ti rr. — The growing resistance to Russification policies in the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s — 1960s. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal — Ukrainian historical journal*. No 5. pp. 147–159. Kyiv. (In Ukrainian).
8. HRYB, K. (1964) Shcho chytaty dityam? — What to read to children? *Literaturna Ukrayina — Literary Ukraine*. 28 October. p. 1. Kyiv. (In Ukrainian).
9. DZYUBA, I. (2005) *Internatsionalizm chy rusyfikatsiya? — Internationalism or Russification?* Kyiv: Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy». (In Ukrainian).
10. AFANAS'YVA, E. S. & AFYANYN, V. Yu. (2000) *Ideologicheskie komissii CK KPSS. 1958–1964 : dokumenty — Ideological Committee of the Central Committee of the CPSU. 1958–1964: documents*. Moscow: The Russian Political Encyclopedia. (In Russian).
11. KAS'YANOV, H. V. (1995) *Nezhodni: ukrayins'ka intelihentsiya v rusi oporu 1960–80-kh rokiv — Dissenting voices: the Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of 1960–80's*. Kyiv: Lybid. (In Ukrainian).
12. EGOROV, A. G. & BOGOMOLOV, K. M. (eds.) (1972) *Kommunisticheskaja partija Sovetskogo Sojuza v rezoljucijah i reshenijah s#ezdov, konferencij i plenumov CK v 14 t. — Communist Party of the Soviet Union resolutions and decision of meetings, conferences of the CC: 14 v. Vol. 8 (1959–1965)*. Moscow: Politizdat. (In Russian).
13. KOPTILOV, V. (1963) *Za vysoku kul'turu ukrayins'koyi movy — For the high culture of the Ukrainian language. Literaturna Ukrayina — Literary Ukraine*. 26 February. p. 2. Kyiv. (In Ukrainian).
14. KRUPNYK, L. O. (2002) *Derzhavna polityka u sferi ukrayins'koho profesynoho mystetstva (1965–1985) — State policy in the sphere of Ukrainian professional art (1965–1985)*. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University (In Ukrainian).
15. KRUCHYVENKO, V. H. (2007) *Spohady astronoma — Memories astronomer*. Hlobyne: Polihrafservis. (In Ukrainian).
16. KUTSAYEVA, T. (2006) *Vyshcha shkola URSR u 1965–1985 rr.: osnovni tendentsiyi ta superechnosti rozvytku — High School of the Ukrainian SSR in 1965–1985: trends and contradictions. Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka — Bulletin of Kyiv National University Shevchenko*. Series: History. No. 84. pp. 109–111. Kyiv. (In Ukrainian).
17. PANCHUK, M. I. (1994) *Natsional'ni vidnosyny v Ukraini u XX st. : zbirnyk dokumentiv i materialiv — National relations in Ukraine*

- in the XX century. A collection of documents and materials. Kyiv: Naukova Dumka. (In Ukrainian).
18. POPP, R. P. (2003) *Intelihentsiya L'vova v 1944–1953 rokakh (istoryko-sotsiologichnyy aspekt) — Lviv intelligentsia in the years 1944–1953 (historical-sociological aspect)*. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian).
 19. PUSTOVIT, T. P. (2005) *Poltavshchyna u period vidbudovy ta khrushchovs'koyi «vidlyhy» (1946–1964 rr.) — Poltava during reconstruction and the Khrushchev «thaw» (1946–1964). Poltavshchyna: vlada na istorychnykh paralelyakh — Poltava: power on historical parallels*. Poltava: ASMI. pp. 181–219. (In Ukrainian).
 20. SVORAK, S. D. (1999) *Zahal'noosvitnya shkola zakhidnoukrayins'koho rehionu v konteksti suspil'no-politychnoho zhyttya druhoi polovyny 40-kh — pershoi polovyny 60-kh rokiv KhKh st. — Secondary School of Western Ukrainian region in the context of social and political life of the second half of the 40's — early 60 th century*. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. Kyiv: The National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
 21. TYEVIKOVA, O. V. (2010) *Povsyakdenne zhyttya hromadyan URSR: sotsial'ni ta kul'turni aspekty (1953–1964 roky) — The Everyday Life of the Citizens of the USSR: Social and Cultural Aspects (1953–1964)*. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. Poltava: Poltava National Pedagogical University. (In Ukrainian).
 22. *Sotsialistychna Kharkivshchyna — Socialist Kharkiv* (1954) *Ukrayins'ki burzhuzni natsionalisty — naylyutishi vorohy ukrayins'koho narodu — Ukrainian bourgeois nationalists — worst enemies of the Ukrainian people*. 11 May. p. No. 3. Kharkiv. (In Ukrainian).
 23. SHTEPA, P. (2005) *Moskovstvo: yoho pokhodzhennya, zmist, formy y istorychna tyahlist' — Moskowness: Origin, Essence, Forms and Historical Continuity*. Drohobych: Vidrodzhennia. (In Ukrainian).
 24. YURCHENKO, V. (1999) *SpoHAD pro tr'okh mudretsiv, abo uroky «Biloho ptakha...» — The memories about the Three Wise Men, or lessons «White bird...» Kino — teatr — Cinema — theater*. No. 2. pp. 2–5. Kyiv. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 25 листопада 2016 р.

УДК 94(477):355.133:355.291.5+357 «1918/1921»

Д. В. Кобельський

**ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ВОЯКІВ
ЧЕРВОНОГО КОЗАЦТВА:
1918–1921 рр.**

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна

Кобельський Володимир Дмитрович, аспірант історичного факультету, e-mail: Haidamaka@email.ua

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Вінницької області, мемуарів Я. Гальчевського та А. Туркула, а також історіографії з даної тематики вивчається девіантна поведінка вояків Червоного козацтва в період 1918–1921 рр. Червоне козацтво практично не досліджується в сучасній Україні, а особливо ж внутрішнє життя цієї військової формації. Головна увага приділяється найбільш притаманним дисциплінарним правопорушенням учасників формування. В роботі детально проаналізовані факти девіації червоних козаків та методи боротьби з нею. Особливий наголос робиться на грабунках і мародерстві, антисемітизмі й вживанні алкогольних напоїв, злочинах на сексуальному ґрунті, дезертирстві. Події розглядаються до кінця 1921 року що зумовлено завершенням основних бойових дій, де брали участь червоні козаки. Актуальність та новизна наукового дослідження полягають у тому, що вперше використані та застосовані раніше неопубліковані матеріали архівів, тематика дисциплінарних порушень в українських радянських загонах періоду 1917–1921 рр. залишається лакуною в історичній науці. Також визначено повчальний характер статті для сучасних військовослужбовців.

Ключові слова: Червоне козацтво; девіантна поведінка; дисциплінарне порушення; Українська революція; дезертирство; погром; антисемітизм.

Д. В. Кобельський

**ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ БОЙЦОВ
ЧЕРВОНОГО КАЗАЧЕСТВА:
1918–1921 гг.**

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, 65082, Украина

Кобельський Дмитрій Владимирович, аспирант исторического факультета, e-mail: Haidamaka@email.ua

АННОТАЦИЯ

В статье на основе анализа архивных материалов Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины, Центрального государственного архива общественных объединений Украины, Государственного архива Винницкой области, мемуаров Я. Гальчевского и А. Туркула, а также историографии по данной тематике изучается девиантное поведение бойцов Червоного казачества в период 1918–1921 гг. Червоное казачество практически не исследуется в современной Украине, а в особенности внутренняя жизнь этого воинского подразделения. Главное внимание уделяется наиболее свойственным участникам формирования дисциплинарным нарушениям. В работе детально проанализированы факты девиации червоных казаков и методы борьбы с ними. Особенный акцент сделан на грабежах и мародерстве, антисемитизме и употреблении алкогольных напитков, преступлениях на сексуальной почве, дезертирство. События рассматриваются до конца 1921 года, и определены окончанием боевых действий, в которых принимали участие червоны казаки. Актуальность и новизна научного исследования состоит в том, что впервые использованы и применены ранее не публиковавшиеся материалы архивов, тематика дисциплинарных нарушений в украинских советских отрядах периода 1917–1921 гг. остается лакуной в исторической науке. Также определен поучительный характер статьи для современных военнослужащих.

Ключевые слова: Червоное казачество; девиантное поведение; дисциплинарные нарушения; Украинская революция; дезертирство; погромы; антисемитизм.

D. V. Kobelskiy

**DEVIANT BEHAVIOR OF THE SOLDIERS
OF THE RED COSSACKS:
1918–1921 YEARS**

Odesa National University named after I. I. Mechnykov,
Dvoryans'ka St., 2, Odesa, 65082, Ukraine

Kobelskiy Dmytro Volodymyrovich, Postgraduate student of Historical Faculty, e-mail: Haidamaka@email.ua

ABSTRACT

In article based on analysis of archival materials of the Central State Archives of Higher Authorities and Management of Ukraine, the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, the State Archives Vinnytsya region, memoirs of J. Gal'chevs'kyy and A. Turkull, historiography of the subject, studied deviant behavior of Red Cossack soldiers during the 1918–1921 years. Red Cossacks almost is not studied in modern Ukraine, and especially the inner life of this military formation. Main focus is on disciplinary offenses that is the main characteristic of its members. The article analyzes in detail the facts of deviation of Red Cossacks and methods to combat it. Particular emphasis is placed on the plunder and looting, anti-Semitism and alcohol, sexual motivated crimes, desertion. Events considered the end of 1921, and due to the completion of major combat operations, which involved Red Cossacks. The relevance and novelty of the research lies in the fact that first used and applied previously unpublished material of archives, the subject of disciplinary violations in the Ukrainian Soviet detachments period of 1917–1921, still are the gaps in historical scholarship. Also the nature of the article is instructive for modern soldiers.

Key words: Red Cossacks; deviant behavior; disciplinary violations; Ukrainian Revolution; desertions; massacres; anti-Semitism.

Дисципліна є запорукою єдності, моральної стійкості та подальшої бойової ефективності підрозділу і безпосереднього існування військового з'єднання. Останнім часом актуалізувалося питання девіантної поведінки військовослужбовців та учасників бойових дій. Девіантна поведінка особистості на війні доволі часто являє собою механізм апріорного соціального прощення за девіацію, яка характеризується таким усталеними виразами як: «грабуй награбоване», «війна все спіше», «на війні як на війні» тощо. Поведінка особистості на війні ха-

настільки заповнив загін, що В. Примаков для зміни ситуації мусив особисто зарубати кількох козаків перед строем [14, арк. 12]. У період масових заворушень, бунтів, актів непокори та переходу на сторону ворога, які були так поширені серед українських радянських частин навесні та влітку 1919 року, дані явища не оминули і кавалерійського полку Червоного козацтва (в лютому 1918 року була спроба на основі загону В. Примакова створити не окремий підрозділ, а армію Червоного козацтва, що мала бути аналогом Робітниче-Селянської Червоної армії, що саме почала створюватись у Радянській Росії); але більшість новостворених загонів самодемобілізувались, дезертирували або ж перейшли на бік наступаючих сил Центральної Ради та країн Центрального блоку; згодом назва «Червоне козацтво» залишається за загonom В. Примакова що поступово реорганізовувався до полку, бригади, дивізії, корпусу і т. д., але назва «Червоне козацтво» була задіяна і повстанським отаманом С. Коцуром (він сформував власний курінь Червоного козацтва в грудні 1918 року) [12] і холодноярськими повстанцями (під час найперших антибільшовицьких повстань в районі Холодного Яру повсталими була випущена відозва-листівка, яка закінчувалась гаслом «Хай живе Червоне козацтво Холодного Яру» [20, арк. 256]). Під час перебування в серпні 1919 року в містечку Лубни червоними козаками було вчинено погром та масовий грабунок у місті, до того ж козаками було розігнано місцеву ЧК і відбулась перестрілка з місцевим гарнізоном: *«група червоноармійців полку Червоного козацтва 20 травня почала грабунок міста Лубни, зробивши спробу арешту ЧК і комісарів євреїв»* [17, арк. 15]. Аналогічні факти погромів червоними козаками фіксуються згодом у містечках Ружині та Володарці.

На грабунки «червонців» нарікає не лише місцеве населення, а й командування. Так, про серйозність падіння дисципліни на фоні грабунків свідчить і той факт, що на засіданні Президіуму Ради робітниче-селянської оборони 6 вересня 1919 року під головуванням Х. Раковського і за участі Є. Бош, Г. Петровського, К. Ворошилова, А. Йоффе, А. Бубнова розглядалось питання про дисципліну в Червоному козацтві. Під час засідання було вирішено: *«Доручити товаришу Раковському від імені ЦК партії листа комбригу товаришу Примакову, вказавши*

йому на ряд фактів здійснених деякими червоноармійцями його бригади, вимагати припинення цих неподобств, за що ЦК партії робить його відповідальним.

Доручити товаришу Раковському набрати в Гомелі відповідальних політпрацівників для роботи в Бригаді Червоного Козацтва и спробувати знайти замісника товаришові Примакову й для командного складу бригади» [21, арк. 116].

Під час боїв з польськими та українськими військами влітку 1920 року дивізія Червоного козацтва під час рейду захопила містечко Чорний Острів, де пограбували не лише склади з військовим майном, а й місцевих жителів [18, арк. 29].

Про мародерство і грабунки, що були здійснені червоними козаками, свідчать і спогади білогвардійця М. Туркула [13, с. 145] й українського повстанського отамана Я. Гальчевського [5, с. 106].

Окрім грабунків серйозною проблемою серед червоних козаків були широкі вияви антисемітизму та побутового шовінізму, не дивлячись на те, що частина командно-політичного складу підрозділу складалась з євреїв. Один з командирів Червоного козацтва Т. Юшкевич пригадує, що Червоне козацтво якісно різнилось від інших частин тодішньої Червоної армії тим, що в нього була зразкова дисципліна і не було проявів антисемітизму [23, с. 153]. Насправді ситуація була кардинально іншою. Так, В. Затонський у своїх спогадах наводить приклади частих проявів антисемітизму у Червоному козацтві. Зокрема неодноразові «війни» та сутички червоних козаків з ЧК були зумовлені знаходженням значної кількості євреїв в останній. Після відступу загону В. Примакова до Росії весною 1918 року червоні козаки мало не вступили у бій із залогою міста Козлов (формально більшовицькі загони з України під час відступу до Росії весною 1918 р. мали статус, схожий до перебування частин однієї держави на землях іншої). Причиною цього було непропускання «мішечників», що рухались у Москву. Спекулянти звернулись по допомогу до червоних козаків і вони радо відгукнулись, адже вважали, що це справа рук євреїв. В. Примакову з неабиякими труднощами вдалось заспокоїти своїх вояків і не допустити подальшого розгортання конфлікту [22, с. 34]. В. Затонський також вказує на те, що червоні козаки не вирізнялись високим загальнокультурним і політичним рівнем,

адже політичній праці в з'єднанні не було приділено належної уваги. Цікавими є згадки про В. Примакова та його загін у листі Чернігівського губернського старости М. Савицького до тодішнього міністра внутрішніх справ Української держави Ф. Лизогуба: *«під проводом Примака величезні банди українських більшовиків, що зуться червоні українці, їхня ціль вигнання німців, й вирізати поміщиків та євреїв»* [19, арк. 228]. До випадків антисемітизму можна віднести подію, коли в полк, що був розташований в «нейтральній зоні», прибули знаки розрізнення — червоноармійські зірочки на кашкети та папахи. Червоні козаки почали їх зривати зі своїх головних уборів, аргументуючи це тим, що це «жидівські зв'язки» [11, с. 120]. Загалом же в полку Червоного козацтва станом на червень 1919 року: *«Антисемітизм розвинутий настільки, що боротьба з ним стає немислимою»* [18, арк. 1].

Пристрасть до вживання міцних напоїв не оминає і заго-ни Червоного козацтва. Зокрема під час знаходження у «нейтральній зоні» серед червоних козаків частими були п'янки. Так, М. Кропив'янський, командир 1-ї дивізії, до складу якої входив і полк червоних козаків, скаржився на те, що: *«в полку Червоного козацтва не штаб, а місце для пиятики, танців та ігор, в районі штабу полку стрільба по хатній птиці місцевих селян, відсутнє будь-яке чергування, часті бійки серед бійців та командирів, помітне дезертирство, серед кінноти полку спостерігаються безцільні й нерозсудливі кінні скачки на показ сільським бабам та дівчатам»* [2, с. 182]. В травні 1919 р., коли Червоне козацтво було відправлено проти отамана Н. Григор'єва, червоні козаки також дуже часто були п'яними і без кінця лялялись *«і в бога, і в сверхбога, і в шістнадцять верст, твою ж матю»* [15, арк. 39]. Під час весняних боїв на Перекопі, червоний козак Калиниченко перебував в стані сильного алкогольного сп'яніння, тому коли позиції дивізії були атаковані білогвардійцями за допомогою танку, Калиниченко пішов у повен зріст на танк, при цьому без перестанку матюкаючись до нього [22, с. 126]. В листопаді 1921 р. сотня червоних козаків була захоплена зненацька і повністю знищена групою отамана Палія в селі Згарок, оскільки уся сотня була напідпитку, погулявши на сільському весіллі [9, с. 211]. Проблема адаптації червоних козаків до мирного часу також нерідко супроводжу-

валася алкоголізмом, так комісар 7-го полку 1-ї дивізії Червоного козацтва Яків Долгоухов почав безперервно пити і аби позбавити його від цієї звички чи обмежити, він був відправлений з Поділля в Туркестан на боротьбу з басмачами [9, с. 185].

Не минули підрозділи Червоного козацтва і злочини на сексуальному ґрунті. Так, під час відступу загону В. Примакова в березні 1918 року, в містечку Ромнах: *«Один з червоних козаків згвалтував якусь жінку. Про це дізнались наші партійні товариші (Гриневич, Едельштейн та ін.) і, швидко розібравши справу, зробили те, що повинен зробити революціонер, — розстріляли мерзотника. Частина червоних козаків, що знаходилась у Ромнах, обурилась... але не гвалтівником, а розстрілом і почала вимагати розстрілу Гриневича та Едельштейна. Заварилась каша. Примаков в цей час був у Бахмачі, тому не змогли одразу ліквідувати цей дикий спалах. Після прибуття до загону Примаков довго вмовляв козаків від цієї дурної ідеї»* [22, с. 35]. Приблизно в цей же час двоє дівчат хотіли піти до загону Червоного козацтва медсестрами, але змінили своє рішення через домагання та спробу згвалтування червоними козаками [7, с. 29]. В серпні 1920 року один з сотників Червоного козацтва згвалтував жінку і подібні вчинки дозволяв своїм підлеглим. Сотника невдовзі було розстріляно ревтрибуналом [14, арк. 115]. Про масові гвалтування українських селянок башкирами з кінного корпусу Червоного козацтва на Поділлі влітку 1921 року свідчить у своїх мемуарах Я. Гальчевський [5, с. 128].

Дезертирство в загал було поширеним і масовим явищем для всіх протиборчих сторін у тому конфлікті. Зокрема більшість усіх загонів Червоного козацтва дезертирувало весною 1918 року. Не минуло дезертирство й комуністів. Так, в серпні 1919 року дезертирувало 10 комуністів (доречно згадати їх національний склад: 6 росіян, 3 єврея, 1 поляк) [17, арк. 495]. Дезертирство надзвичайно поширилось у 1920–1921 рр. у зв'язку з мобілізаційними призовами до лав Червоного козацтва українського населення і близькістю кордону з Румунією та Польщею. Цікавим є епізод дезертирства в червні 1921 року сотника Костянтина Наливка (між іншим був нагороджений орденом Червоного Прапора), проте він дезертирував не сам, а ще й з 70 озброєними козаками та двома кулеметними тачан-

ками. Командир дивізії Д. Шмідт вважав, що можливо К. Наливко був пов'язаний з українськими повстанцями і діяв узгоджено з ними [4, арк. 11].

Таким чином, слід зробити наступні висновки. В загонах Червоного козацтва дисциплінарні порушення та девіантна поведінка були доволі частими явищами. Не дивлячись на те, що підрозділ став елітною військовою формацією, йому були притаманні ті ж види «бузи», що й для більшості загонів та формацій протиборчих сторін 1917–1921 рр. Зокрема найбільш характерними для Червоного козацтва були грабунки, антисемітизм, дезертирство, сутички з ЧК. Для більшості бійців покаранням за них була смертна кара, проте нерідко командування було змушено «закривати очі» на дії своїх підлеглих. Слід констатувати той факт, що більшість дисциплінарних вчинків пов'язана насамперед з недостатньою увагою з боку командування, періодами бездіяльності з'єднання, деструктивним впливом на психіку соціальних катаклізмів, постійним ризиком гибелі, «межевими ситуаціями» тощо.

Література та джерела

1. Божко О. Повстанська армія України (осінь 1918 р.): створення, організаційна структура, склад / О. І. Божко // Український історичний журнал. — 2009. — № 4. — С. 107–129.
2. Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов/ под общ. ред. Н. С. Шевчука. — Чернигов : Областная типография, 1957. — 490 с.
3. Бош Е. Б. Год борьбы / Евгения Богдановна Бош. — Киев : Политиздат Украины, 1990. — 447 с.
4. Вінницький Державний обласний архів. — ФР. 2587. — Оп. 1. — Спр. 3.
5. Гальчевський Я. Проти червоних окупантів/ Яків Гальчевський. — Кам'янець-Подільський: Медобори, 2011. — 328 с.
6. Гогун О. Сталінські командос. Українські партизанські формування, 1941–1944 рр. / Олександр Гогун ; [пер. з рос. Катерина Демчук]. — Київ : Наш Формат, 2014. — 496, [32] с.
7. Дегтярев Л. Шагают миллионы / Л. С. Дегтярев. — М. : Воениздат, 1958. — 448 с.
8. Демченко А. П. Красное казачество Украины в 1918 году / Александр Петрович Демченко // НОВИК: Труды по военной истории / отв. ред. А. С. Поспелов. — Одесса : ОНУ им. И. И. Мечникова, 2008. — Вып. 4. — 2011. — С. 121–129.
9. Дубинский И. Трубачи трубят тревогу / И. В. Дубинский. — М. : Воениздат, 1962. — 310 с.

10. Здоров А. До історії військових сил Українського Радянського уряду в перший період їх існування (грудень 1917 — січень 1918 рр.) / А. А. Здоров // Київська старовина : Науковий історико-філологічний журнал. — 2005. — № 6. — С.85–95.
11. Історія українського війська, 1917–1995 / В. Гриневич, Л. Гриневич, Р. Колісник [та ін.]; упоряд., передмова Я. Р. Дашкевич. — Львів : Світ, 1996. — 837 с.
12. Солодар О. Звивисті шляхи Свирида Коцура / Олександр Солодар // Нова доба. — 2002. — № 61, 6 серпня.
13. Туркул А. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918–1920 гг. / Антон Васильевич Туркул; лит. обраб. И. Лукаша. — Белград, 1937. — 324 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). Ф. 17. — Оп. 1. — Спр. 195
15. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 234.
16. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 329.
17. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 44.
18. ЦДАГОУ. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 264.
19. ЦДАГОУ. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 59.
20. ЦДАГОУ. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 310.
21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 2579. — Оп. 1. — Спр. 12.
22. Червоное казачество: сборник материалов/ под ред. А. Мартынова. — Харьков : Путь просвещения, 1923. — 366 с.
23. Червонці: збірка спогадів ветеранів Червоного козацтва. — Київ : Молодь, 1968. — 348 с.

REFERENCES

1. BOZHKO, O. I (2009) Povstans'ka armiya Ukrayiny (osin' 1918 r.):stvorennya, orhanizatsiyina struktura, sklad — Insurgent Army Ukraine (Fall 1918): establishment, organizational structure, composition. *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal — Ukrainian Historical Journal*. No. 4. pp. 107–129. (In Ukrainian).
2. SHEVCHUK, N. S. et. al. (1957) *Bor'ba trudjashhihsja Chernigovsh-hiny za vlast' Sovetov — The struggle of the working people for Soviet power*. Chernigov: Typography Oblastnaya. (In Russian).
3. BOSH, E. B. (1990) *God bor'by — The struggle Hours*. Kiev: Ukraine Politizdat. (In Russian).
4. *Povitovi vykonavchi komitety rad robotnychyykh, Selyans'kykh ta chervonoarmiys'kykh deputativ — Uyezd Executive Committee of Soviets of Workers, Peasants and Red Army Deputies (1921) File 2587. Description 1. Record 3*. Vinnytsia Region State Archives Vinnyts'kyu Derzhavnyy oblasnyy arkhiv — Vinnytsia Region State Archives. Ky'yiv. (In Russian).
5. HAL'CHEVSK'KYI, Y. (2011) *Protj chervonykh okupantiv —Against invaders red*. Kam'yanecz'- Podil's'ky'j: Medobory'. (In Ukrainian).

6. HOHUN, O. (2014) *Stalins'ki komandos. Ukrayins'ki partyzans'ki formuvannya, 1941–1944 rr. — Stalin commandos. Ukrainian partisans formation, 1941–1944*. Ky'yiv : Nash Format. (In Ukrainian).
7. DEGTJAREV, L. (1958) *Shagajut milliony– The millions stride*. Moscow: Voenizdat. (In Russian).
8. DEMCHENKO, A. P. (2008) Krasnoe kazachestvo Ukrainy v 1918 godu — Demchenko A. P. Red Cossacks of Ukraine in 1918 year. *NOVIK: Trudy po voennoj istorii — Novik: Works on military history* Iss. 4. p. 121–129. (In Russian).
9. DUBINSKIY, I. (1962) *Trubachi trubjat trevogu– I. Dubinsky Trumpeters trumpeting the alarm*. Moscow: Voenizdat. (In Russian).
10. ZDOROV, A. (2005) Do istoriyi viys'kovykh syl Ukrayins'koho Radyans'koho uryadu v pershyi period yikh isnuvannya (hruden' 1917 — sichen' 1918 rr.) — On the history of Ukrainian military forces of the Soviet government in the first period of their existence (December 1917 — January 1918). *Ky'yivs'ka starovy'na — Kiyivs'ka starovina*. 11/2005. No. 6. p. 85–95. (In Ukrainian).
11. HRYNEVYCH, V. et. al. (1996) *Istoriya ukrajins'koho viys'ka, 1917–1995 — History of Ukrainian troops 1917–1995*. L'viv : Svit. (In Ukrainian).
12. SOLODAR, O. (2002) Zvyvysti shlyakhy Svyryda Kotsura — Wind-ing road of Svyryda Kocur. *Nova doba — Nova Doba*. 8th August. p. 4. (In Ukrainian).
13. TURKUL, A. (1937) *Drozdovcy v ogne: Kartiny grazhdanskoj vojny, 1918–1920 gg. Drozdovtsy in the fire: Pictures of the Civil War, 1918–1920*. Belgrade. (In Russian).
14. *Fond politychnykh partiy ta orhanizatsiy. spravy tsentral'noho komitetu komunistychnoyi partiyi viddily tsentral'noho komitetu do-voyennoho periodu — Fund of political parties and organizations, the cases of the Central Committee Communist Party Departments of the Central Committee the prewar period Central State Archive of Public Organizations of Ukraine* (1919) File 17. Description 1. Record 195. Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob»yednan' Ukrayiny (dali TsDAHOU) — Central State Archives Higher Bodies of Power and management of Ukraine hereinafter (CSAPOU). Ky'yiv. (In Russian).
15. *Without name* (1920) File 1. Description 20. Record 233. Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny — Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine (further TsDAVOVU). Ky'yiv. (In Russian)
16. *Without name* (1920) File 1. Description 20. Record 329. TsDAHOU — CSAPOU. (In Russian).
17. *Without name* (1920) File 1. Description 20. Record 44. TsDAHOU — CSAPOU. Ky'yiv. (In Russian).
18. *Komisiya z istoriyi hromadyans'koyi viyny pry Tsentral'nomu komite-ti Komunistychnoyi partiyi (bil'shovykiv) Ukrayiny — Commission on Civil War history at the Central Committee of the Communist*

- Party (Bolsheviks) of Ukraine* (1919) File 5. Description 1. Record 264. TsDAHOU — CSAPOU. Ky'yiv. (In Russian).
19. *Without name* (1919) File 5. Description 1. Record 59. TsDAHOU — CSAPOU. Ky'yiv. (In Ukrainian).
20. *Without name* (1919) File 5. Description 1. Record 310. TsDAHOU — CSAPOU. Ky'yiv. (In Russian).
21. *Rada robotnycho-selyans'koyi oborony Ukrayins'koyi radyans'koyi sotsialistychnoyi respubliky. Protokoly zasidan' Rady Robotnycho-Selyans'koyi oborony Ukrayins'koyi radyans'koyi sotsialistychnoyi respubliky i Rady Robotnycho-Selyans'koyi oborony Rosiys'koyi sotsi-alistychnoyi federatyvnoyi radyans'koyi respubliky z materialamy do nykh. Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny — Council of Workers' and Peasants' Defense of Ukrainian Soviet Socialist Republic. Minutes of meetings of Council of Workers' and Peasants' Defense of Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Council of Workers' and Peasants' Defense of the Russian Socialist Federal Soviet Republic with the materials to them. Central State Archives Higher Bodies of Power and management of Ukraine* (1919). File 2579. Description 1. Record 12. TsDAHOU — CSAPOU. Ky'yiv. (In Russian).
22. MARTYNOV, A. (1923) *Chervonnoe kazachestvo: sbornik material-ov — Red Cossacks: collection of materials*. Har'kov: Put' prosvesh-henija (In Russian).
23. ANON (1968) *Chervontsi: Zbirka spohadiv veteraniv Chervonoho ko-zatstva — Chervontsi: Memories collection of the Red Cossacks veter-ans*. Ky'yiv: Molod'. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 21 листопада 2016 р.

УДК 94(477):323.22/.28:316.4«1991/2014»

*М. С. Кучерук***УКРАЇНА, 1991–2014: СУСПІЛЬНІ ПОТЯСІННЯ
ЯК СКЛАДОВІ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОЦЕСУ**Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна**Кучерук Марина Сергіївна**, к. і. н., доц., доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net**АНОТАЦІЯ**

В кінці ХХ — на початку ХХІ ст. Україна пережила три революційні хвилі: розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності, «помаранчеву» революцію і «революцію гідності». Українське громадянське суспільство здійснило значний крок. Тепер громадяни України не тільки усвідомили свої цінності, інтереси і права. Українському громадянському суспільству вистачило сміливості і організованості, щоб за них боротися.

У другій половині 1980-х років громадянська активність, непридатна для Радянського Союзу, з одного боку, і невдала спроба НКДС зберегти єдність СРСР силовими методами мали епохальні наслідки: ухвалення 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України. «Помаранчева» революція розпочалася у листопаді 2004 р. У листопаді 2014 р. розпочалася «революція гідності». Рушійними силами стали студенти, інтелігенція, підприємці — «середній клас». Причини: невідповідність вимог громадянського суспільства і тогочасних українських реалій.

Вищезазначені події — не просто мітинги і акції протесту. Вони не є наслідком спонтанних рішень. Вони є закономірністю, складовими одного процесу. Це процес трансформації українського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство; лібералізм; демократія; процес; розвиток; «помаранчева» революція; «революція гідності».

*М. С. Кучерук***УКРАИНА, 1991–2014: ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПОТЯСЕНИЯ
КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОЦЕССА**Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина**Кучерук Марина Сергеевна**, к. и. н., доц., доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net**АННОТАЦИЯ**

В конце ХХ — начале ХХІ вв. Украина пережила три революционных волны: распад Советского Союза и провозглашение независимости, «оранжевую» революцию и «революцию достоинства». Украинское гражданское общество совершило существенный шаг вперед. Теперь граждане Украины не только осознали свои ценности, интересы и права. Украинскому гражданскому обществу хватило смелости и организованности, чтобы бороться за них.

Во второй половине 1980-х годов общественная активность, не свойственная гражданам Советского Союза, с одной стороны, и неудавшаяся попытка ГКЧП сохранить единство СССР силовыми методами привели к эпохальным последствиям: принятие 24 августа 1991 г. Акта провозглашения независимости Украины. «Оранжевая» революция началась в ноябре 2004 г. В ноябре 2014 г. началась «революция достоинства». Движущими силами стали студенты, интеллигенция, предприниматели — «средний класс». Причины: несоответствие требований гражданского общества и тогдашних украинских реалий.

Перечисленные события — не просто митинги и акции протеста. Они не являются последствием спонтанных решений. Они закономерны, составные одного процесса. Это процесс трансформации гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество; процесс; развитие; либерализм; демократия; «оранжевая» революция; «революция достоинства».

M. S. Kucheruk

UKRAINE, 1991–2014: SOCIAL EARTHQUAKES AS THE CHAINS OF ONE CEASELESS PROCESS

Odessa National Polytechnic University,
1, Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Kucheruk Maryna Sergeevna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net

ABSTRACT

Ukraine passed through three revolutionary waves on the border of the twentieth and twenty one centuries. It was: the collapse of the Soviet Union and proclamation of state independence, the «Orange» revolution and the «revolution of dignity». Each of them was forewent by the crisis of political system, corruption, outright falsification of the will, ignoring interests of the population, attempts to manipulate of mass consciousness. The ruling classes' desperate attempts to save the deeply contaminated system while their own privileges with it had aroused considerable public response. Ukrainian civic society withstood them. Ukrainian civic society has intergraded considerably. At the time, the Ukrainians not only were understanding their values, interests and rights. They were ready to fight for them.

Since the second half of the 1980-th were arising the new and recreating the old public organizations such as: Union of writers of Ukraine, Lev Company, student organization «Community», Ukrainian studies club «Heritage», Ukrainian Cultural club etc. Lately all these organizations had shaped the People's Movement of Ukraine. They have showed the unprecedented for the Soviet Ukraine civil activity. The failure of the Emergency Committee accelerated one watershed event: the pronouncement of the Declaration of Independence of Ukraine 24.08.1991.

The «Orange» revolution has started in November 2004. Students, intelligentsia, entrepreneurs had become its driving forces. In other words, the Ukrainian middle class made the «Orange» revolution. The rude fraud poll for the one candidate was the pretext for it. But the cause of it was the that: the contradiction between the requirement of Ukrainian civil society and the reality.

In November 2014 the «Revolution of dignity» has started. And again students, intelligentsia, entrepreneurs were its driving forces — the same middle class. The cause was the same. Only the pretext has changed. The President of Ukraine V. Yanukovich neglected to sign the Association Agreement with the European Union.

All these events were not mere meetings and protest actions. They were not spontaneous. This is the regularity, the components of one

process. This is the process of the transformation of Ukrainian society.

Key words: *civil society; process; development; liberalism; democracy; the «Orange» revolution; the «Revolution of dignity».*

Україна змінюється. На наших очах. Поступово, повільно, помітно чи непомітно, але процес трансформації триває. Із «заповідника комунізму» (таке назвисько Україна отримала за часів В. Щербицького, відомого своїм консерватизмом) Україна перетворюється на європейську демократичну державу.

У другій половині 1980-х років небайдужі громадяни УРСР об'єдналися у Народний Рух України за перебудову, і громадянська активність, непритаманна для Радянського Союзу, зробила свою справу: 24 серпня 1991 р. був ухвалений Акт проголошення незалежності України.

У листопаді 2004 р. розпочалася «Помаранчева» революція У листопаді 2014 р. розпочалася «революція гідності». Русійськими силами стали студенти, інтелігенція, підприємці — ті категорії населення, яких прийнято вважати за «середній клас». Причини: невідповідність вимог громадянського суспільства і тогочасних українських реалій.

Що це за явища? Який між ними зв'язок? І чи є взагалі між ними зв'язок?

Як зазначає Г. Касьянов, голосуючи за незалежність, українці, окрім всього іншого, керувались міркуваннями економічного характеру [6, с. 72]. Пропаганда прибічників виходу зі складу СРСР обіцяла швидке економічне процвітання. Тим більше, що для таких тверджень існувало серйозне підґрунтя — прогноз економістів Дойчбанку, який обіцяв Україні одне із перших місць серед республік СРСР по вірогідному рівню процвітання.

Але економічного зростання не відбулося... Навпаки, Україні 1990-х рр. охопила затяжна економічна криза, що стало причиною депресивних настроїв у суспільстві і зневіри у своєму майбутньому, а також тотальної недовіри до влади і до всього іншого, що з нею асоціюється. Суцільна зрада? Чи помилка німецьких експертів?

Німецькі експерти не помилилися. Вони вираховували економічний потенціал країни. Але потенціал — це лише багато

обіцяючий початок. Для реалізації потенціалу потрібні певні умови.

Немає необхідності проводити спеціальні дослідження, щоб зрозуміти, що найбільш процвітаючі країни — це країни із розвинутою демократією, в яких висока правова культура, розвинуте громадянське суспільство, поважається право приватної власності і підтримується і заохочується приватна ініціатива. Тобто все те, що зазнавало переслідувань, заборонялося і підлягало нищівній критиці в Радянському Союзі. Тому в Радянському Союзі сформувалося суспільство певного типу, відмінне від західного. Навпаки, прояви активності з боку громадянського суспільства нещадно придушувалися.

Демократичну державу створює громадянське суспільство. Таке суспільство, де громадяни не тільки усвідомили свої цінності, інтереси і права, а таке, коли громадянам достатньо мужності, щоб за них боротися.

Характеристику радянської влади влучно описав Л. фон Мізес:

«...досить тільки відмовитися від принципу, за яким держава не повинна втручатися у будь-які питання, що торкаються індивідуального способу життя, як ми врешті-решт прийдемо аж до його регулювання і обмеження у найменших деталях. Особисту свободу індивіда скасовано. Він стає рабом спільноти, змушеним підкорятися диктату більшості» [7, с. 11].

Це ті необхідні умови, які дозволять можливостям реалізуватися. Без розвитку демократії і громадянського суспільства, без перемоги над соціалізмом і утвердженням лібералізму, без достатньої правової основи, без інтеграції України у глобалізаційні процеси потенціал назавжди залишиться лише надією на краще майбутнє.

Тож, озброївшись ідеологією лібералізму і розглядаючи процеси розвитку українського суспільства у контексті процесу глобалізації, бачимо, що події, які відбуваються в Україні починаючи із 1991 р. і закінчуючи «революцією гідності» 2014 р., не є загадкою.

Дослідження даного питання вимагає міждисциплінарного підходу і залучення широкого кола джерел. У наведеній статті авторка спирається на праці Г. І. Гончарука [3; 4], О. А. Ша-

новської [4], Я. Грицака [5], Г. Касьянова [6], А. Гальчинського [1], М. Шульги [9], а також матеріали ЗМІ [2; 8]. Не всі дослідники є лібералами за поглядами. В даній статті автор опирається на фактичний матеріал, наведений в їхніх працях.

Початком виходу сучасного українського громадянського суспільства із тіні, думаю, слід вважати діяльність українських дисидентів. Незважаючи на їхню малочисельність й обмеженість ресурсу і впливу на суспільство, шістдесятники підготували ґрунт для подальшого розвитку процесу, без чого боротьба Народного Руху України за здобуття незалежності мало б слабке ідеологічне підґрунтя. Правові положення, які були продекларовані рухівцями, знаходимо у творах і працях шістдесятників: Л. Костенко, І. Драча, В. Симоненка, М. Вінграновського, І. Дзюби, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Стуса, В. Голобородька, В. Мороза, В. Чорновола, Б. Гориня [4, с. 64].

Криза соціалістичної системи найбільш виразно почала проявляти себе у другій половині 1980-х рр. Радянський Союз опинився на межі розпаду. Як засіб виходу з неї М. Горбачов і радянське керівництво вдалися до спроб реформування системи (цей процес отримав назву «перебудови»), а кінцевою метою був новий Союзний договір і збереження єдиної країни. У керівних колах держави визріли думки про необхідність розв'язання трудової ініціативи мас і надання ширших економічних прав регіонам [3, с. 14]. Першими активізувались естонці, латвійці і литовці. Потім виникає «Солідарність» в Польщі. В Україні ж — Народний Рух України за перебудову.

Переломні події в житті Радянського Союзу і України відбулися в серпні 1991 р. [9, с. 10]. М. Горбачов, попередньо узгодивши із керівниками союзних республік дату підписання нового Союзного договору, поїхав до Криму на відпочинок. 19 серпня почався так званий путч, коли було оголошено про створення ДКНС (Державного комітету із надзвичайного стану) і введено війська в Москву. Коли путч ДКНС зазнав невдачі, 22 серпня оголошено про скликання позачергової сесії Верховної Ради України. На цій сесії й було прийнято Акт про оголошення незалежності України і постанову про проведення 1 грудня 1991 р. референдуму про його підтвердження.

Проголошенню Акта і проведенню референдуму передувала значна пропагандистська і агітаційна робота Народного Руху

України: розробка Програми і обговорення серед широкого загалу, «виховання історією» (найбільші заходи — «Живий ланцюг» до дня Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1990 р., масовий виїзд на Нікопольщину та Запоріжжя до 500-річчя Запорізького козацтва (1–5 серпня 1990 р.), масові заходи під Берестечком, Батурином), вибори до Верховної Ради 1990 р., що дало змогу Рухові створити фракцію Народна рада, і, що найголовніше, пошуки компромісу із комуністичною номенклатурою.

Можливо, всі ці заходи сучасна широка публіка вважала б занадто простими, навіть по-дитячому наївними. Але так подумає людина, звикла до демократії. А на 1990-й рік, за висловом Г. Гончарука, *«всюдисуща партійна мережа розгорнула шалену різноманітну ідеологічну й політичну боротьбу спочатку за ліквідацію, а переконавшись, що вже пізно зупинити процес відродження нації, за нейтралізацію або хоч на приголомшення збуджуючих ідей рухівських задумів, а потім підпорядкування Руху партійним структурам»* [3, с. 20]. Отже, дії Народного Руху не тільки не були санкціонованими з боку влади. Навпаки, влада всіляко їм перешкоджала, вбачаючи в них загрозу для себе.

У листопаді — грудні 2004 р. відбулась «помаранчева» революція. Вона являла собою серію протестів, мітингів та інших актів громадянської непокорі, пов'язаної із масовими фальсифікаціями, що впливали на результат під час проведення голосування на посаду Президента України. Центром подій стала головна площа країни — столичний Майдан, який збирав сотні тисяч учасників. Французький журналіст, свідок подій А. Гіймоль, так описує тогочасні події: *«Вони поставили чітку й конкретну мету: визнати недійсним сфальшований результат другого туру президентських перегонів. Усі виступи стосувалися переважно цієї теми»* [2].

А. Гальчинський характеризує «помаранчеву» революцію як *«пробудження нації, це, поза всяких сумнівів, важливий чинник утвердження в Україні громадянського суспільства, поглиблення демократії і, найголовніше, — самоутвердження гідності українського громадянина, власного «Я» кожного з нас»* [1, с. 172].

«Революція гідності» розпочалася у листопаді 2013 р. Приводом до неї стала відмова В. Януковича від підписання Уго-

ди про асоціацію з Європейським Союзом. Тривала «революція гідності» по лютий 2014 р. і закінчилась силовим протистоянням на Майдані й втечею В. Януковича з України.

В. Януковича було обрано на посаду Президента України у лютому 2010 р. легітимним шляхом. Першим його кроком стало скасування конституційної реформи 2004 р. Рішенням Конституційного суду України стало повернення в дію Конституції України 1996 р. [8]. У листопаді–грудні 2010 р. тривав «податковий майдан», як протест підприємців проти ухвалення Верховною Радою України Податкового кодексу, положення якого слугували інтересам великого бізнесу і вдарили по малому і середньому бізнесові. Влітку 2012 р. тривав «мовний майдан» як протест проти прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики», що юридично передбачав можливість двомовності, а фактично — запровадження російської мови як другої державної і запровадження в Україні білоруського сценарію, внаслідок чого в країні панує російська мова, а білоруська опинилася на межі зникнення.

Фактично В. Янукович здійснив спробу запровадження авторитарного режиму. Дух часу вдалося вловити історикові Я. Грицаку, який в передмові до книги «Страсті за націоналізмом», написаної в 2011 р., зазначив наступне: *«Констатування відносної політичної стабільності України не означає, що ситуація з українською нацією є безпроблемною. Проблеми є, і то дуже серйозні. Тільки що їх коріння не так у національних ідентичностях і націєтворенні — ситуація тут є драматичною, але не трагічною, — як у цінностях: в Україні домінують цінності закритого суспільства, не надто готового до змін»* [5, с. 8].

Тому «революція гідності» стала повстанням громадянського суспільства проти авторитаризму і особистостей, які його підтримували. Її причиною стало намагання консервативного режиму В. Януковича зупинити процес лібералізації України.

Україна йде шляхом лібералізації. Але ідеологічна основа, викладена у працях західноєвропейських і американських лібералів, починаючи із А. Сміта і закінчуючи Л. фон Мізесом, легко може бути прочитана, і її основні принципи — зрозумілими. Набагато важче утиліти в життя запропоновані рецепти. Ринкова економіка, демократія, розвинене громадянське суспільство — це не ті речі, які можуть бути втілені в життя мит-

тево. Легко придбати квиток на рейс до Нью-Йорка і опинитися там за кілька годин. Фізичні відстані долати легко. Набагато важче подолати ідеологічні відстані. Тому миттєвий перехід від тоталітарного суспільства до сучасної демократії Україна здійснити не змогла. Це неможливо. Демократичні цінності повинні «визріти» у суспільстві, і громадянське суспільство має пройти певні щаблі у своєму розвитку. Саме ці процеси і відбуваються в Україні.

Література та джерела

1. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України / А. С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2011. — 288 с.
2. Гіймоль А. 2004 рік був спринтом, а 2013-й — марафоном / Ален Гіймоль // Український тиждень. — 2014. — № 47 (367), 21–27.11. — С. 19.
3. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. 1989–1996 рр. / Г. І. Гончарук. — Вид. друге, доп. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.
4. Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України / Г. І. Гончарук, О. А. Шановська. — Одеса: Астропринт, 2004. — 172 с.
5. Грицак Я. Срасти за націоналізмом: стара історія на новий лад: есеї / Я. Грицак. — К.: Критика, 2011. — 352 с.
6. Касьянов Г. Україна 1991–2007: очерки новейшей истории / Г. Касьянов. — К.: Наш час, 2008. — 480 с.
7. Мізес Л. фон. Лібералізм у класичній традиції / Людвіг фон Мізес // Лібералізм: антологія [упор. О. Проценко, В. Лісовий]. — Вид. 2-ге. — К.: Видавничий дім «Простір» — «Смолоскип», 2009. — С. 3–19.
8. Ткаченко Г. Конституційний суд скасував Конституцію. Що далі? [Електронний ресурс] / Ганна Ткаченко; Уніан: інформаційне агентство. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/408097-konstitutsiyniy-sud-skasuvav-konstitutsiyu-scho-dali.html>. — Дата звернення: 24.10.2016.
9. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцять лет общественных изменений в Украине / Н. А. Шульга. — К.: ТОВ «Друкарня «Бізнес-поліграф», 2011. — 448 с.

REFERENCES

1. HALCHYNSKYI, A. (2011) *Liberalism: lessons for Ukraine* — *Liberalism: Lessons for Ukraine*. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
2. GIYMOL, A. (2014) 2004 rik buv spryntom, a 2013-y — marafonom — 2004 was a sprint and 2013 was a Marathon. *Ukrayinsky tyzhden — Ukrainian week*. 21–27 November. No 47 (367). p. 19. (In Ukrainian).

3. HONCHARUK, H. I. (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny. Istoriya. 1989–1996 rr.* — *People's Movement of Ukraine. History. 1989–1996*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
4. HONCHARUK, H. I. & SHANOVSKA, O. A. (2004) *Natsionalna ideya i Narodnyy Rukh Ukrayiny — The national idea and People's Movement of Ukraine*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
5. HRYTSAK, Ya. (2011) *Srasti za natsionalizmom: stara istoriya na novyy lad: Eseyi — Passions for nationalism: an old story in a new way: Essays*. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian).
6. KASJANOV, G. (2008) *Ukraina 1991–2007: ocherki novejshej istorii — Ukraine 1991–2007: Essays on the modern history*. Kyiv: Nash chas. (In Russian).
7. MISES, L. (2009) Liberalizm u klasychniy tradytsiyi — Liberalism: in the Classical Tradition. In: PROTSENKO, O. & LISOVYY, V. (eds.) *Liberalism. Anthology*. pp. 3–19. Kyiv: Vydavnychyy dim «Prostir» — «Smoloskyp». (In Ukrainian).
8. TKACHENKO, H. (2010) Konstytutsiynyy sud skasuvav Konstytutsiyu. Shcho dali? — The Constitutional Court overturned the constitution. What's next? *UNIAN* [Online]. Available from: <http://www.unian.ua/politics/408097-konstitutsiyniy-sud-skasuvav-konstitutsiyu-scho-dali.html>. [Accessed: 24/10/2016]. (In Ukrainian).
9. SHULGA, N. (2011) *Drejff na obochinu. Dvadcat' let obshhestvennyh izmenenij v Ukraine — The drift to the margins. Twenty years of social change in Ukraine*. Kyiv: TOV «Drukarnya «Biznespolihraf». (In Russian).

УДК 94(477:438):327«2014/2016»

О. В. Мельник

**СУЧАСНІ УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА, ЯК ЗРАЗОК ДЛЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ
(2014–2016 рр.), АБО «ІСТОРИЧНІ КОПАНКИ»
У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ**

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

Мельник Олег Віталійович, к. і. н., доц. кафедри історії та етнографії України, e-mail: oleg_trac@ukr.net

АНОТАЦІЯ

В роботі досліджується вплив міфологічних уявлень про українців, що сформувались протягом історії взаємовідносин українців та поляків. А також використання цих усталених міфологем у сучасних українсько-польських стосунках в сприйнятті широкою аудиторією їх прибічників та противників. А також подаються характерні зміни та етапи у процесі поширення негативних образів українців на польське суспільство у 2013–2016 роках під час україно-російської війни (АТО).

Автор вводить в науковий обіг характеристику сучасних заідеологізованих антиукраїнських публікацій «історична копанка» — процес використання заангажованим дослідником неперевіраних історичних матеріалів для створення негативного образу українця, що ґрунтується на історичних стереотипах минувшини.

Досліджується процес формування та ідеологічного забарвлення сучасної негативної хвилі звинувачень українців у «Волинській трагедії», виходячи з основних ідеологічних завдань антиукраїнської пропаганди з боку Російської Федерації, заснованих як на радянських, так і на польських міфах щодо України та українців.

Наводяться основні приклади вирішення ситуації та розвитку українсько-польського історичного діалогу, виходячи з відкритих архівів КДБ, українських історичних джерел та історичного аналізу. Наводяться приклади україно-польського співробітництва з Інститутом національної пам'яті.

Ключові слова: міфологема; ідеологічні стереотипи; україно-польські відносини; «історична копанка».

О. В. Мельник

**СОВРЕМЕННЫЕ УКРАИНА И ПОЛЬША, КАК ПРИМЕР
ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ МИФОЛОГИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ
(2014–2016 гг.), ИЛИ «ИСТОРИЧЕСКИЕ КОПАНКИ»
В ОТНОШЕНИЯХ УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ**

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

Мельник Олег Витальевич, к. и. н., доц. кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: oleg_trac@ukr.net

АННОТАЦИЯ

В работе исследуется влияние мифологических представлений об украинцах, которые сформировались на протяжении истории взаимоотношений украинцев и поляков. А также влияние этих устоявшихся мифологем на современные украинско-польские отношения через восприятие их широкой аудиторией сторонников и противников. А также приводятся характерные изменения и этапы в процессе распространения негативных образов украинцев на польское общество в 2013–2016 годах во время украино-росийской войны (АТО).

Автор вводит в научный оборот характеристику современных идеологизированных антиукраинских публикаций «историческая копанка» — процесс использования ангажированным исследователем непроверенных исторических материалов для создания негативного образа украинца, основанного на исторических стереотипах прошлого.

Исследуется процесс формирования и идеологической окраски современной негативной волны обвинений украинцев в «Волинской трагедии», исходя из основных идеологических задач антиукраинской пропаганды со стороны Российской Федерации, основанных как на советских, так и на польских мифах об Украине и украинцах.

Приводятся основные примеры разрешения ситуации и развития украинско-польского исторического диалога, исходя из открытых архивов КГБ, украинских исторических источников и исторического анализа. Приводятся примеры украино-польского сотрудничества с Институтом национальной памяти.

Ключевые слова: мифологема; идеологические стереотипы; украино-польские отношения; «историческая копанка».

O. V. Mel'nyk

**MODERN UKRAINE AND POLAND AS A MODEL
FOR RESEARCH MYTHOLOGICAL IDEOLOGY (2014–2016),
OR «HISTORIC CISTERN» IN RELATIONS
UKRAINE AND POLAND**

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

Mel'nyk Oleh Vitaliyovych, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: oleg_trac@ukr.net

ABSTRACT

In this work examines the impact of Ukrainian mythological representations that were formed during the history of relations between Ukrainians and Polish. And the use of established myths on contemporary Ukrainian-Polish relations in the perception of a wide audience of supporters and opponents. Also serves typical stages and changes in the distribution of negative images on Ukrainian Polish society in the years 2013–2016 during the Ukraine-Russian War (ATO).

The author introduces the scientific revolution characteristic of modern ideological anti-Ukrainian publications «historical kopanka» — the process of using biased researcher unverified historical materials to create a negative image on Ukrainian historical stereotypes of the past.

The process of formation and ideological coloration modern wave of negative charges in Ukrainian «Volyns'ka tragedy,» based on the fundamental ideological problems of anti-Ukrainian propaganda of the Russian federation, based on both the Soviet and the Polish myths about Ukraine and Ukrainians.

It gives the basic examples of the solution of the situation and development of the Ukrainian-Polish historical dialogue, based on open archives KGB Ukrainian historical sources and historical analysis. It gives the examples of Ukraine-Poland cooperation with the Institute of National Remembrance.

Key words: *mythology; ideological stereotypes; Ukrainian-Polish relations; «the historical kopanka» (Cisterna).*

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності визначення основних протиріч міждержавних відносин в плані як історичному, так і суспільно-психологічному, коли міфологеми двосторонніх відносин використовуються в сучасних історичних та популярно-періодичних виданнях обох країн для

створення образу ворога і дегуманізації союзника в сучасних умовах.

Для двосторонніх відносин як правило важливі такі пріоритети як довіра, консолідація, міжнаціональні взаємини та приналежність обох країн до єдиного визначення системи права.

Мета статті полягає в дослідженні застосування міфологем у сучасних україно-польських відносинах та їх впливу на міждержавні стосунки.

В ситуації напружених стосунків між країнами ЄС та РФ, Україною та РФ на перший план виступають питання довіри між країнами, що знаходяться на кордоні з РФ. І основне завдання сучасної гібридної війни та інформаційної політики Кремля полягає в застосуванні як міфологем історичних створених в історичній перспективі польсько-українських взаємин від XVI до XX століття, так і міфологем, створених партійно-комуністичною ідеологією, які застосовуються для впливу на посткомуністичному просторі. Тому визначимо цей процес як застосування «історичних копанок». Від слова «копанка» — незаконна приватна шахта, де працюють невідомі працівники.

Саме «історичні копанки», якими займаються заангажовані історики, журналісти та політичні діячі обох країн, можуть суттєво вплинути на двосторонні відносини і відіграти негативну роль в консолідації антипутінського пакту.

Проголошення В. Жириновським під час війни між Україною та РФ плану щодо розділу України між навколишніми державами фактично є суттєвим поштовхом для крайніх реваншистських сил і до активізації «копачів історії» [1].

Створення неприємного образу українців на Заході проходило у кілька етапів. Першим можна вважати появу фейкових закликів «лайків» про «розпятих хлопчиків та безчестива бандерівців на майдані». Однак коли ці міфі були спростовані, відбувся перехід до посилення «технічно обґрунтованих фейків» щодо збиття «Боїнга» та застосування забороненої зброї українськими військовими. Останній етап можна пов'язати з використанням міфологем минувшини та посиленням звинувачень українців в етнічних чистках євреїв та поляків.

Найбільш впливові міфологеми минувшини щодо кривавих козаків, гайдамаків та бандерівців, що залишились у поль-

ській свідомості, створили в сучасній Польщі значну хвилю звинувачень українців у Волинській різанині та перші між-державні непорозуміння.

Першим каменем спотикання в україно-польських відносинах завжди було визначення козацтва — як руйнівної сили, що послабила та знищила Польсько-Литовську республіку. «Уперше проблеми козащини викликали інтерес у польських хронікарів, які, виправдовуючи політику давньої Речі Посполитої та польської шляхти стосовно українців під час козацьких війн кінця XVI–XVII ст. і часів Руїни, створили стереотип українця-варвара, жорстокого й аморального розбійника та дикуна, на відміну від добропорядного польського шляхтича, змушеного протистояти зазіханню на «польську Русь»... на сучасному етапі українсько-польських відносин важливим є утвердження взаєморозуміння між двома народами шляхом аналізу суперечливих сторінок спільної історії та подолання успадкованої щодо них упередженості. Міфологеми та стереотипи, які вплинули на сучасне сприйняття українцями та поляками історичного минулого, особливого поширення набули наприкінці XIX — на початку XX ст.» [2].

Для українців козацтво завжди визначалось як сила державотворення і захисту українців від іноземного панування. Хоча М. С. Грушевський, який вперше розділив історію козацтва на два етапи, перший — руйнівна сила, другий — козацтво, як захисник України періоду національно-визвольних змагань, може слугувати зразком для подальших визначень історії козацтва в загальноісторичних умовах і певної лінії нормалізації у визначенні цього образу у міждержавних відносинах [3].

Другим характерним образом, що сформувався під впливом тривалих конфліктів між поляками та українцями, став міфологічний образ кривавого гайдамаки-українця, який походив з польської трактовки козацько-селянських повстань і пізніше трансформувався в загальний образ «кровожерливих українців повстанців».

Саме цей зразок став основою для формування антиукраїнської міфологеми радянського часу, що поділяла українців на дві частини «хитрі хохли», що співають гарних пісень і люблять «руську землю», і нелюди-бандити — «петлюрівці, махновці, сільські бандити-кулаки, бандерівці...»

Міфологема «бандерівців» настільки часто повторювалась більшовицькими пропагандистами, що залишила свій слід і в Україні і у Польщі, яка, перебуваючи в «радянському таборі» (1945–1989 рр.), насильно засвоїла ідеологію більшовизму, часто змішуючи її із власними міфологемами українських карателів на Східних Кресах (Волині).

А прийняття Польським сеймом постанови щодо Волинської різанини і вихід художнього фільму з кривавими подробицями значно посилили негативні характеристики українців у польських громадян.

Аналіз фільму, проведений під час круглого столу польськими та українськими критиками в ефірі Радіо Свобода, є прикладом ґрунтовної дискусії інтелектуальної еліти обох країн.

«Фільм «Волинь» — якісна ілюстрація негативних польських стереотипів українця — експерти», зазначає Адам Бальцер, експерт із Центру східних досліджень Варшавського університету, і каже, що з мистецької точки зору «Волинь» добре зроблена. Водночас у нього є застереження щодо повноти й об'єктивності історичного минулого, яке показано у фільмі. Він наголошує, що «у Польщі немає великої серйозної дискусії на цю тему, в якій йшлося б про слабкі сторони цього фільму. Я написав критичну статтю для видання *Dziennik. Gazeta Prawna* і під моїм текстом — у коментарях на сайті газети з'явилася хвиля ненависті. Крім цього, Збігнев Парафіянович, журналіст, цієї газети написав статтю, в якій натякає на відсутність у моїй оцінці польської патріотичної точки зору й порівнює мене з Володимиром В'ятровичем», — розповідає експерт [4].

Тобто замість критики та діалогу проводиться шельмування і звинувачення у співробітництві з українським істориком, який ще у 2013 році наголошував на неповному висвітленні цих подій польськими істориками та політиками. «Проте інформація про географічний масштаб акцій (теза про те, що вони охоплювали мало не всю Волинь, тоді як у документах ідеться лише про південну частину Володимирського повіту; вказування на понад півтори сотні атакованих польських населених пунктів, хоч у польських документах мова йде про кільканадцять) є суттєво перебільшеною. Саме перебільшена кількість нападів на польські села стала хибним засновком, з якого зроблено висновок про масштабну антипольську операцію, «генеральний

сійна робота між українськими і польськими істориками, заснована не на «фейкових новинах копанок минулого», а на історичних документах та свідченнях очевидців — зафіксованих та перевірених.

Література та джерела

1. Жириновский предложил Польше, Венгрии и Румынии поделить Украину [Электронный ресурс] // lb.ua: электронный журнал. — 2014. — 24 марта. — Режим доступа: http://lb.ua/news/2014/03/24/260489_rossiya_predlozhila_polshe_vengrii.html, свободный. — Загл. с экрана. — Дата обращения: 23.10.2016.
2. Руда О. Українське козацтво та польсько-козацькі відносини у працях польських істориків Львова кінця XIX — початку XX ст. [Електронний ресурс] / О. Руда // www.medievist.org.ua. — 2013. — 20 вересня. — Режим доступу: http://www.medievist.org.ua/2013/09/blog-post_20.html вільний. — Загол. з екрана. — Дата звернення: 21.10.2016.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. — К.: Веселка, 1990. — С. 170–187, 201–214, 239–295; Грушевський М. Історія української козащини. Т. I. До року 1625 / Михайло Грушевський // Вітчизна. — К., 1989. — № 1–12; Грушевський М. Очерк истории украинского народа / Михаил Грушевский. — К.: Лыбидь, 1990. — С. 152–177.
4. Савицький Ю. Фільм «Волинь» — якісна ілюстрація негативних польських стереотипів українця — експерти [Електронний ресурс] / Ю. Савицький // Радіо Свобода : медіа-ресурс. — 2016. — 8 жовтня. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/28038746.html>, вільний. — Загол. з екрана. — Дата звернення: 27.10.2016.
5. В'ятрович В. Трагедія і спекуляції. Що саме сталося 11 липня 1943 року на Волині? [Електронний ресурс] / В. В'ятрович // Українська правда. Історична правда. — 2013. — 14 червня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/14/126099/>, вільний. — Загол. з екрана. — Дата звернення: 21.10.2016.
6. Скороход О. Волинська трагедія 1943. Український погляд: етнічна чистка чи польсько-українська війна? [Електронний ресурс] / Скороход О. // Цензор. NET. Матеріали по темі: Волинська трагедія. — 2016. — 6 липня. — Режим доступу: http://censor.net.ua/resonance/396030/volinska_tragedya1943_ukranskiyi_poglyad_etchna_chistka_chi_polskoukranska_vyina, вільний. — Загол. з екрана. — Дата звернення: 27.10.2016.
7. В. В'ятрович презентує книгу про Волинь 1943 року [Електронний ресурс] // ГАЗЕТА. UA. Новини. Історія. — 2016. — 10 жовтня. — Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history/_vyatrovich-presentuye-knigu-pro-volin-1943-roku/727903, вільний. — Загол. з екрана. — Дата звернення: 12.11.2016.

REFERENCES

1. LB. UA (2014) *Zhirinovskij predlozhit' Pol'she, Vengrii i Rumynii podelit' Ukrainu — Zhirinovskiy suggested that Poland, Hungary and Romania to divide Ukraine*. [Online] 24 March 2014. Available from: http://lb.ua/news/2014/03/24/260489_rossiya_predlozhila_polshe_vengrii.html. [Accessed: 23/10/2016]. (In Russian).
2. RUDA, O. (2013) *Ukrayins'ke kozatstvo ta pol's'ko-kozats'ki vidnosyny u pratsyakh pol's'kykh istorykiv L'vova kintsya KhIKh-pochatku XX st.* www.medievist.org.ua [Online] 20 September 2013. Available from: http://www.medievist.org.ua/2013/09/blog-post_20.html. [Accessed: 21/10/2016]. (In Ukrainian).
3. HRUSHEVS'KYY, M. (1990) *Ilyustrovana istoriya Ukrayiny — Pictorial History of Ukraine*. Kyiv: Veselka. pp.170–187, 201–214, 239–295. (In Ukrainian); HRUSHEVS'KYY, M. (1989) *Istoriya ukrayins'koyi kozachchyny — History of Ukrainian Cossacks*. V. I. By the year 1625. In: *Vitchyzna*. No. 1–12. (In Ukrainian); GRUSHEVSKIY, M. (1990) *Ocherk istorii ukrainskogo naroda — Essay history Ukrainian people*. Kyiv: Lubyd'. p. 152–177. (In Russian).
4. SAVYTS'KYY, Yu. (2016) *Fil'm «Volyn'» — yakisna ilyustratsiya nehatyvnykh pol's'kykh stereotypiv ukrayintsya — eksperty — Film «Volyn'» — high quality illustration negative stereotypes Polish Ukrainian — experts*. *Radio Svoboda* [Online] 08 October. Available from: <http://www.radiosvoboda.org/a/28038746.html>. [Accessed: 27/10/2016]. (In Ukrainian).
5. V'YATROVYCH, V. (2013) *Trahediya i spekulyatsiyi. Shcho same stalosya 11 lypnya 1943 roku na Volyni? — Tragedy and speculation. What exactly happened July 11, 1943 in Volyn? Ukrayins'ka pravda. Istorychna Pravda — Ukrainian Pravda. The historical truth* [Online] 14 June 2013. Available from: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/14/126099/>. [Accessed: 21/10/2016]. (In Ukrainian).
6. SKOROKHOD, O. (2016) *Volyns'ka trahediya -1943. Ukrayins'kyi pohlyad: etnichna chystka chy pol's'ko-ukrayins'ka viyna? — Volyn tragedy -1943. Ukrainian opinion, ethnic cleansing or the Polish-Ukrainian war? «Tsenzor. NET»*. 6 July 2013. Available from: http://censor.net.ua/resonance/396030/volinska_tragedya1943_ukranskiyi_poglyad_etchna_chistka_chi_polskoukranska_vyina. [Accessed: 27/10/2016]. (In Ukrainian).
7. HAZETA. UA. (2016) *V. Vyatrovych prezentuye knyhu pro Volyn' 1943 roku — V. Vyatrovych presents book on Volyn 1943. 10 October 2016*. Available from: http://gazeta.ua/articles/history/_vyatrovich-presentuye-knigu-pro-volin-1943-roku/727903. [Accessed: 12/11/2016]. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 4 грудня 2016 р.

УДК 372.726(477)(09)

*І. М. Чістякова, І. Б. Кривдіна***ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна**Чістякова Ірина Миколаївна**, к. ф. н., доц., зав. кафедри правознавства, e-mail: pravo.gf.onpu@i.ua**Кривдіна Інна Борисівна**, к. і. н., доц. кафедри правознавства, e-mail: krivdina.inna@i.ua**АНОТАЦІЯ**

У статті розглянуто особливості становлення інституту омбудсмена в Україні, виділено основні напрями його розвитку. Авторами ретельно опрацьовано як наукові публікації із зазначеної тематики, так і тексти нормативно-правових актів, що містять інформацію про правовий статус українських омбудсменів.

Матеріал викладено у хронологічній послідовності, що дає змогу прослідкувати наявність певних етапів у процесі розвитку інституту омбудсмена в Українській державі. Особливу увагу приділено визначенню ролі та місця Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (як омбудсмена у класичному розумінні зазначеного поняття) у державному правозахисному механізмі України. Детально розглянуто виникнення так званих спеціалізованих (альтернативних) омбудсменів та визначено особливості правового статусу бізнес-омбудсмена, страхового омбудсмена та поліцейського омбудсмена.

В результаті визначено, що Україна застосовує на практиці міжнародні правозахисні норми та створює додаткові механізми захисту прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: омбудсмен; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Уповноважений Президента з прав дитини; бізнес-омбудсмен; український страховий омбудсмен; поліцейський омбудсмен.

*І. Н. Чістякова, І. Б. Кривдіна***ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна**Чістякова Ірина Николаевна**, канд. филос. наук, доц., зав. кафедрой правоведения, e-mail: pravo.gf.onpu@i.ua**Кривдіна Інна Борисовна**, к. ист. н., доц. кафедры правоведения, e-mail: krivdina.inna@i.ua**АННОТАЦИЯ**

В статье рассмотрены особенности становления института омбудсмена в Украине, выделены основные направления его развития. Авторами тщательно изучены как научные публикации по указанной тематике, так и тексты нормативно-правовых актов, которые содержат информацию о правовом статусе украинских омбудсменов.

Материал изложен в хронологической последовательности, что даёт возможность проследить наличие определенных этапов в процессе развития института омбудсмена в Украинском государстве. Особое внимание уделено определению роли и места Уполномоченного Верховной Рады по правам человека (как омбудсмена в классическом понимании данного термина) в государственном правозащитном механизме Украины. Детально рассмотрено возникновение так называемых специализированных (альтернативных) омбудсменов и определены особенности правового статуса бизнес-омбудсмена, страхового омбудсмена и полицейского омбудсмена.

В результате определено, что Украина применяет на практике международные правозащитные нормы и создает дополнительные механизмы защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: омбудсмен; Уполномоченный Верховной Рады Украины по правам человека; Уполномоченный Президента по правам ребенка; бизнес-омбудсмен; украинский страховой омбудсмен; полицейский омбудсмен.

I. N. Chistyakova, I. B. Krivdina

**THE OMBUDSMAN INSTITUTE IN UKRAINE:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT**

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

Chistyakova Iryna Mykolayivna, PhD in History, Associate Professor, The Head of the Department of Law, e-mail: pravo.gf.onpu@i.ua

Krivdina Inna Borysivna, PhD in History, Assistant Professor of the Law Department, e-mail: krivdina.inna@mail.ru

ABSTRACT

The article gives the considerations of the peculiarities of the Ombudsman Institution in Ukraine, and highlighted the main directions of its development. The authors carefully studied as the scientific publications on this topic as texts of regulatory legal acts which contain information on the legal status of Ukrainian Ombudsmen.

The material is presented in chronological order, which gives the opportunity to trace the presence of certain milestones in the development of the Ombudsman Institution in the Ukrainian State. Special attention is paid to defining the role and place of the Parliament Commissioner for human rights (as the Ombudsman in the classic sense of the term) in national human rights mechanism in Ukraine. Considered in detail the appearance of the so-called specialized (alternative) Ombudsmen and identified the features of the legal status of the Business Ombudsman, Insurance Ombudsman and Police Ombudsman.

In the result, it was determined that Ukraine practice the norms of International Human Rights and creates additional mechanisms for the protection of the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: *Ombudsman; Parliament Commissioner for human rights; the representative of the President on the rights of the child; the Business Ombudsman; Insurance Ombudsman; the Police Ombudsman.*

Інститут омбудсмена в системі захисту прав і свобод людини і громадянина є прогресивним правозахисним механізмом в державі та використовується більш ніж у ста країнах світу. Його роль та значення у розбудові демократичних засад суспільства постійно зростають. Саме зазначена обставина зумовлює актуальність тематики, обраної авторами статті, бо вона має безпосередній зв'язок з важливими науковими завданнями — вивченням та запозиченням Україною передового між-

народного правозахисного досвіду, а також практичними задачами — створення додаткового дієвого українського механізму захисту прав і свобод людини і громадянина.

Серед науковців історію становлення інституту омбудсмена та його правового забезпечення одними з перших досліджували Ю. С. Шемшученко та Г. О. Мурашин; аналіз інституту омбудсмена як засобу забезпечення прав і свобод людини здійснили К. О. Закоморна, Є. Захаров; світовий досвід діяльності спеціалізованих (альтернативних) омбудсменів вивчали О. В. Марцеляк та В. В. Кирильчук; окремі аспекти функціонування цього інституту знайшли відображення у монографічних працях В. В. Бойцовой, С. Л. Давтяна, О. Ю. Сунгурова та ін.

Україна запровадила інститут омбудсмена нещодавно, останнім часом він стрімко розвивається. Виникають так звані спеціалізовані (альтернативні) омбудсмени, які покликані захищати права окремих категорій громадян. Основним завданням наукової статті є висвітлення основних напрямів процесу становлення та розвитку інституту омбудсмена в Українській державі в цілому.

Серед невіршених раніше частин загальної проблеми слід, зокрема, назвати визначення правового статусу таких спеціалізованих омбудсменів в Україні, як: дитячий (Уповноважений Президента України з прав дитини), бізнес-омбудсмен, страховий та поліцейський омбудсмени.

Під поняттям «омбудсмен» (у деяких джерелах — «омбудсман») розуміється посадова особа (парламентський представник), який здійснює контроль над органами виконавчої влади у сфері дотримання прав людини. Вперше було запроваджено інститут омбудсмена в Швеції у 1809 році для обмеження влади короля шляхом здійснення зазначеним обраним представником нагляду за дотриманням законодавчих актів парламенту судами та іншими органами влади [1].

В Конституції України зазначається, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 101) і кожен має право звертатися до цієї посадової особи за захистом свої прав (ст. 55) [2].

23 грудня 1997 року було прийнято Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»,

3. Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Верховної Ради України» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1998. — № 20. — Ст. 99. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>. — Дата звернення: 02.12.2016.
4. Захаров Є. Що може омбудсмен? [Електронний ресурс] / Євген Юхимович Захаров // Права людини в Україні. Інформаційний портал харківської правозахисної групи. — 2004. — 15 травня. — Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1084630882>. — Дата звернення: 29.11.2016.
5. Марцеляк О. В. Міжнародний досвід функціонування деяких спеціалізованих омбудсманів / Марцеляк Олег Володимирович // Право України. — 2003. — № 4. — С. 13–127.
6. Указ Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11.08.2011 № 811/2011 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>. — Дата звернення: 01.12.2016.
7. Кирильчук В. В. Альтернативні види омбудсменів [Електронний ресурс] / Кирильчук Вікторія Володимирівна // Єдина Служба правової допомоги. Інформаційне агентство. — Режим доступу: http://3222.ua/article/alternativn_vidi_ombudsmenv_.htm. — Дата звернення: 26.11.2016.
8. Кабінет Міністрів України. Постанова, Положення від 26.11.2014 № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-п>. — Дата звернення: 02.12.2016.
9. Кочевых О. Бизнес-омбудсмен Украины: задачи, функции, возможности [Электронный ресурс] / Кочевых Олег Александрович // Prostobiz.ua. Онлайн-сервис. — Режим доступа: http://www.prostobiz.ua/biznes/gosregulirovanie/stati/biznes_ombudsmen_ukrainy_zadachi_funktsii_vozmozhnosti. — Дата звернення: 28.11.2016.
10. Проект закону України від 05.05.2016 № 4591 «Про Установу бізнес-омбудсмена» [Електронний ресурс] // «Ліга: Закон»: головний правовий портал України. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3JJ00A.html. — Дата звернення: 28.11.2016.
11. Український страховий омбудсмен [Електронний ресурс] // LinkedIn Corporation. — Режим доступу: <http://www.slideshare.net/antonavdeev/ss-57916877>. — Дата звернення: 26.11.2016.
12. В Луганской области появился свой полицейский омбудсмен [Електронний ресурс] // Лисичанск как он есть. Лисичанский городской информационный портал. — 2016. — 19 жовтня. — Режим доступу: [ISSN 2311-4932. Інтелігенція і влада. 2016. Вип. 35](http://www.lisichansk.in.ua/v-luganskoj-oblasti-

</div>
<div data-bbox=)

- royavilsya-svoj-policejskij-ombudsmen.html. — Дата звернення: 30.11.2016.
13. Иванов В. Чи потрібен українцям податковий омбудсмен? [Електронний ресурс] / Володимир Иванов // Блог Владимира Иванова. — 2012. — 11 червня. — Режим доступу: http://blogs.lb.ua/vladimir_ivanov/155500_chi_potriben_ukraintsyam_podatkoviy.html. — Дата звернення: 25.11.2016; Сисоенко І. Омбудсмен з прав пацієнта: а must-have for Ukraine [Електронний ресурс] / Сисоенко Ірина Володимирівна // Українська Правда. — 2015. — 4 липня. — Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2015/07/4/196654/>. — Дата звернення: 27.11.2016; Україні потрібен енергетичний омбудсмен, але його задачі та повноваження необхідно чітко визначити [Електронний ресурс] // Український кризовий медіа центр. Сайт ГО УМКЦ. — 2016. — 24 жовтня. — Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/48440-energy-ombudsman>. — Дата звернення: 26.11.2016.

REFERENCES

1. SHEMSHUCHENKO, Yu., MURASHIN, G. (1971) Institut ombudsmena v sovremennom burzhuaznom gosudarstve — The institution of Ombudsman in the modern bourgeois state. Sovetskoe gosudarstvo i pravo - Soviet state and law. 1. (in Russian).
2. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (1996) *Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 — The Constitution of Ukraine from 28.06.1996*. Kyiv [Online] Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [Accessed 01 December 2016]. (In Ukrainian).
3. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (1997) *Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny: Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon vid 23.12.1997 № 776/97-VR — About the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine on human rights: The Verkhovna Rada of Ukraine. Law of 23.12.1997 No. 776/97-BP*. Kyiv [Online] Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>. [Accessed 02 December 2016]. (In Ukrainian).
4. ZAKHAROV, Ye. (2004) Shcho mozhe ombudsmen? — What can the Ombudsman? *Human rights in Ukraine. Information website of the Kharkiv. Human Rights Group*. [Online] 5 May 2004. Available from: <http://khp.org/index.php?id=1084630882>. [Accessed 29 November 2016]. (In Ukrainian).
5. MARTSELYAK, O. V. (2003) Mizhnarodnyy dosvid funktsionuvannya deyakikh spetsializovanykh ombudsmeniv — International experience in the functioning of some specialized ombudsmen. *Pravo Ukrainy — Law Of Ukraine*. No. 4. p. 13–127. (In Ukrainian).
6. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (2011) *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pytannja Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny» vid 11.08.2011 No 811/2011 — Decree of the President of Ukraine «Ukraine Presidential Commissioner for Children's Rights»*

- of 11.08.2011 № 811/2011. Kyiv [Online] Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>. [Accessed 01 December 2016]. (In Ukrainian).
7. KYRYL'CHUK, V. V. (2014) *Al'ternatyvni vydy ombudsmeniv — Alternative types of ombudsmen*. Yedyna Sluzhba pravovoyi dopomogy. Informacijne agentstvo — The only legal aid service. Agency [Online] Available from: http://3222.ua/article/alternativn_vidi_ombudsmenv_.htm. [Accessed 26 November 2016]. (In Ukrainian).
 8. CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE (2014) *Postanova, Polozhennya vid 26.11.2014 № 691 «Pro utvorennya Rady biznes-ombudsmena» — Resolution, Regulation of 26.11.2014 number 691 «On establishment of business ombudsman»* [Online] Kyiv: Cabinet of Ministers of Ukraine. Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/691–2014-p>. [Accessed 02 December 2016]. (In Ukrainian).
 9. KOCHEVYH, O. (2015) *Biznes-ombudsmen Ukrainy: zadachi, funkcii, vozmozhnosti — The business Ombudsman of Ukraine: challenges, features, opportunities*. Prostobiz.ua. Onlayn-servys — Prostobiz.ua. Online Service. Available from: http://www.prostobiz.ua/biznes/gosregulirovanie/stati/biznes_ombudsmen_ukrainy_zadachi_funkt-sii_vozmozhnosti. [Accessed 28 November 2016]. (In Russian).
 10. «LIGA:ZAKON» : holovnyy pravovyy portal Ukrayiny — «LIGA: LAW»: Chief Legal portal of Ukraine (2016) *Proekt zakonu Ukrayiny vid 05.05.2016 № 4591 «Pro Ustanovu biznes-ombudsmena» — The draft law of Ukraine from 05.05.2016 No. 4591* [Online] Available from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3JJ00A.html. [Accessed 28 November 2016]. (In Ukrainian).
 11. AVDYEYEV, A. (2016) *Ukrayins'kyi strakhovyy ombudsman — Ukrainian insurance Ombudsman*. LinkedIn Corporation [Online] Available from: <http://www.slideshare.net/antonavdeev/ss-57916877>. [Accessed 26 November 2016]. (In Ukrainian).
 12. LISICHANSKIY GORODSKOJ INFORMACIONNYJ PORTAL — LISICHANSKIY URBAN INFORMATION PORTAL (2016) *V Luganskoj oblasti pojavilsja svoj policejskij ombudsman — In the Luhansk region had its own police Ombudsman*. [Online] Available from: <http://www.lisichansk.in.ua/v-luganskoj-oblasti-poyavilsya-svoj-policejskij-ombudsmen.html>. [Accessed 30 November 2016]. (In Russian).
 13. IVANOV, V. (2012) *Chy potriben ukrajintsyam podatkovyy ombudsman? — Whether Ukrainians tax Ombudsman?* [Online] October 19th 2016. Available from: http://blogs.lb.ua/vladimir_ivanov. [Accessed 25 November 2016]. (In Ukrainian); SYSOYENKO, I. (2015) *Ombudsmen z prav patsiyenta: a must-have for Ukraine — The Ombudsman for patients' rights: a must-have for Ukraine*. *Ukrayins'ka Pravda — Ukrainian Pravda*. 4 July 2015. Available from: <http://life.pravda.com.ua/columns/2015/07/4/196654/>. [Accessed 27 November 2016]. (In Ukrainian); UKRAYINS'KYY KRYZOVYY MEDIA TSENTR — UKRAINIAN CRISIS MEDIA CENTER (2016) *Ukrayini*

potriben enerhetychnyy ombudsman, ale yoho zadachi ta povnovazhen-nya neobkhdno chitko vyznachyty — Ukraine needs the energy Ombudsman, but the tasks and powers should be clearly defined [Online] 24th October 2016. Available from: <http://uacrisis.org/ua/48440-energy-ombudsman>. [Accessed 26 November 2016]. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 5 грудня 2016 р.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(477.74-21)334.16 «1900/1914»

*Л. М. Іваніченко***ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ ОДЕСИ
У 1900–1914 рр.**Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна**Іваніченко Лілія Михайлівна**, к. і. н., ст. викладач кафедри історії та етнографії України, e-mail: Lilija.istorik@Gmail.com**АНОТАЦІЯ**

Розвиток фабрик та заводів Одеси у перші чотирнадцять років ХХ ст. став новою сторінкою в історії міста. Фабрично-заводська промисловість почала різко зростати на фоні занепаду торгівлі зерном та введення високого охоронного мита на імпорт іноземної продукції. Але, як і в ХІХ ст., частка іноземного капіталу в місті залишалася значною. Історичні обставини склалися так, що загальноекономічна криза 1900–1903 рр., російсько-японська війна, революція 1905 р., а згодом і Перша світова війна заважали розвитку економіки Одеси, призводили до збанкрутіння десятків підприємств. Але між цими періодами одеська фабрично-заводська промисловість встигала відновлюватися, а деякі її галузі процвітали. Це була ливарна промисловість (Шполянський металургійний завод, оловоплавильна фабрика Шако тощо), консервна промисловість, корковий завод Арпса, джутова фабрика та ін. Однак економічний розвиток Одеси дослідники царського, радянського та сучасного періоду висвітлюють по-різному. Це стосується навіть джерел одного часу — погляди іноземних дослідників дають змогу іншими очима подивитися на історію міста. Економічний розвиток фабрик та заводів окресленого періоду важко простежити з радянських джерел, де більше уваги приділено розвитку робітничого та революційного рухів.

Ключові слова: економіка Одеси; заводи; фабрики; експорт; мануфактура; капіталовкладення.

*Л. М. Іваніченко***ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ОДЕССЫ
В 1900–1914 гг.**Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина**Іваніченко Лілія Михайлівна**, к. і. н., ст. преподаватель кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: Lilija.istorik@Gmail.com**АННОТАЦИЯ**

Развитие фабрик и заводов Одессы в первые четырнадцать лет ХХ века стало новой страницей в истории города. Фабрично-заводская промышленность начала резко расти на фоне упадка торговли зерном и ввода высоких охранных пошлин на импорт иностранной продукции. Но, как и в ХІХ ст., доля иностранного капитала в городе оставалась значительной. Исторические обстоятельства сложились так, что общеэкономический кризис 1900–1903 гг., русско-японская война, революция 1905 г., а потом и Первая мировая война мешали развитию экономики Одессы, приводили к обанкрочиванию десятков предприятий. Но между этими периодами одесская фабрично-заводская промышленность успевала восстанавливаться, а некоторые ее отрасли процветали. Прежде всего это была литейная промышленность (Шполянский металлургический завод, оловоплавильная фабрика Шако и т. п.), консервная промышленность, пробковый завод Арпса, джутовая фабрика и др. Однако экономическое развитие Одессы исследователи царского, советского и современного периода освещают по-разному. Это касается даже источников одного времени — взгляды иностранных исследователей дают возможность другими глазами посмотреть на историю города. Экономическое развитие фабрик и заводов очерченного периода трудно проследить из советских источников, где больше внимания уделено развитию рабочего и революционного движений.

Ключевые слова: экономика Одессы; заводы; фабрики; экспорт; мануфактура; капиталовложения.

L. M. Ivanichenko

FACTORY INDUSTRY OF ODESA IN 1900–1914

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 650444, Ukraine

Ivanichenko Liliya Mykhaylivna, PhD in History, Senior Lecturer of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: Liliya.istirik@gmail.com

ABSTRACT

The development of factories of Odesa in the first fourteen years of the twentieth century became a new page in the history of the city. Factory industry began to rise sharply against the background of the decline in grain trade and leading-in the high security duties on the import of foreign products. But, as in the XIX century the share of foreign capital in the city remained significant. Historical circumstances were such that the general economic crisis of 1900–1903, Russian-Japanese War, the Revolution of 1905, and then the First World War hindered the development of the economy of Odesa, led to going out of business dozens of enterprises. But between these periods Odesa factory industry restored, and some of its industries prospered. First of all those were the Foundry industry (Shpolyans'kyu Metallurgical Plant, Tin Melting Shako factory and so on), the Canning industry, Cork factory Arps, Jute factory and others. However, the economic development of Odesa the Royal, Soviet and Modern Researchers clarify in different ways. This applies even to the sources of the same time — the views of foreign researchers allow other eyes to look at the history of the city. The economic development of factories of the outlined period is difficult to trace from Soviet sources, where more attention was paid to the development of the workers' and revolutionary movements.

Key words: *economy of Odesa; plants; factories; export; manufacture; investments.*

Звісно, широке коло джерел та літератури про економічний розвиток Одеси не може бути повністю назване у статті. Автор намагався залучати ті праці дослідників, що конкретно характеризують розвиток місцевих фабрик та заводів та які є відображенням ідеології трьох епох — царської, радянської та сучасної. Тому метою статті є характеристика деяких тенденцій фабрично-заводської промисловості Одеси за перші 14 років ХХ ст. Завданням автор ставив порівняти дослідження різних представників періоду ХХ–ХХІ ст. стосовно загального стану фабрик та заводів міста у зазначений час.

Розвиток фабрик та заводів Одеси у період 1900–1914 рр. радянськими дослідниками описаний дуже скупо, вкрай неохоче. А заслуги революціонерів у ці роки, навпаки, показані досить детально. На це вказують і Г. Гончарук та О. Нагайцев у своїй монографії: «заводи і фабрики міста згадуються лише у зв'язку з діяльністю комуністів на цих підприємствах чи участю трудових колективів у революційному русі та будівництві нового життя... такі відомості, як кількість діючих у місті заводів і фабрик у 1917 р. (460) не мають посилання на джерело, а тому викликають сумніви в достовірності» [2, с. 19].

У загальному вигляді подав деяку інформацію про стан промисловості міста першої половини ХХ ст. радянський історик С. М. Ковбасюк, хоча з невід'ємною для того часу ідеологією: «на початку ХХ ст. промисловий пролетаріат в Одесі вже був значною силою. Фабрично-заводських робітників у місті нараховувалось близько 25 тисяч. Багато з них працювали компактними масами на таких крупних підприємствах, як залізничні майстерні, судноремонтні майстерні РОПіТа, металообробні заводи Гена, Белліно-Фендеріха, Гульє-Бланшарда та ін.» [7, с. 79].

Через двадцять років історики почнуть не так оптимістично описувати розвиток одеської промисловості, зводячи нанівець усі статистичні дані по фабриках і заводах міста у ХІХ–ХХ ст. Так, можна прочитати в одній з книг: «у дореволюційній Одесі (1917 р. — авт.) було всього декілька великих підприємств металообробної, харчової та легкої промисловості, що нараховували понад 1000 працівників... Розміщувались вони у різних районах міста та, включаючись у житлову забудову, створювали виключно несприятливі умови для населення» [3, с. 56–57].

Потрібно відмітити, що погляди на розвиток одеської фабрично-заводської промисловості різняться у працях не тільки істориків різних епох, але й дослідників одного часу.

Цікаво порівняти дисонансну інформацію й від сучасників царської епохи, хоча б більш близьку до об'єктивності. Тенденції у розвитку промисловості Одеси окресленого періоду описані у першоджерелах того часу, наприклад, альманахах, путівниках по Одесі.

Так, в одному з путівників за 1901 р. охарактеризований перспективний стан одеських фабрик та заводів. «В даний мо-

мент Одеса переживає помітний перелом в здавна складеному ладі її економічного життя. Одеса з торгового, переважно, міста поступово починає ставати фабрично-заводським. Швидкий розвиток фабрично-заводської промисловості є найбільшим і найважливішим фактом в історії Одеси». Далі автори вказують на передумови такої сприятливої ситуації: «Населеність Одеси, зростаюча доставка сировини, поліпшення шляхів сполучення, скорочення звичних джерел доходу, якими служила хлібна торгівля, — все це, в зв'язку з високим, мало не заборонним митом, що охороняє російське виробництво від іноземної конкуренції і забезпечує промисловцям великий прибуток, викликало останнім часом виникнення в Одесі безлічі фабрично-заводських підприємств». Далі колишній старший фабричний інспектор Херсонської губернії А. А. Микулін наводить дані щодо зростання цих підприємств в Одесі. Підприємства, засновані з 1880 по 1890 р., збільшували свою продуктивність щорічно в середньому на 10 %, а підприємства молодші, засновані з 1890 по 1896 р., виявили швидше зростання, збільшуючи свою продуктивність від 24 до 30 % щорічно [8, с. 191]. Лише за 16 років (1880–1896 рр.) кількість фабрик та заводів зросла на 213 %, кількість працівників на 170 %, а сума виробництва на 65 %, що є кращим свідченням того великого значення, котре обробна промисловість набувала в житті Одеси [8, с. 192].

Подивитися на розвиток Одеси початку ХХ ст. з іншого боку дозволяє праця П. Герлігі, де часто цитуються думки іноземців, що працювали чи побували у місті. Попри значне зростання фабрично-заводської промисловості Одеси, згідно з повідомленнями одного з італійських журналістів 1905 р., розташування міста не сприяло промислового розвитку, адже вугілля, руду та нафту доводилося завозити здалеку — або в обхід залізницею, або поєднуючи залізницю та пароплави, що, звичайно, вимагало значних витрат. Це, в основному, було вугілля з Британії за завищеними цінами. А більшість вугілля Донецького вугільного басейну, за звітом британського консула 1909 р., надходила морем до портів Балтики й використовувалась на фабриках та пароплавах і лише незначна кількість надходила для потреб промисловості південного регіону [1, с. 181].

Як і у ХІХ ст., на поч. ХХ ст. так само значна кількість великих фабрик та заводів Одеси була заснована на іноземні капі-

тали; іноземці влаштовували підприємства переважно для експлуатації не існуючих до цього в Одесі галузей промисловості, російські капіталісти головним чином вкладали свої капітали у вже існуючі підприємства [8, с. 191].

Незважаючи на поступове укорінення та збільшення капіталовкладень саме в одеську фабрично-заводську промисловість, згідно з даними альманаху за 1902 р., з початком ХХ ст. в економіці Одеси простежуються проблиски чергової загальноекономічної кризи. У 1900 р. деякі з заводів за тими виробництвами легкої промисловості, котрі Одеський комітет торгівлі і мануфактур вважав сприятливими у розвитку, зазнали втрат. Так, збитків зазнав паперо-джутовий завод; один зі шкіряних заводів дав дивіденду на 8½ %, а інший — дав збиток [6, с. 143].

Цю інформацію підтверджують і праці сучасних українських дослідників. Так, промислове піднесення 90-х рр. ХІХ ст. змінилося кризою 1900–1903 рр. Державний банк Російської імперії, який тримав свою облікову ставку на рівні 4,5 %, з червня став підвищувати її і в грудні довів до 7 %. Найвище напруження на грошовому ринку спостерігалось наприкінці 1899 і на початку 1900 р. З 1901 р. відновилося зростання депозитів у Держбанку, а з 1902 р. — і в приватних банках. У 1903 р. через певне поживлення у низці галузей обліково-позичкові операції приватних банків істотно розширилися, супроводжуючись незначним підвищенням облікового відсотка. Випуск акцій, який досяг мінімуму в 1902 р., з 1903 р. знову почав поступово зростати [4, с. 11].

На кінець 1899 р. криза охопила майже всі галузі промисловості і транспортні підприємства. Переважна більшість високопосадовців намагалася шукати причину кризи у зовнішніх чинниках, відкидаючи ту обставину, що країна вступила в смугу промислового надвиробництва. Банкрутства 1899 р. ясно показували, що зростання промисловості досягло того рівня, коли не лише подальше розширення виробництва мало зупинитися, а й навіть збереження його на досягнутому рівні ставало неможливим [4, с. 12].

Свою версію стосовно кризи 1900–1903 рр. мали й радянські вчені 1980-х рр. У монографії Г. Гончарука наведені деякі їхні позиції з праці «Очерки истории Одесской областной партийной организации». Так, швидке зростання промисловості

ганими шляхами сполучення а також існуванням «синдикату плавильних», що контролював постачання чавуну, фіксовані ціни і відмовляв у кредитах приватним покупцям [1, с. 194].

Втрати цукрової промисловості виявилися на експортному цукрі, ціна якого впала в Одесі через кризу в Європі з 1 руб. 67 коп. у 1898 р. до 1 руб. 24 коп. за 1 пуд цукру-піску. Це було на 1 руб. 54 коп. нижче ціни на внутрішньому ринку (за вирахуванням акцизу, від якого експортний цукор було звільнено). Оскільки експорт цукру в роки кризи становив в середньому 9 млн пудів на рік, тобто близько 19 % всього виготовленого цукру-піску, то втрати від продажу за цінами нижче собівартості істотно скоротили прибутки цукрозаводчиків [4, с. 14].

Економічна криза 1900–1903 рр. у наступний період змінилася подіями Російсько-японської війни 1904–1905 рр. та революції 1905–1907 рр.

Це знову-таки серйозно позначилося на фабрично-заводській промисловості Одеси. Сполучення, що було порушене під час війни, занепад торгівлі одеських підприємств продуктами харчування з країнами Далекého Сходу, загальне скорочення кредитів і виснаження робочих ресурсів завдали збитків промисловості. Але страйки на підприємствах і революційна діяльність майже знерухомили місто. П. Герлігі цитує французького консула, який стверджував, що коли діяльність фабрик значно скоротилася через брак замовлень, вимоги робітників ставали з дня на день все більшими, а страйки — тривалішими. Усі фабрики працювали з надзвичайно низькими показниками, а деякі з них були змушені закритися.

Російсько-японська війна призвела до зменшення кількості працюючих. До війська забирали значну кількість резервістів замість тих, хто вирушав на фронт. А відсутність навіть небагатьох кваліфікованих робітників могла «негативно позначитися на підприємствах, де вміння і досвід є суттєвими факторами виробництва» [1, с. 194].

Після 1905 р. сталося мало змін на краще — знову ж таки через страйки. А між тим, фактична робота, виконувана робітником, стала втричі дорожчою, ніж десять років тому. Крім того, місцеві цукрозаводи виявили, що їхні звичні ринки збуту у Персії завалені цукром з Північної України. Консервна промисловість зазнала спаду через підвищення ціни на жерсть.

Це знову призвело до збанкрутіння багатьох фірм [1, с. 195]. Спад промисловості відбувся й у будівельній індустрії, а усі три одеські сірникові фабрики закрилися. Фабрики з виробництва жерсті працювали лише 3–4 години на тиждень. Аналізуючи дану ситуацію, італійські представники писали, що Одеса радше транспортний вузол, ніж промислове місто [1, с. 197].

На 1908 р. число фабрик зменшилося на 25 % порівняно з 1906 р., однак скорочення продукції становило тільки 2,5 %. Різко зкоротилися розфасовка чаю і виробництво цукру.

Незважаючи на зазначені економічні труднощі, фабрики та заводи Одеси з закінченням першого десятиріччя ХХ ст. почали налагоджувати діяльність, а деякі галузі почали процвітати навіть в умовах кризи. Менші фірми збанкрутували, а середньорічне виробництво в перерахунку на кількість фабрик зросло. У текстильній промисловості ці цифри зросли з показника 49 у 1906 р. до 61 у 1908 р. До 1913 р. в Одесі і регіоні, як і раніше, процвітала металургія. Тим більше, що відновлення будівництва залізниць викликало різке зростання цієї галузі. Хоча британський консул у своєму звіті писав, що незважаючи на перспективний Криворізький регіон, стан металургії в Одесі йому здавався безнадійним (спад купівельної спроможності, мало замовлень, низький експорт). Серед інших виробництв процвітала в Одесі консервна промисловість, що стимулювала виробництво жерсті, «а в самій Одесі було більше фабрик з виробництва жерсті, ніж у цілій імперії» [1, с. 195, 196].

До 1911 р. поволі відбулося відновлення виробництва цементу, скла та цегли, про що свідчило збільшення попиту на будівництво нового житла серед зростаючої кількості населення Одеси. Покращили свою активність й інші галузі промисловості. Наприклад, одним з найбільших підприємств міста стала джутова фабрика, що у 1908 р. виробила товарів на суму 1824 тис. руб. при 1200 працівниках; у 1910 р. — на суму 2500 тис. руб. при 1240 працівниках. Німець Арпс володів у 1912 р. корковим заводом на 2 тис. робітників, який складався з 18 корпусів. Існувала також у цей час в Одесі фабрика однієї з американських компаній з переробки резини. Прибуток її складав понад 26 тис. доларів. Хоча потрібно зазначити, що економічні кризи посунули Одесу як промислове місто на сходінку нижче від Миколаєва та Херсона.

Радянські дослідники цей період пов'язують з підйомом революційної активності. Робітники заводів Гена, РОПіТ, інших підприємств 17 серпня 1910 р. своїм страйком підтримали страйкуючих портовиків. Наводиться й такий факт солідарності, коли 12 квітня 1912 р. 600 робітників коркового заводу страйкували на підтримку вимог робітників заводу РОПіТ. А в травневих виступах 1912 р. брали участь 3 тис. робітників 18 підприємств міста [2, с. 20].

До 1914 р. зростання фабрично-заводської промисловості в Одесі закріпилося явними показниками. Якщо у 1907 р. у місті виробили товарів на 50 млн руб., то до Першої світової війни ця сума подвоїлася [2, с. 197]. Одеса посідала важливе місце у розвитку промисловості і торгівлі на Півдні імперії Романових. У 1914 р. в Одесі налічувалося 420 заводів і фабрик, на яких працювало 30 тис. робітників [4, с. 56].

Економічне зростання пов'язано було також із задоволенням воєнних потреб імперії. Найбільший внесок у забезпечення армії боєприпасами зробили підприємства, які перебували під егідою уповноваженого Головного артилерійського управління генерала С. М. Ванкова — так званої воєнно-промислової групи Ванкова. До неї увійшли підприємства з різнопрофільним потужним виробництвом, що дає підстави віднести її до організації концернівського типу. В Україні до цієї групи увійшли підприємства Київського, Одеського і Південного районів. Організація Одеського району налічувала близько 70 підприємств, переважно майстерень з недосконалим промисловим устаткуванням. Як правило, вони працювали у тісному контакті з Одеським ВПК [4, с. 81].

Але не можна не згадати про страйкові рухи, описані в радянських джерелах. Січневі дні 1914 р. радянські історики пов'язують з появою листівок та подальшим страйками на заводах РОПіТ, Шполянського, меблевій та чайорозважувальній фабриках. А на шпалерній фабриці братів Тарнополь та майстернях РОПіТ збиралися кошти на користь страйкуючих пітерських робітників. У травні 1914 р. пройшли одноденні страйки на корковому та металургійному заводах, на фабриці фарб та лаків [2, с. 21].

Отже, найточнішу та всебічну інформацію про стан розвитку фабрично-заводської промисловості Одеси у 1900–1914 рр. дають нам першоджерела того часу — альманахи, путівники,

звіти консулів. Ці відомості доповнюють праці сучасних українських вчених. Доволі цінним та докладним, зі всебічним аналізом іноземних джерел є дослідження П. Герлігі, яка надає можливість вітчизняним історикам подивитися на розвиток Одеси з позиції європейського мислення. По даному періоду найнеоб'єктивнішими, неточними та фрагментарними є, у більшості випадків, дослідження часів радянської епохи, за якими у потоці інформації про революційні події та робітничий рух важко простежити економічний стан одеських фабрик та заводів.

Література та джерела

1. Герлігі П. Одеса : історія міста, 1794–1914 / П. Герлігі. — К. : Критика, 1999. — 382 с.
2. Гончарук Г. И. Историография одесских фабрик и заводов: монография / Г. И. Гончарук, А. Е. Нагайцев. — Одесса: Астропринт, 2004. — 216 с.
3. Город-герой Одесса / Котков И. И. и др. — М. : Стройиздат, 1977. — С. 56–57.
4. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] ; НАН України. Інститут історії України. — К. : Ніка-Центр, 2011. — Т. 1. — 696 с.
5. Карев Г. А. Одесса — город-герой. — М. : Воениздат, 1978. — 176 с.: ил.
6. Лазарович С. Духовная и экономическая жизнь Одессы / С. Лазарович // Южно-русский альманах / изд. Ю. Сандомирского; под ред. А. И. Маркевича, А. С. Попандопуло. — Одесса : Тип. Торгового дома Г. М. Левинсон, 1902. — Год 7. — С. 117–146.
7. Одесса: Очерк истории города-героя / под ред. С. М. Ковбасюка. — Одесса, 1957. — 320 с.
8. Очерки развития торговли и промышленности Одессы // Путеводитель по Одессе. — О. : Изд. Ю. Сандомирского, 1901. — Год I. — С. 188–210.

REFERENCES

1. HERLIHY, P. (1999) *Odesa : istoriya mista, 1794–1914* — *Odesa: A History 1794–1914*. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian).
2. GONCHARUK, G. I. & NAGAITSEV, A. E (2004) *Istoriografija odesskih fabrik i zavodov — Historiography Odessa factories*. Odessa: Astroprint. (In Russian).
3. KOTKOV, I. et al. (1977) *Gorod-geroj Odessa — Hero-City Odessa*. Moscow: Stroyizdat. (In Russian).
4. BALABUSHEVYCH, T. A. et. al. (2014) *Ekonomichna istoriya Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya — Economic History*

- of Ukraine: historical and economic research. Kyiv: The National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
5. KAREV, G. A. (1978) *Odessa — gorod-geroj — Odessa — a city-hero*. Moscow: Voenizdat. (In Russian).
 6. LAZAROVICH, S. (1902) Duhovnaja i jekonomicheskaja zhizn' Odessy — Spiritual and economic life of Odessa. In: Markevich, A. I. & Popandopulo, A. S. (eds.) *Juzhno-russkij al'manah — South Russian almanac*. Year 7. Odessa: Type Trading house G. M. Levinson. (In Russian).
 7. KOVBASJUK, S. M. (1957) *Odessa: Oчерк istorii goroda-geroja — Odessa: A Short History of the Hero City*. Odessa: Odessa Regional Publishing House. (In Russian).
 8. ANON (1901) *Oчерki razvitija trgovli i promyshlennosti Odessy — Essays on the development of trade and industry in Odessa*. In: Sandomirskij, Ju. *Putevoditel' po Odesse — Guide to Odessa*. Year I. — pp. 188–210. (In Russian).

Надійшла до редакції 28 листопада 2016 р.

УДК 930.1:94(477)

А. І. Федорова

**ПЕРШІ ЗГАДКИ ТЕРМІНУ УКРАЇНА:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Федорова Алла Іванівна, к. і. н., доцент, доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: alla_F2006@ukr.net

АНОТАЦІЯ

18 квітня 2017 р. виповнюється 830 років з дня першої згадки терміну «Україна» у Київському літописі. Слово вживається відносно скороти України щодо передчасної смерті у 1187 р. переяславського князя Володимира Глібовича, що успішно боронив українські землі від половців. Однак серед науковців немає одностайності щодо тлумачень перших літописних згадок етнопоніму «Україна» в XI–XII ст. Існуючі версії можна згрупувати у дві основні: 1) «країна, пограниччя»; 2) «край, країна, рідна земля». Перша версія набула поширення в російській та польській історіографії, оскільки необхідно було обґрунтувати великодержавницьку

політику щодо України. До прибічників «окраїної, пограничної» версії належать і такі українські історики, як М. Грушевський, О. Субтельний, Є. Наконечний, К. Галушко та ін. Певний прорив у трактуванні терміну здійснив у 1920-ті роки С. Шелухін, який доводив, що термін Україна відноситься не до окраїни, а до окремої землі. Отождоження України з краєм, країною отримало поширення серед сучасних дослідників — О. Братко-Кутинський, В. Скляренко, Г. Півторак, О. Палій, С. Макарчук та ін.

Ключові слова: термін «Україна»; Київський літопис; історіографія; «окраїна»; «країна».

А. І. Федорова

**ПЕРВЫЕ УПОМИНАНИЯ ТЕРМИНА УКРАИНА:
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Федорова Алла Ивановна, к. и. н., доцент, доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: alla_F2006@ukr.net

АННОТАЦИЯ

18 апреля 2017 исполняется 830 лет со дня первого упоминания термина «Украина» в Киевской летописи. Слово употребляется в отношении скорби Украины по преждевременной смерти в 1187 переяславского князя Владимира Глебовича, успешно защищавшего украинские земли от половцев. Однако среди ученых нет единодушия относительно толкований первых летописных упоминаний этнопонима «Украина» в XI–XII вв. Существующие версии можно сгруппировать в две основные: 1) «окраина, пограничье»; 2) «край, страна, родная земля». Первая версия получила распространение в русской и польской историографии, поскольку необходимо было обосновать великодержавную политику в отношении Украины. К сторонникам «окраинной, пограничной» версии относятся и такие украинские историки, как М. Грушевский, О. Субтельный, Е. Наконечный, К. Галушко и др. Определенный прорыв в трактовке слова «Украина» совершил в 1920-е годы С. Шелухин, который доказывал, что термин «Украина» относится не к окраине, а к отдельной земле. Отождествление Украины с краем, страной получило распространение среди современных исследователей — А. Братко-Кутинский, В. Скляренко, Г. Полторак, А. Палій, С. Макарчук и др.

Ключевые слова: термин «Украина»; Киевская летопись; историография; «окраина»; «страна».

A. I. Fedorova

THE FIRST MENTION OF THE TERM UKRAINE:
HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

Fedorova Alla Ivanivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: alla_f2006@ukr.net

ABSTRACT

The term «Ukraine» marks 830 years since the first mention in Kyiv's chronicle on April 18, 2017. The word is used regarding Ukraine sorrow on the untimely death of Pereyaslav prince Volodymyr Glebovich in 1187, who successfully defended Ukrainian lands from Polovtsian.. However, there is no consensus regarding the interpretation of the first historical mention of the ethnotoponym «Ukraine» in the XI–XII centuries among scientists. The current versions can be grouped into two main: 1) «borderlands, borderland»; 2) «land, country, native land». The first version spread in Russian and Polish historiography, because it was necessary to justify the chauvinistic policy towards Ukraine. The supporters of «marginal, borderline» version are Ukrainian historians such as M. Hrushevs'kyu, O. Subtel'nyu, E. Nakonechnyy, K. Galushko and others. The breakthrough in the treatment of the word «Ukraine» made S. Shelukhin in the 1920s. He proved that the term «Ukraine» refers the separate land, but not to the outskirts. Identification of Ukraine with the edge and the country became widespread among modern scholars — O. Bratko-Kutyns'kyu, V. Sklyarenko, H. Pivtorak, O. Paliy, S. Makarchuk and others.

Key words: the term «Ukraine»; Kiev's chronicle; historiography; «outskirts»; «country».

18 квітня 2017 р. виповнюється 830 років з дня першої згадки терміну «Україна». Терміни «Русь» та «Україна» є найбільш давніми стосовно території нашої Батьківщини. Деякі науковці припускали, що назви фігурували майже одночасно:

– С. Шелухін — «Назва території Україною не менш стародавня, як назва Руссю. Слово Україна місцевого простонародного походження і в своїй появі зв'язане з територією» [1, с. 3];

– О. Братко-Кутинський — «Термін «Україна» дуже давній, ймовірно, давніший, ніж термін «Русь», хоча в офіційному київському літописі його вперше згадано лише в XII ст. Причи-

ною замовчування є те, що літописець був на княжій службі, а князі з певних причин популяризували термін Русь» [2, с. 67];
– В. Савчук — «Для означення якоїсь частини Руської землі назва «Україна» («Украйна»), ймовірно, існувала вже в X–XI ст., а то й раніше. Підстави для такого твердження дає та закономірність, що спочатку будь-яка давня самоназва народу вживалася в його розмовній мові, а вже потім вона потрапляла на сторінки писемної літератури» [3, с. 230].

Перша письмова згадка терміну Україна вживається в Іпатіївському списку Київського літопису 1187 р. з приводу передчасної смерті переяславського князя Володимира Глібовича, який завзято обороняв від половців українські землі: «Плакашася по нем вси переяславці... бі бо князь добр і кріпок на раті, і мужеством кріпком показася, всякими добродітелми наполнен, о нем же Оукраина много постона». Друга згадка в цьому ж літописі датується 1189 р., коли князь Ростислав Берладник приїхав до «України Галицької». А в Галицько-Волинському літописі, під 1213, записано, що князь Данило «прия [забрав] Берестии, и Оугровеск, и Верещин, и Столпе, и Комов, и всю Оукраїноу».

Серед науковців досі немає одностайності щодо тлумачень перших згадок терміну «Україна». Наше завдання: навести та згрупувати основні точки зору українських дослідників, в т. ч. і сучасних, щодо версій походження назви Україна.

В. Янів ще в середині XX ст. систематизував тлумачення слова «Україна» у наступні групи: 1) далека, межова країна; 2) земля, яка лежить далеко від Києва; 3) країна, яка лежить на кордонах Слов'янщини або Європи; 4) земля «украйна» плугом і мечем; 5) край, волость; 6) родова країна, уділ [4].

Названі версії можна об'єднати у дві основні:

1) слово «Україна» ототожнюється зі словом «пограниччя, окраїна»; ця версія була поширеною в польській та російській історіографії, дотримувалися її й українські дослідники (М. Грушевський, О. Субтельний, П. Толочко, Є. Наконечний, Е. Острась та ін.);

2) трактується як «рідний край, країна, земля»; особливої популярності набула у сучасності (Ф. Шевченко, О. Братко-Кутинський, В. Скляренко, С. Макарчук, Г. Півторак та ін.).

В польській та російській дореволюційній літературі переважало «окраїнне» трактування терміну «Україна», таким чином

обґрунтовувалася великодержавницька політика Речі Посполитої та Московії щодо окраїнної території.

«Пограничної» точки зору щодо першої згадки слова «Україна» дотримувався відомий український історик М. С. Грушевський: «...ціла Переяславщина була властиво тільки пограничною маркою, оборонною границею руської колонізації з степом. Ся її роля була причиною, що до неї в наших джерелах було в перше приложене славне пізнійше ім'я «України». Оповідаючи про смерть Володимира Глібовича, київська літопись каже, що по нїм «плакали всі Переяславці», та піднісши його чесноти, додає, що за ним дуже жалувала Україна: «о немже Украина много постана». Почавши від сеї апострофи ми кілька разів стрічаємо в київській і галицькій літописи се слово в значінню погранича, але історичними обставинами воно локалізувалося на тїм же пограничу, де ми його стрічаємо перше» [5].

Я. Рудницький, В. Січинський в «Енциклопедії українознавства» також наголошували, що в перших літописних згадках «словом Україна означувано переважно пограничні землі супроти державного центру в Києві» [6].

Канадський історик О. Субтельний: «Слово «Україна» вперше з'являється в літописах у 1187 р. і спочатку вживається як географічне позначення Київського порубіжжя» [7]. Автор зазначав, що Україна — це «земля, що лежить скраю», доводив, що це влучна назва для країни, розташованої на південно-східному пограниччі Європи, на порозі Азії, по окраїнах Середземноморського світу.

Деякі сучасні дослідники також продовжують дотримуватися «пограничної» версії. Наприклад, С. Наконечний щодо першої згадки терміну «Україна» зазначав: «Йдеться тут про граничний край руської держави і під назвою Україна розуміється сучасна Полтавщина. Двома роками пізніше, у 1189 р., означається в літописі терміном Україна інша прикордонна земля — південна Галичина» [8]; Е. Острась: «...Слово Україна у часи Давньої Русі ніколи не було власною назвою якоїсь конкретної території, а завжди означало лише її порубіжний характер» [9].

Відомий сучасний історик К. Галушко зауважує: «Термін «Оукраїна» з'являється у давньоруських літописах порівняно пізно, за кілька поколінь від часів, коли можна було казати про політичну єдність земель Русі, і кожного разу він застосовуєть-

ся по відношенню до конкретних прикордонних територій, що мали важливе оборонне значення — Посульська прикордонна лінія, Пониззя, Волинське пограниччя...

Зміна змісту назви «Україна» від «окраїни» до «країни» відбудеться наприкінці XVI — середині XVII століть» [10].

Певний прорив у тлумаченні терміну зробив історик, фольклорист, міністр юстиції в уряді Директорії С. Шелухін: «Слово «україна» — се спеціальне поняття про шматок землі, який одрізано (вкраяно, украяно) з цілого і який після сього сам стає окремим цілим і має самостійне значіння, сам уявляє собою світ, окрему землю, територію, з своїми межами, окраїнами, границями. Се поняття відноситься тільки до землі...

Україною тут [перша згадка. — А. Ф.] названо всю Руську Землю, яку він [переяславський князь. — А. Ф.] захищав і якій натурально за таким князем треба було жалкувати» [1, с. 8, 15].

Іван Огієнко з приводу першої згадки терміну Україна писав: «В якому саме значенні вжито тут слово Україна, трудно сказати, — може, так названо граничну Переяславську землю; але не виключено, що тут це назва й ширша — й землі Київської. Взагалі в давнину слово «україна» визначало якусь землю, сторону, край. Другу згадку про Україну цей же Літопис подає під 1213 роком, розповідаючи, що князь Данило «прия Берестий, і Угровеск, і Верещин, і Столпе, Комов і всю Україну». Тут Україна визначає певне окреслений край» [11].

За радянських часів у багатотомній «Історії Української РСР» Ф. Шевченко взяв сміливість вказати, що термін «Україна», «Вкраїна» має передусім значення «край», «країна», а не «окраїна» [12].

Б. Савчук обґрунтовує визначення терміну Україна в якості окремої етнічної території: «Літописна література XII—XIII ст. засвідчує, що як поняття Русь, так і термін Україна вживалися на означення окремих частин етнічної території з відповідними «додатками». Наприклад: «Київська Русь», «Переяславська Русь», «Чорна Русь», «Біла Русь», «Червона Русь», «Галицька Русь», а також «Волинська Україна», «Подільська Україна», «Холмська Україна», «Галицька Україна» та ін. До речі, для окреслення кордонних земель (пограниччя) у давніх писемних пам'ятках застосовувалися слова «сумежье», «на межах», «границя», «рубеж» тощо» [3, с. 233].

німом поняття «країна, край», виступає в якості певної територіальної одиниці [17].

Не будемо зупинятися на версіях явно ненаукового змісту: наприклад, І. Кічак виводить назву «Україна» від якогось дрібного племені полабських слов'ян «укри» чи «україни»; В. Багринець — від впливової верстви троянського суспільства «уктріянів», «уків» тощо. В. Савицький висунув нову ідею, виходячи з того, що слово «Україна» вперше з'явилося у документах після християнізації Києва з Візантії, він доводить, що «У» грецькою мовою означає «благо», тому «Україна — благодатна земля» [18].

Отже, в історіографії сформувалися дві основні версії щодо трактування перших згадок терміну Україна — в якості «окраїни, пограниччя» та «краю, країни». Зазначимо, що серед дослідників досі немає одностайності в тлумаченні цього терміну. В сучасній історіографії є вдосталь прибічників як однієї, так і другої версій.

Обсяги представленої статті не дозволяють викласти всі позиції науковців, обрана проблема продовжує цікавити істориків, філологів, філософів, етнологів, культурологів тощо.

Література та джерела

1. Шелухін С. Назва Україна. З картами / С. Шелухін. — Відень: Франко син і спілка, 1921.
2. Братко-Кутинський О. Феномен України: наукове дослідження / О. Братко-Кутинський. — К., 2008. — 301 с.
3. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004.
4. Янів В. Вступний курс українознавства / В. Янів. — Мюнхен, 1953. — С. 9.
5. Грушевський М. Історія України-Руси [Електронний ресурс] / М. Грушевський. — Том II. — Розділ V. — С. 4. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur20504.htm>. — Дата звернення: 15.10.2016.
6. Рудницький Я. Назва «Україна» / Я. Рудницький, В. Січинський // Енциклопедія українознавства. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. — Т. 1. — С. 12–16.
7. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. — К.: Либідь, 1992. — С. 44.
8. Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями [Електронний ресурс] / Є. Наконечний // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Режим доступу:

- <http://www.exlibris.org.ua/nakonechny/r17.html>. — Дата звернення: 15.10.2016.
9. Острась Е. С. Звідки пішла назва Україна / Е. С. Острась // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б: Гуманітарні науки. — 2008. — Вип.1. — С. 109.
 10. Галушко К. Україна: назва кризь віки / К. Галушко // Народження країни: від краю до держави: Назва, символіка, територія і кордони України / К. Галушко, А. Гречило, С. Громенко та ін. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. — С. 8–12.
 11. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К.: Наша культура і наука, 2004. — С.100.
 12. Історія Української РСР: в 8 т., 10 кн. Т. 1, кн. 2. — К.: Наукова думка, 1979. — С. 189.
 13. Палій О. Влада пам'ятає про Сенегал, але забула про Україну [Електронний ресурс] / О. Палій. 18.04.2012. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/638198-vlada-pamyatae-pro-senegal-ale-zabula-pro-ukrajinu.html>. — Дата звернення: 17.10.2016.
 14. Склярєнко В. Звідки походить назва Україна / В. Склярєнко // Україна. — 1991. — № 1. — С. 20–39; Склярєнко В. Україна: походження назви / В. Склярєнко // Вісник МАУ. — 1991. — № 1. — С. 66–72.
 15. Макарчук С. А. Етнічна історія України / С. А. Макарчук. — К.: Знання, 2008. — С. 367–368.
 16. Півторак Г. Україна — це не країна [Електронний ресурс] / Г. Півторак // Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної коліски». — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt12.htm>. — Дата звернення: 17.10.2016.
 17. Глинчак В. То яка ж Україна за князем тужила? / В. Глинчак // День. — Київ, 2012. — 27 січня.
 18. Савицький В. І. Нове тлумачення топоніму «Україна» (не країна, а благодатна земля) / В. І. Савицький // Сторінки історії : збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 28. — С. 3–9.

REFERENCES

1. SHELUKHIN, S. (1921) *Nazva Ukrayina. Z Kartamy — Name Ukraine. With Maps*. Vienna: Franko syn i spilka. (In Ukrainian).
2. BRATKO-KUTYNS'KYY, O. (2008) *Fenomen Ukrayiny: naukove doslidzhennya — The phenomenon of Ukraine: scientific research*. Kyiv. (In Ukrainian).
3. SAVCHUK, B. (2004) *Ukrayins'ka etnolohiya — Ukrainian ethnology*. Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV. (In Ukrainian).
4. YANIV, V. (1953) *Vstupnyy kurs ukrajinoznavstv. — Introductory course of Ukrainian studies*. Munich. (In Ukrainian).
5. HRUSHEVS'KYY, M. (1905) *Istoriya Ukrayiny-Rusy — History of Ukraine-Rus*. [Online] Vol. II. Section V. p. 4. Available from: [http://](http://www.exlibris.org.ua/nakonechny/r17.html)

- litopys.org.ua/hrushrus/iur20504.htm. [Accessed: 15/10/2016]. (In Ukrainian).
6. RUDNYTS'KYY, Ya. & SICHYNS'KYY, V. (1949) Nazva «Ukrayina» — The name «Ukraine». *Entsyklopediya ukrajinoznavstva — Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Vol.1. Munich — New York. pp.12–16. (In Ukrainian).
 7. SUBTEL'NYI, O. (1992). *Ukrayina: istoriya — Ukraine: history*. Kyiv: Lybid'. (In Ukrainian).
 8. NAKONECHNYI, Ye. (2001) *Ukradene im'ya: Chomu rusyny staly ukrajintsyamy — Stolen name: Why Rusyns have become Ukrainian*. [Online] L'viv Scientific Library. Stefanik NAS of Ukraine. Available from: <http://www.exlibris.org.ua/nakonechny/r17.html>. [Accessed: 15/10/2016]. (In Ukrainian).
 9. OSTRAS', E. S. (2008). Zvidky pishla nazva Ukrayina — Whence the name of Ukraine came. *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu. Ser.B: Humanitarni nauky. — Bulletin of Donetsk National University*. Iss.1. p.109. (In Ukrainian).
 10. HALUSHKO, K. (2016). Ukrayina: nazva kriz' viky — Ukraine: name through the ages. *Narodzhennya krayiny: vid krayu do derzhavy: Nazva, symbolika, terytoriya i kordony Ukrayiny — Birth of the country from the edge to the country. The name, territory and borders of Ukraine*. Kharkiv: Klub simeynoho dozvillya. pp.8–12. (In Ukrainian).
 11. OHIYENKO, I. (2004). *Istoriya ukrajins'koyi literaturnoyi movy — History of Ukrainian literary language*. Kyiv: Nasha kul'tura i nauka. (In Ukrainian).
 12. KONDUFOR, Yu. (ed) (1979). *Istoriya Ukrajins'koyi RSR. — History of the Ukrainian SSR*. In 8 volumes. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka. — p. 189. (In Ukrainian).
 13. PALIY, O. (2012) *Vlada pam'yataye pro Senegal, ale zabula pro Ukrainu — The government is mindful of Senegal, but forgot about Ukraine*. [Online] April 18th. Available from: <http://www.unian.ua/politics/638198-vlada-pamyatae-pro-senegal-ale-zabula-pro-ukrajinu.html>. [Accessed: 17/10/2016]. (In Ukrainian).
 14. SKLYARENKO, V. (1991) Zvidky pokhodyt' nazva Ukrayina — Where does the name Ukraine. *Ukrayina — Ukraine*. No. 1. pp. 20–39; SKLYARENKO, V. (1991) Ukrayina: pokhodzhennya nazvy — Ukraine: the origin of the name. *Visnyk MAU — MAM Bulletin*. No. 1. pp. 66–72. (In Ukrainian).
 15. MAKARCHUK, S. A. (2008) *Etnichna istoriya Ukrayiny. — The Ethnic History of Ukraine*. Kyiv. pp.367–368. (In Ukrainian).
 16. PIVTORAK, H. (2001) *Ukrayina — ne okrayina — Ukraine is no outskirts*. [Online] In: Pivtorak, H. *Origin Ukrainian, Russians, Belarusians and their languages. Myths and Truth about three brothers from the Slavic «common cradle.»* Kyiv: Publishing Center «Akademiya». Available from: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt12.htm>. [Accessed: 17/10/2016]. (In Ukrainian).

17. HLYNCHAK, V. (2012) To yaka zh Ukrayina za knyazem tuzhyly? — So what Ukraine did grief for the Prince? *Den'. Kyiv. — Day. Kiev*. 27 January. (In Ukrainian).
18. SAVYTS'KYY, V. I. (2009) Nove tlumachennya toponimu «Ukrayina» (ne okrayina, a blahodatna zemlya) — The new interpretation of the toponym «Ukraine» (no outskirts but a fertile land). *Storinky istoriyi: zbirnyk naukovykh prats' — History: scientific research journal*. Issue 28. pp. 3–9. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 28 листопада 2016 р.

УДК 94(477.7)(063)

В. Л. Цубенко

**«ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ» — ІІІ МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА
25-РІЧЧЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ**

Одеська державна академія будівництва та архітектури,
вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65029, Україна

Цубенко Валерія Леонідівна, д. і. н., проф., завідувач кафедри
українознавства, e-mail: Valeriya-77@yandex.ua

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано роботу науковців із України, ближнього і дальнього зарубіжжя на ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії», присвяченій 25-річчю Незалежності України. Конференція проходила в Одеській міській раді на базі Одеської державної академії будівництва та архітектури 15–16 вересня 2016 року. Тематика виступів була присвячена соціально-економічній, політичній та військовій історії; проблемам охорони і збереження культурно-історичної спадщини; мовознавства; історії польського аспекту Південної України. На конференції виступили з доповідями не лише історики, але й архітектори, будівельники, інженери, археологи, філологи, економісти, мистецтвознавці, краєзнавці. Кількість учасників засвідчила про вдалість вибору теми конференції, її актуальність, історичну вагу. За результатами роботи конференції було проведено брифінг для місцевих ЗМІ; всім учасникам конференції організаторами були вручені іменні сертифікати про участь; прийнято резолюцію і видано збірник наукових праць. Конференція викликала інтерес і мала

широкий науковий резонанс; доведено, що міждисциплінарність є однією з яскраво виражених прикмет сьогодення, за якою майбутнє наукових досліджень і розвитку вищої освіти.

Ключові слова: міжнародна науково-практична конференція; секція; доповідь; дослідження; незалежність.

В. Л. Цубенко

«ЮГ УКРАИНЫ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИИ» — III МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ, ПОСВЯЩЕННАЯ 25-ЛЕТИЮ НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Одесская государственная академия строительства и архитектуры,
ул. Дидрихсона, 4, г. Одесса, 65029, Украина

Цубенко Валерия Леонидовна, д. и. н., проф., заведующая кафедрой украиноведения, e-mail: Valeriya-77@yandex.ua

АННОТАЦИЯ

В статье проанализирована работа ученых из Украины, ближнего и дальнего зарубежья на III Международной научно-практической конференции «Юг Украины в отечественной и европейской истории», посвященной 25-летию Независимости Украины. Конференция проходила в Одесском городском совете на базе Одесской государственной академии строительства и архитектуры 15–16 сентября 2016 года. Тематика выступлений была посвящена социально-экономической, политической и военной истории; проблемам охраны и сохранения культурно-исторического наследия; языкознания; истории польского аспекта Южной Украины. На конференции выступили с докладами не только историки, но и архитекторы, строители, инженеры, археологи, филологи, экономисты, искусствоведы, краеведы. Количество участников засвидетельствовало удачность выбора темы конференции, ее актуальность, историческое значение. По результатам работы конференции был проведен брифинг для местных СМИ; всем участникам конференции организаторами были вручены именные сертификаты об участии; принята резолюция и издан сборник научных трудов. Конференция вызвала интерес и имела широкий научный резонанс; доказано, что междисциплинарность является одной из ярко выраженных черт настоящего, за которой будущее научных исследований и развития высшего образования.

Ключевые слова: международная научно-практическая конференция; секция; доклад; исследования; независимость.

V. L. Tsubenko

«THE SOUTH OF UKRAINE IN THE NATIONAL AND EUROPEAN HISTORY» — THE III INTERNATIONAL SCIENCE-PRACTICAL CONFERENCE DEDICATED TO THE 25-th ANNIVERSARY OF INDEPENDENCE OF UKRAINE

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture,
Didrihsona St., 4, Odesa, 65029, Ukraine

Tsubenko Valeriya Leonidivna, Doctor of Historical Sciences, Professor, The Head of Department of Ukrainian Studies, e-mail: Valeriya-77@yandex.ua

ABSTRACT

The article analyzes the works of Ukrainian and foreign scientists at the third International scientific conference «South of Ukraine in the National and European History», devoted to the 25th anniversary of Independence of Ukraine. The conference, organized by the Odessa State Academy of Construction and Architecture, took place in Odessa City Council on 15–16 September 2016. The topics of presentations were devoted to socio-economic, political and military history, problems of protection and preservation of cultural and historical heritage, linguistics, history of Polish aspect of Southern Ukraine. The presentations were made not by historians only, but also by architects, builders, engineers, archaeologists, linguists, economists, art historians, and ethnographers. The quantity of participants proved the successful choice of the conference topic, its relevance, and historical significance. The results of the conference were summarized at the briefing for the local media; all participants of the conference were awarded personal certificates of participation; the resolution was issued and collection of articles were printed. The conference attracted decent attention and had a wide scientific response; it was proved that interdisciplinarity is a distinct feature characterizing current environment and it is the future of scientific research and development in higher education.

Key words: international scientific conference; section; report; research; independence.

15–16 вересня 2016 р. в Одесі відбулася III Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії», присвячена 25-річчю Незалежності України, проблематика якої викликала інтерес і досить широкий науковий резонанс. Конференцію було включено до пла-

рія — це все, що створюють люди, це пам'ятники, пам'ятники архітектури. Це люди, які творять історію, і, коли я вивчив матеріали конференції, відмітив, наскільки конференція виросла і стала фундаментальною. Доповіді, що представлені, свідчать про те, що ми бережемо нашу історію. Головне, що академія і багато різносторонніх людей взяли активну участь у цій конференції».

Заступник Одеського міського голови Зінаїда Миколаївна Цвірінко сказала: «Ми раді вітати в південному місті поважних гостей і людей, які займаються важливою справою. Знаково, що конференція присвячена 25-річчю Незалежності України і Дню міста Одеси, що має багату історію і традиції. Наше місто створювали відомі архітектори Франції, Італії, інших країн. Одеса — місто наукове, містить 21 вищій навчальний заклад. Одеська міська рада вітає і підтримує традиції вивчення історії рідного краю та збереження нашої культурної спадщини. Впевнена, що конференція не лише об'єднає науковців, а й дасть поштовх для подальших наукових розробок у різних сферах. Я бажаю всім плідної творчої співпраці, познайомитися з містом і отримати задоволення від спілкування з одеситами. У добрий час!» [4; 5]. До присутніх з привітанням звернувся і співголова наукового комітету професор В. М. Хмарський. Він сказав: «Дуже чудово, що конференція вже третя. Кажуть, що третій раз — то вже традиція. Таким чином, вона в негуманітарному закладі стає традиційною. Це дуже добре. Я особисто втретє беру участь у цій конференції і у складі наукового комітету. Я бачу динаміку цієї конференції, щоразу вона стає презентабельнішою і глибшою. Одеса — історично була центром Півдня України. Особисто я трактую Південь України дуже широко — від Ізмаїла до Луганська, від Кропивницького до Ялти. Ця конференція стає міжнароднішою, учасників щоразу більше. Я вважаю, що ця конференція дасть нам оптимізм на майбутнє наших зустрічей» [6].

Після офіційних привітань перейшли до наукових доповідей. Робота конференції відбувалася за 6 різними секціями, що висвітлювали наступну проблематику: 1. Дискусійні питання соціально-економічної, політичної та військової історії Півдня України. 2. Історія розвитку освіти, науки і техніки Півдня України в іменах: здобутки та перспективи. 3. Охорона і збере-

ження об'єктів культурної спадщини, архівних і бібліотечних фондів півдня України: проблеми і перспективи. 4. Історіографія, джерелознавство та методологія історико-краєзнавчих досліджень. 5. Поляки на півдні України. 6. Проблеми українського мовознавства: історія та сучасність [7].

У ході пленарного та секційних засідань учасники представили низку цікавих та актуальних доповідей, мультимедійних презентацій, активно обговорювали проблемні питання, обмінювались думками, досвідом, надавали пропозиції.

Участь у конференції взяли понад 150 учасників (науковці, викладачі, студенти, представники громадськості, краєзнавці, журналісти, члени Українського національного комітету (ІКОМОС) з України, Польщі, Молдови, Сербії, Білорусії та Сирії. Учасники представляли близько 40 наукових установ, навчальних закладів, підприємств, архівів, бібліотек і музеїв України, зокрема Навчально-науковий інститут історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, навчально-науковий гуманітарний інститут Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, Одеський національний політехнічний університет, Одеську національну академію харчових технологій, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Одеську національну академію зв'язку імені О. С. Попова, Донецький національний університет, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Ужгородський національний університет, Черкаський національний університету імені Б. Хмельницького, Подільський державний аграрно-технічний університет, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Київський національний університет культури і мистецтв, Одеський національний економічний університет, Науково-виробничий центр «Екострой», Державний архів Одеської області, Одеський археологічний музей Національної академії наук України, Національний заповідник «Замки Тернопілля», Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, Національну спілку журналістів України, Одеський Будинок вчених, підземний

«Дискусійні питання соціально-економічної, політичної та військової історії Півдня України» керувала д. і. н., доц., професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Л. І. Синявська. На цій секції було заслухано і обговорено низку доповідей, серед яких: «254-й Миколаївський піхотний полк на фронтах Першої світової війни» д. і. н., доц. В. А. Пархоменко (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського), «Участь суден Чорноморського морського пароплавства в евакуації Одеси й Одеського оборонного району (липень — жовтень 1941 р.)» к. і. н., доц. С. М. Соколюк (Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського), «Події Революції Гідності на Миколаївщині» д. п. н., проф. Н. О. Ніколаєнко (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського), «Внесок банкірів Півдня України в благоустрій міст регіону (друга половина XIX — початок XX ст.)» к. і. н. В. В. Шевченко (Інститут історії України Національної академії наук України), «Деякі аспекти діяльності млинарського бізнесу в Одесі за матеріалами колекції Т. Максимюка» к. і. н., доц. І. С. Дружкова (Одеська національна академія харчових технологій).

Роботою 2 секції «Історія розвитку освіти, науки і техніки півдня України в іменах: здобутки та перспективи» керував к. філос. н., доц., доцент кафедри філософії, політології, психології і права Одеської державної академії будівництва та архітектури А. В. Крижантовський. Пожвавлення серед аудиторії викликали наступні доповіді: «Підготовка економістів в Одеському політехнічному: рання історія» д. і. н., проф. Л. І. Сухотеріної (Одеський національний політехнічний університет), «Мистецька еліта південної України: Олег Соколов в когорті шістдесятників» магістра образотворчого мистецтва Т. В. Осадчої (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва), «Спогади як джерело вивчення історії «єврейського містечка» на Кодимському порубіжжі» к. і. н., поета і краєзнавця С. Ф. Годованого.

Роботою 3 секції «Охорона і збереження культурно-історичної спадщини Півдня України: проблеми та перспективи» керувала к. і. н., головний фахівець відділу обліку пам'яток Київського науково-методичного центру з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних тери-

торій О. Г. Мокроусова. На секції було заслухано і обговорено 11 доповідей, зокрема «Про збереження підземних об'єктів культурної спадщини в м. Одесі» К. К. Проніна (завідувач підземним геологічним музеєм Одеського національного університету імені І. І. Мечникова), «Вивчення об'єктів культурної спадщини промислової архітектури, які перебувають у занедбаному стані в місті Одесі» С. С. Сторожук (Одеська державна академія будівництва та архітектури), «Особливості формування комплексних зон охорони об'єктів містобудування та архітектури у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» — кандидата архітектури, доц. І. В. Коротун (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Роботою 4 секції «Історіографія, джерелознавство та методологія історико-краєзнавчих досліджень» керував д. і. н., проф. завідувач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Кіровоградського національного технічного університету В. М. Орлик. На цій секції було заслухано і обговорено низку доповідей, серед яких: «Миколаївське адміралтейство (1788–1911 рр.): деякі питання сучасної історіографії Півдня України» к. і. н. Г. І. Макушина (Народний музей історії суднобудівного заводу ім. 61 комунара, м. Миколаїв), «Книги з бібліотек Новоросійського університету (за матеріалами фондів літератури німецькою, французькою мовами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій інституту книгознавства НБУВ)» к. і. н. Т. А. Якубова (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), «Античний Ніконій в експозиції Одеського археологічного музею НАН України» кандидат архітектури, доц. Н. В. Польщикова (Одеська державна академія будівництва та архітектури), «Цензурна доля творів Т. Г. Шевченка на Півдні України» к. і. н., доц. Л. П. Латишева (Одеська державна академія будівництва та архітектури), «Дискусійна проблема регіональної ідентичності Півдня України в історико-краєзнавчих студіях» О. В. Кравець (Ужгородський національний університет), «Розвиток мов етносів на терені південної України» заслужений журналіст України Ю. А. Работін (Національна спілка журналістів України).

Роботою 5 секції «Поляки на Півдні України» керував д. і. н., проф., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету

ри та балету. Того ж дня відбувся прямиий ефір на телебаченні каналу «Медіа Інформ» у передачі «Час з Олександром Федоренком» за участі д. і. н., проф. В. Л. Цубенко і начальника управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини Одеської міської ради А. І. Шелюгіна [10].

Захід вийшов цікавим і результативним. Всі учасники мали можливість спілкуватися у неформальній обстановці на перервах під час кави-брейк, що додало позитиву, сприяло створенню дружньої атмосфери і зблизило присутніх.

Отже, III Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії» в Одесі пройшла на високому науковому рівні з дружнім обміном думками. Учасники конференції відзначили актуальність заявленої проблематики, змістовність доповідей, доцільність залучення до обговорення стратегічно важливих питань фахівців із суміжних до історії галузей — археології, філософії, економіки, технічних і філологічних наук. Аналіз вищезазначених показників, а також тематика виступів та кількість учасників засвідчили вдалість вибору теми конференції, її актуальність, історичну вагу. Наведене вище дає підстави для висновку, що міждисциплінарність є однією з яскраво виражених прикмет сьогодення, за якою майбутнє наукових досліджень і розвитку вищої освіти.

Література та джерела

1. Південь України у вітчизняній історії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22–23 листопада 2012 р.) / Одеська державна академія будівництва та архітектури; [ред. кол.: Дорофеев В. С. (голов. ред.) та ін.]. — Одеса : Астропринт, 2012. — 250 с.
2. Південь України у вітчизняній та європейській історії : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 25–26 вересня 2014 р.) / НАН України, Ін-т історії України [та ін.] ; [ред. кол.: Дорофеев В. С. (голов. ред.) та ін.]. — Одеса : Астропринт, 2014. — 340 с. : іл.
3. Цубенко В. II Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (25–26 вересня 2014 р., м. Одеса) / В. Цубенко, Л. Латишева // Краєзнавство. — 2014. — № 3/4 (88/89). — С. 161–169.
4. Конференция «Юг Украины в отечественной и европейской истории» [Электронный ресурс] // Летопись научной сферы Одессы. — Режим доступа : <http://nauka-odessa.blogspot.com/2016/09/blog-post.html>

5. Международная конференция «Юг Украины в отечественной и европейской истории» начала работу в Одессе [Электронный ресурс] // Официальный сайт города Одессы. — Режим доступа : <http://omr.gov.ua/ru/news/87678/>
6. Прессе о конференции «Юг Украины в отечественной и европейской истории». Видео 10:38 мин [Электронный ресурс] // Летопись научной сферы Одессы. — Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=wberJMptEjs>
7. Південь України у вітчизняній та європейській історії : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 15–16 вересня 2016 р.) / НАН України, Ін-т історії України [та ін.] ; [ред. кол. : Цубенко В. Л. (голов. ред.) та ін.]. — Одеса : Астропринт, 2016. — 460 с.
8. Вести плюс флэш за 15 сентября 2016 года. Видео 11:32 мин [Электронный ресурс] // ТРК «ГЛАС». — Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=it-UOch1syo>
9. «Юг Украины в отечественной и европейской истории». Видео 4:29 мин [Электронный ресурс] // ТРК «ГЛАС». — Режим доступа : <http://glasweb.com/yug-ukrainyi-v-otechestvennoy-i-evropeyskoj-istorii/>
10. Время Александра Федоренко. Валерия Цубенко, Андрей Шелюгин (16.09.16). Видео 31:01 мин [Электронный ресурс] // ТРК «Медиа-Информ». — Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=HadytuwG4wA&feature=share>

REFERENCES

1. DOROFYEV, V. S. (2012) *Pivden' Ukrayiny' u vitchy'znyaniy istoriyi : materialy' Mizhnarodnoyi naukovoprakty'chnoyi konferenciyi — South Ukraine in national history : Materials of the International Scientific Conference*. Held 22–23 November 2012 at Odesa : Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture (In Ukrainian).
2. DOROFYEV, V. S. (2014) *Pivden' Ukrayiny' u vitchy'znyaniy ta yevropejs'kij istoriyi : materialy' II Mizhnarodnoyi naukovoprakty'chnoyi konferenciyi — South Ukraine in Ukrainian and European history : Materials II International scientific conference*. Held 25–26 September 2014. Odesa : NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
3. TSUBENKO, V. (2014) *II Mizhnarodna naukovoprakty'chna konferenciya «Pivden' Ukrayiny' u vitchy'znyi ta yevropejs'kij istoriyi» — II International scientific and practical conference «The South of Ukraine in the National and European history»*. Regional studies. No. 3/4 (88/89). p. 161–169. (In Ukrainian).
4. LETOPIS' NAUCHNOJ SFERY ODESSY — ANNALS OF ODESSA SCIENTIFIC SPHERE (2016) *Conference «The South of Ukraine in the National and European history»* [online]. Held 16 September

2016. Available from: <http://nauka-odessa.blogspot.com/2016/09/blog-post.html>. [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
5. OFICIAL'NYJ SAJT GORODA ODESSA — THE OFFICIAL SITE OF ODESSA CITY (2016) *International conference «The South of Ukraine in the National and European history» has started in Odessa* [online] 16 September 2016. Available from: <http://omr.gov.ua/ru/news/87678/>. [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 6. LETOPIS' NAUCHNOJ SFERY ODESSY — ANNALS OF ODESSA SCIENTIFIC SPHERE (2016) *The press conference on «The South of Ukraine in the National and European history»* [Online video]. September 16th. Available from: <http://nauka-odessa.blogspot.com/2016/09/blog-post.html> [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 7. TSUBENKO, V. (2016) *Pivden' Ukrayiny' u vitchy'znyanij ta yevropejs'kij istoriji : materialy' III Mizhnarodnoyi naukovoprakty'chnoyi konferenciyi — South Ukraine in Ukrainian and European history : Materials III International scientific conference*. Held 15–16 September 2016. Odesa : NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
 8. TRK «GLAS» — BROADCASTING COMPANY «GLAS» (2016) *News flash plus for September* [Online video]. September 15th. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=it-UOch1syo>. [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 9. TRK «GLAS» — BROADCASTING COMPANY «GLAS» (2016) *South Ukraine in Ukrainian and European history* [Online video]. September 15th. Available from: Available from: <http://glasweb.com/yug-ukrainyi-v-otechestvennoy-i-evropeyskoy-istorii/> [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).
 10. TRK «MEDIA-INFORM» — BROADCASTING COMPANY «MEDIA-INFORM» (2016) *Time of Alexander Fedorenko. Valeriia Tsubenko Andrey Shelyugin* [Online video]. September 16th. Available from: [http:// https://www.youtube.com/watch?v=HadytuwG4wA&feature=share](http://https://www.youtube.com/watch?v=HadytuwG4wA&feature=share) [Accessed 16 September 2016]. (In Russian).

Надійшла до редакції 28 жовтня 2016 р.

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 94(477):329.052:929Драч«1989/1992»

Г. І. Гончарук

ПРО РУХ І ЙОГО БАТЬКА

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Гончарук Григорій Іванович, д. і. н., проф., завідувач кафедри історії та етнографії України, e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі низки джерел, показані деякі моменти з історії участі Івана Федоровича Драча у боротьбі за незалежність України у роки перебування. Саме Іван Драч був першим, хто відкрив і направив потік національної свідомості на курс незалежності. Метою даного дослідження є бажання науково підтвердити, чому І. Драча історики називають «батьком» Руху. Для цього автор виділяє сім основних причин. Таким чином доводиться і вирішальний вплив НРУ на чолі з І. Ф. Драчем на політичну ситуацію в УРСР кінця 1980-х — початку 1990-х років, що стало одним з основних чинників набуття Україною незалежності. На перших Всеукраїнських зборах Руху його обирають головою, а його фраза «У Русі моя зупинка «Незалежність» стала крилатою, та одночасно — виразником бажань усієї патріотичної української інтелігенції того часу. А на других та третіх зборах у своїх звітних доповідях, особливо «Рух і утвердження української демократичної незалежної держави» Іван Драч остаточно переконав представників Народного Руху взяти непохитний курс на досягнення державної незалежності України. Період за домінуючою роллю в створенні Народного Руху і діяльності Драча, який очолював його спочатку один, а починаючи з третіх Всеукраїнських зборів, з Михайлом Горинем і В'ячеславом Чорноволом, автор символічно називає Івано-Федорівським.

Ключові слова: Народний Рух України; батько НРУ Іван Драч; Установчий з'їзд НРУ; Всеукраїнські збори Руху; незалежність України.

Г. И. Гончарук

О РУХЕ И ЕГО ОТЦЕ

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Гончарук Григорий Иванович, д. и. н., проф., заведующий кафедрой истории и этнографии Украины, e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net

АННОТАЦИЯ

В статье, на основе ряда источников, показаны некоторые моменты из истории участия Ивана Федоровича Драча в борьбе за независимость Украины в годы перестройки. Именно Иван Драч был первым, кто открыто направил поток национального сознания на курс независимости. Целью данного исследования является желание научно подтвердить, почему историки называют И. Драча «отцом» Руха. Для этого автор выделяет семь основных причин. Таким образом доказывается и решающее влияние НРУ во главе с И. Ф. Драчем на политическую ситуацию в СССР конца 1980-х — начала 1990-х годов, что стало одним из основных факторов получения Украиной независимости. На первом Всеукраинском собрании Руха его избирают председателем, а его фраза «В Рухе моя остановка «Независимость» стала крылатой, и одновременно — выразителем желаний всей патриотической украинской интеллигенции того времени. А на вторых и третьих сборах в своих отчетных докладах, особенно «Движение и утверждение украинского демократического независимого государства» Иван Драч окончательно убедил представителей Народного Руха взять непреклонный курс на достижение государственной независимости Украины. Период с доминирующей ролью в создании Народного Руха и деятельности Драча, который возглавлял его сначала один, а начиная с третьих Всеукраинских сборов, с Михаилом Горынем и Вячеславом Черновилем, автор символически называет Ивано-Федоровским.

Ключевые слова: Народный Рух Украины; отец НРУ Иван Драч; Установочный съезд НРУ; Всеукраинское собрание Руха; независимость Украины.

G. I. Goncharuk

ABOUT RUKH AND HIS FATHER

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko Avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Goncharuk Gryhoriy Ivanovych, Doctor of History, Professor, Head of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net.

ABSTRACT

The article, based on a number of sources, showing some moments of history Ivan Drach participation in the struggle for Ukraine's independence during the restructuring. It was Ivan Drach who was the first to open stream sent on a course of national consciousness of independence. The aim of this study is the desire scientifically prove why Ivan Drach historians call «father» of the Movement. To this end, the author identifies seven major reasons. And thus have a decisive influence Rukh (People's Movement of Ukraine) led by I. F. Drach on the political situation in the USSR of the late 1980s — early 1990s, which was a major factor in the independence of Ukraine. At the first national meeting of the Movement was elected head of his phrase «In Rukh my stop» Independence «became airborne, and at the same time — the mouthpiece of patriotic desires of all Ukrainian intelligentsia of the time. And in the second and third meetings in their annual report, especially the «movement and establishment of independent democratic Ukrainian state» Ivan Drach finally convinced the representatives of the People's Movement to adamant course to achieve the independence of Ukraine. The period for the dominant role in the creation of the People's Movement and of Drach, who led his first one and starting from the third nationwide meeting with Michael Goryn' and Vyacheslav Chornovil, the author symbolically calls Ivano-Fedorivs'kyi.

Key words: (NRU) People's Movement of Ukraine; NRU father Ivan Drach; Installation NRU Congress; All-Ukrainian meeting Rukh; Ukraine's independence.

Незалежність — найсвятіше слово для кожного народу, особливо для українського, який понад вісім століть знаходився у ярмі імперських колонізаторів. Об'єктивними внутрішніми і зовнішніми обставинами незалежність України стала реальністю у 90-х роках ХХ століття. Це свідомо патріотична еліта, передусім київські письменники. Вони розуміли: для здобуття незалежності, окрім об'єктивних умов, мусить бути створений

менко М. Нові політичні партії України: довідник. — К., 1990; Чорновіл В. Народний рух України (короткий соціально-політичний довідник) // Народний рух України: місце в історії та політиці. — К., 1994. А також праці пізнішого часу. Чи не найцікавіші з них, у яких значна увага приділяється Руху, є дослідження Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. — К.: ІП і ЕНД, 2002. — 306 с. та Сімперовича В. М. Історіографія національно-демократичного руху за суверенізацію та незалежність України на рубежі 80-х — 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Сімперович Володимир Миколайович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005. — 231 с. Мають історичну цінність дослідження Петренка В. Канівська крайова та міськрайонна організація Народного Руху України. Від витоків до сьогодення / В. Петренко. — Канів, 2008; Петрук-Попика Г. М. Аура слова й борні (1984–1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем / Петрук-Попик Г. М. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 743 с.; Народний Рух України на Збаражчині. Книга перша / літературний запис: Залевський І. А., Сорока П. І. — Тернопіль: Лілея, 1997. — 214 с.

2. Гарань О. В. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України: [монографія] / Олексій Васильович Гарань. — К.: Либідь, 1993. — 198 с.; Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України: [монографія] / Володимир Гаврилович Ковтун. — К.: Факт, 1999. — 407 с.; Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія: [монографія] / Григорій Іванович Гончарук. — Одеса: Астропринт, 1997. — 380 с.; Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія: 1989–1996 рр. / Григорій Іванович Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.; Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України: [монографія] / Г. І. Гончарук, О. А. Шановська. — О. : Астропринт, 2004. — 172 с.
3. Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергій Васильович Бондаренко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.; Бураковський О. З. Історія Ради Національностей Народного Руху України, 1989–1993 рр. Політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Олександр Залманович Бураковський; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 1999. — 20 с.; Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Володимирович Діденко; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2009. — 19 с.; Кіндрачук Н. М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: 1989–1991 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Надія Мирославівна Кіндрачук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2010. — 16 с.; Кучерук М. С. Роль

Народного Руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002–2009 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Марина Сергіївна Кучерук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2013. — 15 с.; Мардаренко О. В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Вікторівна Мардаренко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 19 с.; Овсієнко С. Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Станіслав Леонідович Овсієнко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — 18 с.; Піпаш В. В. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Васильович Піпаш; Ужгородський нац. ун-т. — Ужгород, 2009. — 20 с.; Тиский М. Г. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80–90-х років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Михайло Григорович Тиский; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Л., 2005. — 20 с.; Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Павлівна Шипотілова; Миколаївськ. нац. ун-т ім. В. О. Сухомилинського. — Миколаїв, 2013. — 20 с.; Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олена Андріївна Шановська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2003. — 208 с.

4. Народний Рух України: місце в історії та політиці: тези доповідей Першої Всеукраїнської наукової конференції (14–16 вересня 1994 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — К., 1994. — 96 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції (11–12 вересня 1996 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — Одеса, 1996. — 56 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали третьої Всеукраїнської конференції (10–11 верес. 1998 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Л. П. Дузь, Н. Т. Малуха, та ін. — Одеса: Астропринт, 1998. — 62 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції. 14–15 вересня 2000 року, м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місєвра та ін. — Одеса: Астропринт, 2000. — 152 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали V (позачергової) Всеукраїнської наукової конференції. 14–15 вересня 2001 року, м. Одеса /

- редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місевра та ін. — Одеса: Астропринт, 2001. — 204 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції (16–17 вересня 2005 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова). — Одеса: Астропринт, 2005. — 160 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ (28–29 травня, 2009 р., м. Одеса). — Одеса: Астропринт, 2009. — 236 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України (25–26 травня, 2011 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. О. Колот, Г. К. Парієнко та ін. — Одеса: Астропринт, 2011. — 456 с.; Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України (25–26 травня, 2016 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова) та ін. — Одеса: Астропринт, 2016. — 88 с.
5. Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія: 1989–1996 рр. / Григорій Іванович Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.

REFERENCES

1. BILOUS, A. O. (1993) *Politychni ob'yednannya Ukrayiny` — Political Association of Ukraine*. Kyiv: Ukrayina. (In Ukrainian); GARAN`, O. V. (1991) *Bagatopartijnist` v Ukrayini: formuvannya, problemy`, perspektyvy` — Multi-party system in Ukraine: formation, problems, prospects. Ukrayina bagatopartijna — Ukraine multiparty*. Kyiv: MP «Monuments of Ukraine». (In Ukrainian); LUKANOV, Yu. (1992) *Kudy` pide ruxivs`ky`j «try`zub» — Where will rochowski «Trident»*. *Suchasnist` — Modernity*. No. 5. pp. 100–107. (In Ukrainian); SLYUSARENKO, A. & TOMENKO, M. (1990) *Novi politychni partiyi Ukrayiny`: Dovidny`k — New political parties of Ukraine: Reference book*. Kyiv. (In Ukrainian); CHORNOVIL, V. (1994) *Narodny`j rukh Ukrayiny` (korotky`j social`no-politychny`j dovidny`k) — The People's Movement of Ukraine (brief socio-political reference)*. *Narodny`j rukh Ukrayiny`: misce v istoriyi ta polityci` — People's Movement of Ukraine: the place of history and politics*. Kyiv. (In Ukrainian); As well as the work of a later time. Probably the most interesting of them, in which considerable attention is paid to Movement, is the study of BOJKO, O. (2002) *Ukrayina v 1985–1991 rr.: osnovni tendenciyi suspil`no-politychnogo rozvytku — Ukraine 1985–1991: the main trends of socio-political development*. Kyiv: IP i END and SIMPEROVYCH, V. M. (2005) *Istoriografiya nacional`no-demokratychnogo rukhu za suverenizaciyu ta nezalezhnist` Ukrayiny` na rubezhi 80-x — 90-x rokiv XX stolittya — Historiography of the national democratic movement suverenas and independence of*

- Ukraine at the turn of 80-ies — 90-ies of XX century*. Dissertation of PhD. Kyiv: Kyiv national University of Taras Shevchenko. (In Ukrainian). Have historical value research PETRENKO, V. (2008) *Kanivska` krajoiva ta mis`krajonna organizaciya Narodnogo Ruxu Ukrayiny`. Vid vy`tokiv do s`ogodennya — Kaniv district and regional organization of National Rukh of Ukraine. From the beginnings to the present*. Kaniv. (In Ukrainian); PETRUK-POPY`K, G. M. (2002) *Aura slova j borni (1984–1991). S`oma kny`ga akrosemylogiyi zhyt`tya. Ochy`ma i sercem — Aura, the words and boron (1984–1991). The seventh book acrocomia life*. Ternopil`: Economic thought. (In Ukrainian); ZALEVS`KY`J, I. A. & SOROKA, P. I. (1997) *Narodny`j Rukh Ukrayiny` na Zbarazhchy`ni. Kny`ga persha. Literaturny`j zapy`s — People's Movement of Ukraine on Sparacina. Book first. Literary writing*. Ternopil`: Lileya. (In Ukrainian).
2. HARAN`, O. V. (1993) *Ubyty drakona: Z istoriyi Rukhu ta novykh partiy Ukrayiny` — Kill the Dragon: History of the Movement and new parties Ukraine*. Kyiv : Lybid. (In Ukrainian); KOVTUN, V. H. (1999) *Istoriya Narodnoho Rukhu Ukrayiny` — History of the People's Movement of Ukraine*. Kyiv : Fact. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (1997) *Narodnyy Rukh Ukrayiny. Istoriya — People's Movement of Ukraine. History*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: Istoriya: 1989–1996 rr. — People's Movement of Ukraine: A History, 1989–1996*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. & SHANOVSKA, O. A. (2004) *Nacional`na ideya i Narodny`j Rukh Ukrayiny` — The national idea and the people's movement of Ukraine*. Odesa : Astroprint. (In Ukrainian).
 3. BONDARENKO, S. V. (2006) *Narodnyy Rukh Ukrayiny ta yoho rol` u natsional`no-politychnomu zhytti naprykintsi 80-kh — na pochatku 90-kh rokiv XX stolittya — People's Movement of Ukraine and its role in national politics in the late 80's — early 90-ies of XX century*. Summary of PhD thesis. Ternopil : Ternopil National Pedagogical University named Volodymyr Hnatyuk. (In Ukrainian); BURAKOVSKYY, O. Z. (1999) *Istoriya Rady Natsional`nostey Narodnoho Rukhu Ukrayiny, 1989–1993 rr. Politolohichnyy analiz — History of Nationalities People's Movement of Ukraine, 1989–1993 gg. Political Science Review*. Summary of PhD thesis. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute f Political and Ethnic Studies. (In Ukrainian); DIDENKO, Yu. V. (2009) *Narodnyy Rukh u derzhavotvorchykh protsesakh Ukrayiny (1989–2002 rr.) — People's Movement of Ukraine in the state building process (1989–2002)*. Summary of PhD thesis. Mykolayiv: Petro Mohyla Black Sea State University. (In Ukrainian); KINDRACHUK, N. M. (2010) *Borot`ba Narodnoho Rukhu Ukrayiny za nezalezhnist` Ukrayiny: 1989–1991 rr. — Fight People's Movement of Ukraine for Ukraine's independence: in 1989–1991*. Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); KUCHERUK, M. S. (2013) *Rol` Narodnoho*

Rukhu Ukrayiny v ob'yednanni natsional'no-demokratychnykh syl u provedenni vnutrishn'oyi polityky derzhavy (2002–2009 rr.) — Role of People's Movement of Ukraine to bring together national-democratic forces in the conduct of domestic policy (2002–2009). Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); MARDARENKO, A. V. (2007) *Ukrayins'ko-rosiys'ki vidnosyny u politychniy diyal'nosti Narodnoho Rukhu Ukrayiny (1989–1998 rr.) — Ukrainian-Russian relations in the politics of the People's Movement of Ukraine (1989–1998).* Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); OVSIYENKO, S. L. (2008) *Diial'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny v umovakh vnutrishn'opartiynoyi kryzy (1997–2002 rr.) — Activity People's Movement of Ukraine in terms of inner crisis (1997–2002).* Summary of PhD thesis. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian); PIPASH, V. V. (2009) *Hromads'ko-politychna diial'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny naprykintsi 1980-kh — na pochatku 1990-kh rr.: zakarpaPs'kyi rehional'nyy aspekt — Sociopolitical activities of the People's Movement of Ukraine in the late 1980s — early 1990s.: Transcarpathian regional dimension.* Summary of PhD thesis. Uzhhorod: Uzhhorod National University. (In Ukrainian); TYSKYI, M. H. (2005) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: Volyn'ska rehional'na orhanizatsiya na zlami 80–90-kh rokiv — People's Movement of Ukraine: Volyn' regional organization at the turn of 80–90s.* Summary of PhD thesis. Luts'k: Lesya Ukrainka Eastern European National University. (In Ukrainian); SHYPOTILOVA, O. P. (2013) *Hromads'ko-politychna diial'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny na terytoriyi Mykolayivshchyny (1989–1998 rr.) — Socio-political activities of the People's Movement of Ukraine in the Mykolaiv region (1989–1998).* Summary of PhD thesis. Mykolayiv : Sukhomlinskiy National University of Mykolayiv. (In Ukrainian); SHANOVSKA, O. A. (2003) *Diial'nist' Narodnoho Rukhu Ukrayiny z rozrobky natsional'noyi prohramy ta praktychnoho vtilennya yiyi v protsesi derzhavotvorennia (1989–1996 rr.) — Activity People's Movement of Ukraine to develop a national program and its practical implementation in the process of nation-building (1989–1996).* Summary of PhD thesis. Odessa : Odessa I. I. Mechnikov National University. (In Ukrainian).

4. GONCHARUK, G. I. (ed.) (1994) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Tezy dopovidey Pershoi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politic. Materials of the First All-Ukrainian Scientific Conference.* held 14–16 September 1994 at Odessa national polytechnic university. Kyiv. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (1996) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy druhoi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Second All-Ukrainian Scientific Conference.* held 11–12 September 1996 at Odessa

- national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (1998) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy tret'oyi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Third All-Ukrainian Scientific Conference.* held 10–11 September 1998 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2000) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy chetvertoyi Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Fourth All-Ukrainian Scientific Conference.* held 14–15 September 2000 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2001) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials V (extraordinary) All-Ukrainian Scientific Conference.* held 14–15 September 2001 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2005) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VI Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VI All-Ukrainian Scientific Conference.* held 16–17 September 2005 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2009) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VII Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VII All-Ukrainian Scientific Conference.* held 28–29 May 2009 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2011) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VIII Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VIII All-Ukrainian Scientific Conference.* held 25–26 May 2011 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (ed.) (2011) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy IX Vseukrayins'koyi naukovo-y konferentsiyi, pry'svyachenoyi 25-richchyu Nezalezhnosti Ukrayiny` — People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials IX All-Ukrainian Scientific Conference, devoted to 25-anniversary of independence of Ukraine.* held 25–26 May 2016 at Odessa national polytechnic university. Odessa : Astroprint. (In Ukrainian).
5. GONCHARUK, G. I. (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny: Istoriya: 1989–1996 rr. — People's Movement of Ukraine: A History, 1989–1996.* Odessa: Astroprint. (In Ukrainian).

УДК 77.036(477.74–21):929Кац«1906/1990»

*І. Б. Грушицька, Л. І. Сухотеріна***З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ НАУКОВОЇ ФОТОГРАФІЇ:
М. Л. КАЦ (1906–1990)**Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна**Сухотеріна Любов Іванівна**, д. і. н., професор, завідувачка кафедри політології, e-mail: maybe@breezein.net**Грушицька Ірина Борисівна**, к. і. н., ст. викладач кафедри політології, e-mail: ira1973@breezein.net**АНОТАЦІЯ**

Дослідження присвячене 110-річчю з дня народження відомого фізика українського походження, представника одеської школи наукової фотографії, доктора фізико-математичних наук, професора Марка Львовича Каца. Проаналізовано основні етапи життєвого та творчого шляху вченого. Виділено основні етапи його наукової, науково-організаційної та педагогічної діяльності: одеський, ферганський, дагестанський, саратовський. Відомо, що становлення наукового світогляду вченого проходило в Україні. Початкову освіту М. Л. Кац отримав в Могильові. Потім закінчив фізико-математичний факультет Одеського інституту народної освіти, навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту фізики Одеського університету, захистив кандидатську дисертацію. Працював викладачем, доцентом та завідувачем кафедри фізики (пізніше — фізики та математики) Одеського інституту сільського господарства, завідувачем кафедри фізики Одеського державного фармацевтичного інституту, завідувачем лабораторії люмінесценції Науково-дослідного інституту фізики Одеського університету. За рекомендацією академіка С. І. Вавилова, 1946 року М. Л. Кац очолив щойно створену кафедру оптики Саратовського університету. Він керував кафедрою майже 34 роки й став фундатором наукової школи з лазерної фізики, яка в наш час успішно розвивається його учнями.

Ключові слова: М. Л. Кац; дослідження; одеська школа наукової фотографії; наукова фотографія; наукова школа; оптика; лазерна фізика.

*И. Б. Грушицкая, Л. И. Сухотерина***ИЗ ИСТОРИИ ОДЕССКОЙ ШКОЛЫ НАУЧНОЙ
ФОТОГРАФИИ: М. Л. КАЦ (1906–1990)**Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина**Сухотерина Любовь Ивановна**, д. и. н., профессор, заведующая кафедрой политологии, e-mail: maybe@breezein.net**Грушицкая Ирина Борисовна**, к. и. н., ст. преподаватель кафедры политологии, e-mail: ira1973@breezein.net**АННОТАЦИЯ**

Исследование посвящено 110-летию со дня рождения известного физика украинского происхождения, представителя одесской школы научной фотографии, доктора физико-математических наук, профессора Марка Львовича Каца. Проанализированы основные этапы жизненного и творческого пути ученого. Выделены основные этапы его научной, научно-организационной и педагогической деятельности: одесский, ферганский, дагестанский, саратовский. Известно, что становление научного мировоззрения ученого проходило в Украине. Начальное образование М. Л. Кац получил в Могилеве. Затем окончил физико-математический факультет Одесского института народного образования, учился в аспирантуре Одесского научно-исследовательского института физики Одесского университета, защитил кандидатскую диссертацию. Работал преподавателем, доцентом и заведующим кафедрой физики (позже — физики и математики) Одесского института сельского хозяйства, заведующим кафедрой физики Одесского государственного фармацевтического института, заведующим лабораторией люминесценции Научно-исследовательского института физики Одесского университета. По рекомендации академика С. И. Вавилова, в 1946 году М. Л. Кац возглавил вновь созданную кафедру оптики Саратовского университета. Он руководил кафедрой оптики почти 34 года и стал основателем научной школы в области лазерной физики, которая и настоящее время успешно развивается его учениками.

Ключевые слова: М. Л. Кац; исследования; одесская школа научной фотографии; научная фотография; научная школа; оптика; лазерная физика.

I. B. Hrushytska, L. I. Suhoterina

FROM THE HISTORY OF ODESA SCHOOL OF SCIENTIFIC PHOTOGRAPHY: M. L. KATS (1906–1990)

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

Suhoterina Lyubov Ivanivna, Doctor in Science of History, Professor, The Head of Department of Political Science, e-mail: maybe@breezein.net

Hrushytska Iryna Borysivna, PhD in History, Senior lecturer of Department of Political Science, e-mail: ira1973@breezein.net

ABSTRACT

The research is devoted to the 110th anniversary of the famous physicist of Ukrainian origin, pupil of the Odessa School of scientific photography, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor Mark L'vovych Kats. The main stages of the life and career of the scientist were analyzed. The article gave off the basic stages of his scientific, organizational and pedagogical activity: the Odesa, the Ferghana, the Dagestan, the Saratov. The article established that the formation of a scientific outlook of the scientist was held in Ukraine. The primary education M. L. Kats received in Mogilev. Then he graduated from the Physics and Mathematics Faculty of the Odesa Institute of National Education, he studied at the postgraduate course of Odesa Research Institute of Physics, Odessa University, he defended his PhD thesis. He worked as a Lecturer, Associate Professor and The Head of the Department of Physics (later — Physics and Mathematics) of the Odessa Institute of Agriculture, The Head of the Department of Physics of Odesa State Pharmaceutical Institute, The Head of the Laboratory of Luminescence of Research Institute of Physics of Odesa University. On the recommendation of Academician C. Vavilov, M. L. Kat headed the newly created Department of Optics of Saratov University in 1946. He headed the Department of nearly 34 years, and became the founder of the scientific school in laser physics, which is still successfully developed by his students.

Key words: *M. L. Kats; research; Odesa School of Scientific Photography; Scientific Photography; Scientific School; Optics; Laser Physics.*

Пріоритетним завданням вітчизняної науки на сучасному етапі є необхідність повернення імен вчених українського походження та їх наукового спадку до сторінок української історії, зокрема історії науки й техніки.

12 серпня 2016 року виповнилося 110 років від дня народження відомого фізика українського походження, засновника кафедри оптики Саратовського університету, доктора фізико-математичних наук, професора Марка Львовича Каца [10].

У вітчизняній історіографії постать М. Л. Каца є малодослідженою. Ім'я вченого згадується переважно в контексті висвітлення історії Науково-дослідного інституту фізики Одеського університету та одеської школи наукової фотографії, фундатором якої став директор інституту, доктор фізико-математичних наук, професор Є. А. Кирилов [1; 3; 4]. Найбільш повно інформація про життя та наукову діяльність М. Л. Каца представлена у біобібліографічному довіднику «Вчені вузів Одеси», автором-упорядником якого є І. Е. Рікун [2].

Мета статті — проаналізувати основні етапи наукової, науково-організаційної, педагогічної діяльності М. Л. Каца та з'ясувати умови формування наукового світогляду вченого.

Марко Львович Кац народився 31 липня (12 серпня) 1906 року в містечку Снітків, Могилівського повіту, Подільської губернії (нині село Мурованокуриловецького району Вінницької області), у сім'ї вчителів [2, с. 27].

У Могильові М. Л. Кац закінчив вище початкове училище, а потім працював на фабриці робітником. У 1923–1927 роках учителював у сільській школі. 1930 року М. Л. Кац закінчив фізико-математичний факультет Одеського інституту народної освіти, після чого вступив до аспірантури Науково-дослідного інституту фізики Одеського університету, де в той час розгорталися дослідження з наукової фотографії під керівництвом директора інституту професора Є. А. Кирилова. Того ж року М. Л. Кац був направлений на викладацьку роботу до Одеського інституту сільського господарства, де у 1930–1935 роках був завідувачем кафедри фізики, а в 1935–1941 роках працював на посаді доцента об'єднаної кафедри фізики й математики. У 1938 році М. Л. Кац був обраний завідувачем кафедри фізики Одеського державного фармацевтичного інституту, працював там до його евакуації в 1941 році. Одночасно, у 1936–1941 роках М. Л. Кац був завідувачем лабораторії люмінесценції Науково-дослідного інституту фізики Одеського університету [5].

М. Л. Кац брав участь у роботі III Всесоюзної конференції з напівпровідників, яка проходила в Одесі 27 травня — 3 черв-

ня 1934 року. У 1935–1937 роках у період літніх канікул М. Л. Кац взяв активну участь у високогірних експедиціях Академії наук СРСР і Всесоюзного інституту експериментальної медицини на Ельбрусі з дослідження ультрафіолетової радіації Сонця [5].

1936 року разом з М. Г. Шейном досліджував спектр люмінесценції рентгенізованих кристалів кам'яної солі, отримані результати ввійшли до кандидатської дисертації, яку вчений захистив того ж року [7]. Вчене звання доцента М. Л. Кац отримав 1938 року [5].

Разом з Р. Є. Соломонюком М. Л. Кац досліджував під керівництвом Є. А. Кирилова залежність спектральної характеристики фотоелементів з катодами Герліха від градієнта поля. 1938 року виконав одне з перших у СРСР досліджень з люмінесценції забарвлених лужно-галоїдних кристалів [2, с. 27]. Для реєстрації люмінесценції забарвлених кристалів лужно-галоїдних з'єднань був використаний лічильник з платиновим фотокатодом [7]. Це дозволило детально вивчити властивості ультрафіолетового світіння кристалів, які не містять сторонніх активаторів. Було встановлено, що існують чотири види світіння — фосфоресценція, короткочасне світіння під дією видимого світла, яка називається спалахом, термолюмінесценція та світіння під дією пластичної деформації. М. Л. Кац уперше виміряв спектри люмінесценції забарвлених кристалів кам'яної солі й довів, що спалах світіння обумовлений викидом під дією світла електронів з центрів фарбування (так званих F-центрів) [1].

М. Л. Кац і Р. Є. Соломонюк вивчали електронні локальні рівні захоплення в кристалофосфорах і працювали над удосконаленням методу кривих термічного висвітлення, що й на сьогодні є одним з основних методів їх дослідження. Істотний розвиток цей метод отримав 1939 року в роботі М. Л. Каца й Р. Є. Соломонюка [9] та у наступних роботах М. Л. Каца, присвячених дослідженню термічного висвітлення рентгенізованих кристалів лужно-галоїдних сполук [6]. 1941 року М. Л. Кац закінчив ґрунтовне дослідження термічного висвітлення у видимій та ультрафіолетовій ділянках спектра, ним розроблено метод обчислення глибин локальних рівнів енергії за кривими термічного висвітлення [8, с. 660]. На колоквіумі інституту фізики в травні 1941 року М. Л. Кац уперше вказав, що на під-

ставі експериментів з термічного висвітлення рентгенізованих лужно-галоїдних кристалів може бути заснований метод визначення в цих кристалах деяких параметрів локальних центрів захоплення [1, с. 64]. Та оскільки матеріали залишилися під час війни в тимчасово окупованій Одесі, то вони могли бути опубліковані тільки після війни [8, с. 660].

М. Л. Кац є одним з представників одеської школи наукової фотографії, яка сформувалася під керівництвом професора Є. А. Кирилова у Науково-дослідному інституті фізики Одеського університету [3; 4]. Німецький дослідник К. Швабе відзначав, що наукова школа — це колектив, який не лише домігся важливих дослідницьких результатів, але й виховав членів свого колективу творчо самостійними дослідниками, які в свою чергу створили «школи» [11, с. 311]. Це твердження певним чином стосується й М. А. Каца, який використав безцінний науковий досвід, отриманий під час навчання й роботи в провідній українській установі з проблем наукової фотографії у своїй подальшій науковій діяльності.

Після евакуації з Одеси до Фергани М. Л. Кац працював у 4-му Московському медичному інституті та в Особливому секторі при Московському інституті сходознавства доцентом і завідувачем кафедри фізики (1941–1944 рр.). У зв'язку з реєвакuaцією цих інститутів до Москви М. Л. Кац був призначений завідувачем кафедри фізики Дагестанського медичного інституту, де працював у 1944–1946 роках. 1946 року за рекомендацією академіка С. І. Вавілова вчений очолив відкриту 5 травня того ж року кафедру оптики Саратовського університету, керував нею 34 роки. За безпосередньої участі М. Л. Каца в Саратовському університеті була створена потужна наукова школа з лазерної фізики [2, с. 28].

У 1960 році вийшла монографія М. Л. Каца «Люмінесценція й електронно-діркові процеси в фотохімічно забарвлених кристалах лужно-галоїдних з'єднань», за якою 1961 року в Томському університеті була захищена докторська дисертація (опоненти — В. В. Антонов-Романовський та І. А. Парфіонович). Ця монографія стала настільною книгою багатьох фізиків, які займалися дослідженням лужно-галоїдних кристалів. Учнями М. Л. Каца, які досліджували люмінесценцію лужно-галоїдних кристалів, були відомі вчені А. С. Андріанов,

В. К. Нікольський, Г. І. Асеєв, К. Е. Гюнсбург, Л. І. Голубенцева, В. І. Кочубей, Н. П. Звезда, Б. З. Семенов. М. Л. Кац тривалий час був членом рад АН СРСР з люмінесценції й спектроскопії [10].

Відразу після винаходу лазера М. Л. Кац разом з М. А. Ковнером і М. К. Сидоровим швидко оцінили його важливість для науки та практики й написали монографію «Оптичні квантові генератори», яка була першою в СРСР та однією з перших у світі праць з абсолютно нового в той час наукового напрямку — лазерної фізики [10].

М. Л. Кац завжди приділяв велику увагу організації навчального процесу, 2 роки виконував обов'язки проректора Саратовського університету з навчальної роботи, у 1955–1965 роках був деканом фізичного факультету. Для успішного розвитку нового напрямку необхідно було підготувати й виховати нові наукові кадри. З цією метою М. Л. Кац несподівано для багатьох залишив посаду декана й став головним організатором і науковим керівником нового науково-навчального підрозділу — студентської проблемної лабораторії. Безпосереднє керівництво студентами й аспірантами в цій лабораторії здійснювали молоді викладачі, що згодом стали провідними професорами й доцентами Саратовського університету, такі як Д. І. Трубецков, Ю. А. Склярів, Л. І. Кац, Б. Г. Цикін, В. І. Березін, В. А. Сидельников, Г. І. Асеєв, А. Г. Величко, В. І. Цой. Багато провідних викладачів Саратовського університету й інших вузів пройшли школу студентської проблемної лабораторії — це Л. А. Мельников, Ю. П. Синиця, Г. Г. Акчурін, В. В. Тучін, Ю. І. Левін, Ю. П. Шараєвський, С. С. Аркадакський, Н. Б. Лернер, В. А. Дубровський, А. П. Соловйов та багато інших [10].

За безпосередньої участі М. Л. Каца й М. К. Сидорова в Саратовському університеті сформувалась потужна школа з лазерної фізики, яка в наш час успішно розвивається їх учнями професорами В. В. Тучіним, Л. А. Мельниковим і Ю. П. Синицею. Саратовськими вченими було створено один з перших у СРСР лазерів, які використовувалися в навчальних цілях і в лабораторіях (Л. І. Видра), розроблені методи спектральної діагностики активного середовища газових лазерів (В. А. Сидельников, А. Г. Величко, В. І. Цой), сконструйований і до-

сліджений абсолютний вимірювач потужності лазера (В. А. Сидельников, Ю. А. Склярів, Н. Б. Голуб). У зв'язку з широким використанням рідких кристалів проводилися роботи з дослідження структури й оптичних властивостей рідких кристалів (А. Г. Фінкель, В. І. Цой, Ю. П. Турбін, С. І. Татаринів, В. М. Буланов, Г. В. Симоненко та ін.). Створені системи комп'ютерного проектування електрооптичних характеристик рідкокристалічних індикаторів, система оптимізації й моделювання рідкокристалічних дисплеїв, що відповідає світовому рівню. У наш час кафедру очолює учень М. Л. Каца, заслужений діяч науки Російської Федерації, доктор фізико-математичних наук, професор В. В. Тучін, дійсний член Російської академії природничих наук, SPIE Fellow [10].

М. Л. Кац був автором 256 статей, 2 монографій, підготував 38 кандидатів наук і 2 докторів наук. М. Л. Кац був блискучим лектором, читав загальні курси лекцій з оптики та атомної фізики, цілий ряд спеціальних курсів лекцій, зокрема лекції з люмінесценції рідких і твердих тіл. У 1973–1980 роках М. Л. Кац був науковим керівником відділу оптики й спектроскопії Науково-дослідного інституту механіки та фізики при Саратовському університеті, керував міським науковим семінаром зі спектроскопії, у 1980–1990 роках — професором-консультантом кафедри оптики Саратовського університету. Помер Марко Львович Кац 17 травня 1990 року [5].

Отже, розглянувши основні етапи життєвого та творчого шляху М. Л. Каца, варто виділити одеський, ферганський, дагестанський та саратовський періоди наукової, науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого. Найбільш плідними в контексті розвитку наукових досліджень були одеський та саратовський періоди. В одеський період відбувається становлення вченого як особистості та науковця. Той факт, що формування наукового світогляду вченого проходило в Україні за безпосередньої участі провідного українського фахівця в галузі наукової фотографії Є. А. Кирилова, дає підстави називати Марка Львовича Каца українським вченим. Саратовський період характеризується подальшим розгортанням наукової діяльності М. Л. Каца, продовженням роботи за тематикою, над якою вчений працював в Одесі. Найвагомим надбанням цього періоду стало створення у Саратовському університеті науко-

вої школи з лазерної фізики, фундатором якої був М. Л. Кац. Науково-історичний аналіз процесу формування цієї наукової школи має стати предметом окремого наукового дослідження.

Література та джерела

1. Белоус В. М. НИИ физики Одесского госуниверситета / В. М. Белоус // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса : Титул, 1995. — С. 61–73.
2. Вчені вузів Одеси / [упор. І. Е. Рікун]. — Одеса : Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького, 2003. — 172 с. — (Серія біобібліографічних довідників; вип. I, частина 4).
3. Грушицька І. Б. Є. А. Кирилов — фундатор одеської школи наукової фотографії / І. Б. Грушицька, Л. І. Сухотеріна // Наука та наукознавство. — 2015. — № 3. — С. 129–137.
4. Грушицька І. Б. Школа наукової фотографії Є. А. Кирилова / І. Б. Грушицька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2014. — Вип. 39. — С. 283–288.
5. Кац М. Л. (1906–1990) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://phys.sgmru.ru/zaved/kats.html>
6. Кац М. Л. Активирующее действие видимого света на ультрафиолетовую люминесценцию щёлочно-галогидных кристаллов / М. Л. Кац // ДАН СССР. Новая серия. — 1941. — Т. 30, № 9. — С. 781–783.
7. Кац М. Л. Лічильник фотонів та його пристосування в ультрафіолетовій частині спектра: дисертація / Кац Марко Львович. — Одеса, 1936. — 62 с.
8. Кац М. Л. По поводу статьи Ф. Даниельса, Ч. Бойда и Д. Саундера «Термолюминесценция как средство научного исследования» / М. Л. Кац // Успехи физических наук. — 1954. — Т. LII, вып. 4. — С. 660–661.
9. Кац М. Л. Ультрафиолетовая люминесценция кристаллов NaCl, рентгенизированных при температуре жидкого воздуха / М. Л. Кац, Р. Е. Соломонюк // ДАН СССР. Новая серия. — 1939. — Т. 24, № 7. — С. 682–685.
10. Тучин В. В. Юбилей кафедры оптики и биомедицинской физики и столетие её основателя — Марка Львовича Каца / В. В. Тучин // Известия Саратовского университета. Новая серия: Физика. — 2007. — Т. 7, № 1. — С. 65–74.
11. Швабе К. О качествах руководителя научной школы / К. Швабе // Школы в науке / [под ред. С. Р. Микулинского и др.]. — М. : Наука, 1977. — С. 311–319.

REFERENCES

1. BELOUS, V. M. (1995) NII fiziki Odesskogo gosuniversiteta — Research Institute of Physics of the Odessa State University. *Ocherki razvitija nauki v Odesse — Essays on the development of science in Odessa*. p. 61–73. (In Russian).
2. RIKUN, I. E. (2003) *Vcheni vuziv Odesy — Scientists of Odessa universities*. Odesa: M. Gorky State Scientific Library of Odessa. Series of bibliographic reference books. Iss. I. part 4. (In Ukrainian).
3. GRUSHY'CH'KA, I. B. & SUHOTERINA L. I. (2015) Ye. A. Ky'ry'lov — fundator odes'koyi shkoly' naukovoyi fotografii — E. A. Kirillov — the founder of the Odessa school of scientific photography. *Nauka ta naukoznavstvo — Science and Science of Science*. No 3. p. 129–137. (In Ukrainian).
4. GRUSHY'CH'KA, I. B. (2014) Shkola naukovoyi fotografii Ye. A. Ky'ry'lova — The school of scientific photography of E. A. Kirillov. *Naukovi praci istory'chnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universy'tetu — Research works of History Faculty of Zaporizhzhya National University*. Iss. 39. p. 283–288. (In Ukrainian).
5. KATS M. L. (1906–1990) — Katz M. L. (1906–1990) [Online]. Available from: <http://phys.sgmru.ru/zaved/kats.html>. (In Russian).
6. KATS, M. L. (1941) Aktivirujushhee dejstvie vidimogo sveta na ul'trafiolotovuju ljuminescenciju shhjolochno-galoidnyh kristallov — The activating effect of visible light on the ultraviolet luminescence of alkali halide crystals. *Doklady akademii nauk SSSR. Novaja serija — Reports of the USSR Academy of Sciences. New episode*. Vol. 30. No. 9. p. 781–783. (In Russian).
7. KATS, M. L. (1936) *Lichyl'nyk fotoniv ta yoho prystosuvannya v ul'trafiolotoviyi chastyni spektra: dysertatsiya — The counter of photons and its adaptation in the ultraviolet part of the spectrum: the dissertation*. Odesa. (In Ukrainian).
8. KAC, M. L. (1954) Po povodu stat'i F. Daniel'sa, Ch. Bojda i D. Saundersa «Termoljuminescencija kak sredstvo nauchnogo issledovaniya» — Concerning the article by F. Daniels, C. Boyd and D. Saunders «Thermoluminescence as a means of scientific research». *Uspehi fizicheskikh nauk — The successes of the physical sciences*. Vol. LII. Iss. 4. p. 660–661. (In Russian).
9. KAC, M. L. & SOLOMONJUK R. E. (1939) Ul'trafiolotovaja ljuminescencija kristallov NaCl rentgenizirovannyh pri temperature zhidkogo vozduha — The ultraviolet luminescence of NaCl crystals X-raying at liquid air temperature. *Doklady akademii nauk SSSR. Novaja serija — Reports of the USSR Academy of Sciences. New episode*. Vol. 24. No. 7. p. 682–685. (In Russian).
10. TUCHIN, V. V. (2007) Jubilej kafedry optiki i biomedicinskoj fiziki i stoletie ejo osnovatelja — Marka L'vovicha Kaca — The anniversary of Department of Optics and Biomedical Physics, and a centenary of its founder — Mark Lvovich Katz. *Izvestija Saratovskogo universite-*

ta. *Novaja serija: Fizika — News of Saratov University. New series: Physics*. Vol. 7. No 1. p. 65–74. (In Russian).

11. SHVABE, K. (1977) O kachestvah rukovoditelja nauchnoj shkoly — About the qualities of the head of the scientific school. *Shkoly v nauke — Schools in Science*. p. 311–319. (In Russian).

Надійшла до редакції 7 листопада 2016 р.

УДК 94(477):929Шелухин:930.253

К. В. Корнієнко

СЕРГІЙ ШЕЛУХИН:

РОЗДУМИ НА ТЕМУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Корнієнко Катерина Володимирівна, к. і. н., доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: zhengal25@rambler.ru

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про постать Сергія Шелухина, видатного вченого, правника, громадсько-політичного діяча та патріота України. У вітчизняній історіографії вже існує низка досліджень, які висвітлюють життєвий шлях, родовід видатного вченого, його наукові та кар'єрні успіхи, участь в діяльності національних урядів України. Проте актуальним та необхідним для сьогодення залишається аналіз праць Сергія Шелухина з точки зору обґрунтування та побудови українського державотворення. У своїх численних роботах на основі міжнародного права він обґрунтовує формування України як суверенної національної держави в етнічних межах проживання її титульної нації — українців. Шелухин закликає не повторювати помилок своїх сучасників та не покладати основні надії на сили союзників, а шукати шлях до побудови державності у власних національних ресурсах.

Ключові слова: незалежність; державотворення; міжнародне право; Польща; Росія.

Е. В. Корнієнко

СЕРГЕЙ ШЕЛУХИН:

РАЗМЫШЛЕНИЯ НА ТЕМУ НЕЗАВИСИМОСТИ

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Корнієнко Катерина Владимировна, к. и. н., доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: zhengal25@rambler.ru

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена выдающемуся ученому, юристу, общественно-политическому деятелю и патриоту Украины, Сергеем Шелухину. В отечественной историографии уже существует ряд научных работ, которые исследуют жизненный путь, родословную выдающегося ученого, его научные и карьерные успехи, участие в деятельности национальных правительств Украины. В наши дни анализ трудов С. Шелухина остаётся актуальным для изучения путей утверждения и строительства украинского государства. В своих многочисленных работах на основе международного права Шелухин обосновывает формирование Украины как суверенного национального государства в этнических пределах проживания ее титульной нации — украинцев. Сергей Шелухин призывает не повторять ошибок своих современников и не полагать основные надежды на союзников, а искать путь к построению государственности в собственных национальных ресурсах.

Ключевые слова: независимость; создание государства; международное право; Польша; Россия.

Е. V. Kornienko

SERGIY SHELUKHYN:

REFLECTIONS ABOUT INDEPENDENCE

Odessa National Polytechnic University,
1, Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Kornienko Ekaterina Vladimirovna, PhD in History, Associate Professor of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: zhengal25@rambler.ru

ABSTRACT

In the article is dedicated to Serhiy Shelukhyn the prominent scientist, lawyer, social and political figure and patriot of Ukraine. The national historiography already have a row of the advanced studies,

that investigate the course of life, genealogy of prominent scientist, his scientific and quarry successes, participating in activity of national governments of Ukraine. Nowadays the analysis Shelukhyn's labours remain actual, for the studying the ways of statement and building of the Ukrainian state. The prominent scientist in his numerous works on the basis of international law grounds Ukrainian forming as a nation-state. He considers the Ukrainian people, as the title nation for the construction of the national state in the ethnic limits. Serhiy Shelukhyn convinces not to repeat the mistakes of the contemporaries and not suppose basic forces on allies. He suggests to search a way to the construction of the state system in own national resources.

Key words: *independence; creation of the state; international law; Poland; Russia.*

Історію творять люди, найяскравіші особистості свого народу, впливають на хід історії і залишають помітний слід для нащадків. Серед яскравих особистостей історії України помітною постаттю є Сергій Шелухин. Справжній громадянин своєї Батьківщини та невтомний борець за її незалежність.

На сучасному етапі розвитку української національної ідеї перед науковцями стоїть важливе завдання зібрати та дослідити увесь історичний та політичний державотворчий досвід. Постать Сергія Шелухина в цьому контексті є непересічною та обов'язковою для дослідження. Його біографія писалась в найбільш доленосні для України роки першої третини ХХ ст. І він як справжній патріот не залишався осторонь цих подій. Шелухин у своїх численних працях розвивав ідею державності, шляхи та засоби боротьби за її втілення, пошук оптимальних форм державного розвитку та причин, які завадили у вирішальний час здобути омріяну самостійність.

В сучасній історіографії достатньо широко висвітлено життєвий шлях та родовід видатного українського політика [1], показана його громадсько-політична діяльність в буремні революційні роки [2]. Основні праці самого Шелухина доступні для опрацювання, проте не всі вони перекладені українською мовою та перевидавались останнім часом. Для більш глибокого аналізу діяльності українського правника шлях науковця прокладається через архіви, де зберігається значна частина свідчень про його діяльність [3].

Попри значний обсяг історичної літератури науковий доробок самого вченого є недостатньо вивченим, тому вимагає

грунтовнішого та ширшого дослідження, що зумовлює актуальність поданої статті. Сергій Шелухин, який став відомим завдяки своїй плідній діяльності, відзначився як талановитий науковець в галузі права, активний політик і державний діяч, ідеолог українського визвольного руху та визначний дипломат.

Отже мета нашого дослідження — прослідкувати погляди Шелухина на шляхи побудови української державності. Визначити основні аргументи та тези, які він наводить з приводу сучасності та майбутнього України.

Ще зі студентських років С. Шелухин був активним учасником національного відродження, членом «української громади» Київського університету, де захищав ідеали незалежної соборної України. В дореволюційний період, після закінчення університету, працював у судових установах Єлисаветграда, Кам'янця-Подільського, Кишинева, обіймав посади слідчого судді, згодом — прокурора, почесного судді та члена окружного суду в Одесі.

С. Шелухин, національна свідомість якого зростала в умовах дії Емського указу, важливе значення у свідомості людини, як громадянина та патріота, відводив рідній мові. Він став автором низки праць, у яких піднято питання про роль та значення рідної мови для народу. Шелухин доводив, що факт існування окремої мови свідчить і про факт існування окремого народу як одноетнічної цілісності. Оскільки Україна, на його думку, однонаціональна країна, то й державною мовою може виступати лише українська. Водночас він постійно наголошував на потребі гарантування прав національних меншостей в Україні, бо державні інтереси не тільки не вимагають нищення місцевих мов, а навпаки — зацікавлені в їхньому розвитку [4, с. 4].

Показовими стали його слова: «Одкидання державної мови — не тільки одкидання національної ознаки української державності, а й величезна неповага до душі і совісті народу, до самої української народності» [5].

Сім'я Шелухина поділяла його погляди та також самовіддано працювала на благо української справи. Так, в Одеському державному архіві знаходиться документ, у якому йдеться про дозвіл від міського голови дружині Шелухина видавати газету «Вісті» українською мовою [6, арк. 29].

Вже з 1905 р. С. Шелухин стає активним учасником українського національного руху: виступає безпосереднім організатором одеського товариства «Просвіта» і займається широкою просвітницькою діяльністю; є автором меморандуму про підтримку прав української нації, який в січні 1905 р. надсилає на ім'я прем'єр-міністра С. Вітте від імені одеських громадян; підтримує діяльність товариства «Українська хата»; напередодні революції очолює Український революційний керуючий комітет в Одесі та пропагує самостійницькі ідеї. На першому українському мітингу в Одесі 1905 року, де зібралося до 1500 осіб, С. Шелухин виступав з приводу автономії України [2, с. 327].

З квітня 1917 р. С. Шелухин стає членом Української Центральної Ради та одним з провідних діячів української партії соціалістів-федералістів. На початку грудня 1917 р. він очолив в УЦР позапартійну фракцію самостійників, котра відстоювала ідеали самостійного державного існування України. Обіймав посади генерального судді УНР, міністра судових справ в уряді В. Голубовича (лютий–квітень 1918 р.), був головою української делегації на мирних переговорах з РРФСР, членом державного сенату (липень 1918 р.), членом Генерального суду, виконуючим обов'язки міністра юстиції в уряді В. Чехівського (1919 р.). С. Шелухин входив до складу української делегації на мирних переговорах у Парижі (1919 р.).

Саме в ці роки С. Шелухин видає за кордоном свою відому політичну працю «L'Ukraine, la Pologne, la Russie et le droit de libre disposition des peuples» («Україна, Польща і Росія та право вільного самовизначення народів». — *переклад наш., К. К.*), завдяки якій піднімає українське питання на розгляд європейської громадськості. У своїй праці, оперуючи аргументами міжнародного права, Шелухин доводить, що після революції 1917 р., коли в Росії не стало царської влади, втратив чинність договір між Україною та Росією від 1654 р., укладений Б. Хмельницьким, та всі зобов'язання у відповідності з ним. Таким чином вчений переконує, що підставою державної незалежності України є момент відмови російського царя Миколи II від престолу внаслідок революції 1917 р., а не дата проголошення IV Універсалу [4, с. 2].

Причини поразки у революції 1917–1921 рр. Шелухин пов'язував з прорахунками української інтелігенції, якій у вирі-

шальний час забракло духу очолити національний рух та визначитись з державною концепцією. Сам він пише: «Для оборони українського державотворчого руху, надання йому історичності, правдивості... потрібні великі зусилля нації. А передусім праця, озброєна науковими знаннями інтелігенції» [7, с. 9]. Основну політичну помилку Шелухин вбачає у хибній орієнтації на чужі політичні сили та закликає шукати шлях до побудови державності у власних національних ресурсах. Ще одним прорахунком українського руху, на думку вченого, став низький професійний рівень діяльності української дипломатичної служби. Що, в свою чергу, ускладнювало процес визнання України як незалежної держави на міжнародній світовій арені.

У 1921 р. вчений емігрував до Чехословаччини, де продовжив активну громадсько-політичну діяльність. Він стає членом Правничого товариства у Празі, а у 1921 р. його було обрано головою Всеукраїнської національної ради, опозиційно налаштованої до С. Петлюри. Перебуваючи в еміграції, С. Шелухин співпрацює з Музеєм визвольної боротьби України в Празі, з Українським соціологічним інститутом, очолює наукову колегію Українського національного музею-архіву. В січні 1923 р. його було обрано головою товариства «Ліга української культури», він тісно співпрацює з Союзом українських журналістів у Відні, згодом (1928 р.) стає почесним членом товариства «Єдність» у Празі.

У Відні 1921 року діячами, опозиційно налаштованими до С. Петлюри, було утворено Всеукраїнський національний державний союз, С. Шелухин був одним з його лідерів і авторів меморандуму, відправленого від імені союзу Версальській мирній конференції на ім'я президента В. Вільсона. У ній обґрунтовувалось право українського народу на незалежність. С. Шелухин вважав Варшавський договір 1921 р., укладений між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським, фатальною помилкою. Знову ж таки на основі міжнародного права він доводить, що вже з моменту підписання угоди вона була приречена на провал з важкими наслідками для України. У своїй праці він вказує: «Орієнтація на чужу державу, чужий уряд звичайно вимагає тяжкої розплати інтересами і коштами своєї нації», та знову підкреслює, що лише спираючись на власні сили можна залишитись «хазяїном в своєму домі» [8, с. 7].

У відносинах з Росією для України тих часів С. Шелухин не бачив жодних перспектив. На думку автора, традиційно та історично склалось, що ще з часів Івана Калити та Петра Першого Російська держава проводила імперіалістичну політику по відношенню до сусідніх народів. І така політична риторика не змінилась навіть з приходом більшовиків. Тому шляхом визволення для України може стати вже згаданий вибір на користь власних національних сил, а також сили міжнародного права [4, с. 7].

Отже Сергій Шелухин, видатний вчений та політик, розглядає український народ як титульну націю для побудови національної держави в її етнічних межах. У своїх працях він обґрунтував та довів право української нації на власну державність.

Вчений був переконаний, що у процесі розбудови української державності потрібно використовувати власний історичний національний досвід українського народу, а не загальні критерії побудови держави.

Слід підкреслити, що праці Сергія Шалухина не втрачають свою актуальність для вивчення процесів державного будівництва і сьогодні. Підкреслимо, що основою державницької концепції С. Шелухина є український народ, як головна рушійна сила державотворення.

Література та джерела

1. Мисечко А. І. Сергій Шелухин: вартівний прав України / А. І. Мисечко // Чорноморська хвиля української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. / Т. С. Вінцовський, О. Є. Музичко, В. М. Хмарський; відп. ред.: В. М. Хмарський; ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса: ТЕС, 2011. — С. 53–67; Домбровський О. І. До питання про роль інтелігенції в становленні правової науки в Україні (до 140-річчя С. П. Шелухина) / О. І. Домбровський, Я. О. Домбровський // Інтелігенція і влада: збірник наукових праць. — 2004. — Вип. 3. — С. 147–156.
2. Дружкова І. С. Внесок Одеси і український державотворчий рух 1917–1918 рр. (на прикладі діячів Центральної ради та Гетьманату) / І. С. Дружкова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. — 2008. — Вип. 14. — С. 327–332.
3. Ващук Л. В. Внесок ученого, історика, дипломата Сергія Шелухина у розвиток українського правництва (за документами Цен-

- трального державного архіву зарубіжної україніки) [Електронний ресурс] / Л. В. Ващук // Архіви України. — 2016. — Випуск 2 (301), березень-квітень. — С. 40–48. — Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2016/04.pdf. — Дата звернення: 25.10.2016.
4. Cheloukhine S. L'Ukraine, la Pologne et la Russie et le droit de libre disposition des peuples [Ressource électronique] / Serge Cheloukhine. — Paris, 1919. — 9 p. — URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5703/file.pdf>. — Accessed: 12.11.2016.
 5. Шелухин С. Державна мова на Україні / С. Шелухин // Нова рада. — 1918. — 8 вересня.
 6. Державний архів Одеської обл. — Ф.10. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 29.
 7. Шелухин С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухин. — Прага, 1936. — 248 с.
 8. Шелухин С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. / С. Шелухин. — Прага: Нова Україна, 1926. — 39 с.

REFERENCES

1. MISECHKO, A. I. (2011) Serhiy Shelukhyn: vartovyy prav Ukrayiny-Serhiy Shelukhyn : sentinel of rights for Ukraine. *Chornomors'ka khvylya ukrayins'koyi revolyutsiyi. Providnyky natsional'noho rukhuv Odesi u 1917-1920 rr.* — *The Black sea wave of Ukrainian revolution. Explorers of national motion are in Odesa in 1917-1920.* Odesa. p. 53-67. (In Ukrainian); DOMBROVS'KYY, O. I. & DOMBROVS'KYY, Ya. O. (2004) Do pytannya pro rol' intelihentsiyi v stanovlenni pravovoyi nauky v Ukrayini (do 140-richchya S. P. Shelukhina) — To the question about the role of intelligentsia in becoming of legal science in Ukraine (to the 140 year of S. P. Shelukhyn). *Intelihentsiya i vlada. Zbirnyk naukovykh prats' — Intelligentsia and power. Collection of scientific works.* Iss. 3. p. 147-156. (In Ukrainian).
2. DRUZHKOVA, I. S. (2008) Vnesok Odesy i Ukrayins'kyy Derzhavotvorchyy rukh 1917-1918 rr. (na prykladi diyachiv Tsentral'noyi rady ta Het'manatu) — Payment of Odesa and Ukrainian State-creative motion 1917-1918 (on the example of figures of Central advice and Het'manat). *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Istoryia.* Iss. 14. p. 327-332. (In Ukrainian).
3. VASHCHUK, L. V. (2016) Vnesok uchenoho, istoryka, diplomata Serhiya Shelukhyna u rozvytok ukrayins'koho pravnytstva (za dokumentamy Tsentral'noho derzhavnoho arkhivu zarubizhnoyi ukrayiniky) — Contribution of scientist, historian, diplomat Serhiy Shelukhyn to development of Ukrainian low (on the documents of the

- Central record office of foreign ukrainians). *Arkhivy Ukrainy — Archives of Ukraine*. [Online] Iss. 2(301). p. 40–48. Available from: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2016/04.pdf [Accessed 25/10/2016] (In Ukrainian).
4. CHELOUKHINE, S. (1919) *L'Ukraine, la Pologne et la Russie et le droit de libre disposition des peuples*. [Online] Paris. Available from: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5703/file.pdf> [Accessed 12/11/2016] (In French).
 5. SHELUKHYN, S. (1918) *Derzhavna mova na Ukraini — An official language is on Ukraine*. *Nova rada — New council*. 8th September. (In Ukrainian).
 6. *Zvit mis'koyi kantselyatsiyi viddilu tseenzury — Report of municipal office of department of censorship* (1905). F. 10. D. 1. C. 1. The State archive of Odesa region. (In Russian).
 7. SHELUKHYN, S. (1936) *Ukrayina — nazva nashoyi zemli z naydavnishykh chasiv — Ukraine is the name of our earth from the oldest times*. Prague. (In Ukrainian).
 8. SHELUKHYN, S. (1926) *Varshavs'kyu dohovir mizh polyakamy y S. Petlyuroyu 21 kvitnya 1920 r. — Warsaw pact between Poland and C. Petlyuroyu on April, 21 in 1920*. Prague. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 12 грудня 2016 р.

УДК 94(477):316.647.6

О. А. Шановська

ВЕЛИКА МІСІЯ МИХАЙЛА ГОРИНЯ

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Шановська Олена Андріївна, к. і. н., доц., доцент кафедри політології, e-mail: shanovskaya@mail.ru

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена постаті Михайла Гориня — активіста українського національно-культурного інтелектуального руху шістдесятників, дисидента, правозахисника, багатолітнього політв'язня, члена Української Гельсінської групи та співзасновника Української Гельсінської спілки, одного зі співзасновників Народного Руху України, голови секретаріату, голови Політради та співголови НРУ, народного депутата України I і II скликань. На документах радянських органів державної безпеки показано участь М. Гориня в національно-визвольному русі 1960–1980-х років,

© Шановська О. А., 2016

його роль організатора українського самвидаву як форми радянського інакомислення, досвідченого опозиційного діяча, одного з найбільш активних членів НРУ, які надали цьому широкому громадському об'єднанню виразного політичного характеру. Архівні документи свідчать про невідступність М. Гориня від своїх переконань, про те, що довгі роки ув'язнення не змінили громадянську позицію активіста — націоналістичні погляди, вороже ставлення до радянського ладу, а навпаки, перетворили на його переконаного політичного супротивника. Матеріали документів колишнього КДБ УРСР доповнюють загальний портрет борця за українську національну ідею.

Ключові слова: Михайло Горинь; шістдесятник; дисидент; правозахисник; самвидав; національно-визвольний рух; архівні документи; КДБ УРСР.

Е. А. Шановская

ВЕЛИКАЯ МИССИЯ МИХАИЛА ГОРЫНЯ

Одесский национальный политехнический университет,
проспект Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Шановская Елена Андреевна, к. и. н., доц., доцент кафедры политологии, e-mail: shanovskaya@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена личности Михаила Гориня — активиста украинского национально-культурного интеллектуального движения шестидесятников, дисидента, правозащитника, многолетнего политзаключенного, члена Украинской Хельсинкской группы и соучредителя Украинского Хельсинкского союза, одного из основателей Народного Руха Украины, главы секретариата, главы Политсовета и сопредседателя НРУ, народного депутата Украины I и II созывов. На документах советских органов государственной безопасности показано участие М. Гориня в национально-освободительном движении 1960–1980-х годов, в частности его роль организатора украинского самиздата как формы советского инакомыслия, опытного оппозиционного деятеля, одного из наиболее активных членов НРУ, которые придали этому широкому общественному объединению ярко выраженную политическую направленность. Архивные документы свидетельствуют о неотступности М. Гориня от своих убеждений, о том, что долгие годы заключения не изменили гражданскую позицию активиста — националистические взгляды, враждебное отношение к советскому строю, а наоборот, превратили в его убежденного политического противника. Материалы документов бывшего КГБ

УСРСР доповняють обчий портрет борця за українську національну ідею.

Ключевые слова: *Михаил Горынь; шестидесятник; диссидент; правозащитник; самиздат; национально-освободительное движение; архивные документы; КГБ УССР.*

O. A. Shanovska

MYKHAYLO HORYN'S GREAT MISSION

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

Shanovska Olena Andriyivna, PhD in History, Assistant professor of Department of Political Science, e-mail: shanovskaya@mail.ru

ABSTRACT

The article is dedicated to Mykhaylo Horyn's personality — an activist of Ukrainian National and Cultural and Intellectual Movement of «the Sixtiers», dissident, human rights defender, political prisoner for many years, a member of The Ukrainian Helsinki Group and co-founder of The Ukrainian Helsinki Union, one of the cofounders of The Popular Movement of Ukraine (RUKH), the Head of the Secretariat, the Head of Political Council and co-chairman of RUKH, member of Ukrainian Parliament of the I-st and II-nd convocation. M. Horyn's participation in National liberation movement of the 1960–1980-es, in particular his role as an organizer of Ukrainian samizdat as a form of soviet dissent, experienced opposition figure, one of the most active member of RUKH who gave a pronounced political trend to this wide social association, was shown in the presented research, which is based on the documents of the Soviet State security bodies. Archival documents prove M. Horyn's persistence and consistency in his convictions, that many years of imprisonment didn't change his civic position of an activist, which includes nationalistic viewpoints and hostile attitude to soviet system; on the contrary, he became a convinced political opponent. The data from the documents of former KGB USSR complement general image of the fighter for Ukrainian National Idea.

Key words: *Mykhaylo Horyn'; 'the Sixtiers'; dissident; human rights defender; samizdat; National Liberation Movement; archival documents; KGB USSR.*

Михайло Миколайович Горинь (17.06.1930 р., с. Кніселю Жидачівського р-ну Львівської обл. — 13.01.2013, м. Львів) — активний учасник українського національно-визвольного руху

1960–1980-х років, політв'язень радянських тюрем і концтаборів в 1965–1971 і 1981–1987 роках [1]. Відомий шістдесятник, член львівського Клубу творчої молоді «Пролісок», згодом дисидент і правозахисник, член Української Гельсінської групи та співзасновник Української Гельсінської спілки (УГС), яка стала першою опозиційною до Комуністичної партії Радянського Союзу організацією. Послідовний і непримиренний борець за свободу нації, він належить до «аристократів духу», які, за словами дисидента Валентина Мороза, привнесли в «заморожену» українську реальність «іскру одержимості», і без яких було неможливе українське відродження [2].

Кожен із представників генерації шістдесятників, які перетворилися на активних дисидентів і політичних опозиціонерів, послідовні й відчайдушні захисники національної ідеї, — Михайло і Богдан Горині, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель, Ігор та Ірина Калинці, Василь Стус, інші видатні особистості, — заслуговують на окрему книгу.

Михайлові Гориню присвятив свою невелику розвідку політолог Тарас Батенко [3]. Автобіографічна розповідь М. Гориня, спогади про політв'язнів, його виступи, документи увійшли в публіцистичну працю «Запалити свічу», опубліковану за підтримки Харківської правозахисної групи й особисто її голови Євгена Захарова [4]. Також за програмою Харківської правозахисної групи були перевідані листи М. Гориня, написані в 1966–1971 рр. у таборах Мордовії та Володимирській в'язниці [5]. Та чи не вперше матеріали про М. Гориня були представлені в документальній збірці В. Чорновола «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» про репресованих шістдесятників. Збірка була опублікована в 1967 році за кордоном і мала там великий резонанс, а в радянській Україні розповсюджувалася самвидавом [6, с. 35–48]. Відомості про М. Гориня подані в статтях колишніх дисидентів Л. Лук'яненка, В. Овсієнка [7], представлени в енциклопедичних і довідкових виданнях [8].

У даній статті на документах радянських органів державної безпеки показано участь М. Гориня в русі опору комуністичній системі 1960–1980-х років, представлено загальний портрет борця за незалежність України.

Одна з перших документальних згадок про М. Гориня — довідка Комітету держбезпеки УРСР від 23 липня 1968 року на

Демократичного фронту сприяння перебудові у Львові, який невдовзі перетворився на Народний Рух України за перебудову (Рух) [11, с. 156–159].

За інформацією секретних служб, до лідерів УГС В. Черновола, М. Гориня, О. Шевченка та інших застосовувалися «заходи профілактичного та виховного характеру», але вони продовжували «активну антисуспільну діяльність, спрямовану на формування в республіці «політичної опозиції» для боротьби за відрив України від СРСР, вважаючи УГС «імпульсною, стрижневою» організацією, яка об'єднує народний фронт України» [11, с. 156–159].

Як видно з документів, М. Горинь перебував на передових позиціях українського національно-демократичного руху і робив свій посильний внесок у національну справу. Так, М. Горинь згадується в інформаційному повідомленні УКДБ по Львівській області від 16 жовтня 1989 р., де говориться про несанкціонований мітинг 15 жовтня у Львові на площі біля університету, в якому брали участь біля 10 тисяч осіб. Як зазначається, члени УГС брати Горині «обвинували правоохоронні органи у втраті авторитету й однобокому розслідуванні подій 1 жовтня», коли відбулося побиття мирних жителів міліцією. Вони вказали, що це «потрібно було властям для введення в місті воєнного стану і нав'язування населенню своєї волі» [12, арк. 261–262]. М. Горинь також порушив питання про майбутню виборчу кампанію, він закликав зібрання не залишити поза увагою сільські райони як найбільш багаточисельні за кількістю мандатів у місцеві ради. Оголосив про проведення 22 жовтня в Києві всеукраїнського мітингу «Законам про вибори — демократичну основу!» і повідомив, що з області у ньому мають взяти участь 100 осіб.

В інформації ідеологічного відділу ЦК КПУ обкомом та Київському міськкому КПУ від 20 серпня 1990 року вказано: «Фактично всіма справами у керівництві Руху заправляють представники Української республіканської партії. Найбільш активний — М. Горинь, який є заступником голови Руху і головою Секретаріату Руху — виконавчого органу цієї організації. Ним планується і під його керівництвом здійснюється переважна більшість акцій Руху». Далі довідково зазначено, що М. Горинь ніде не працює, один із організаторів УГС — УРП,

народний депутат УРСР. Його брат — Богдан Горинь — голова Львівської обласної організації УРП, народний депутат УРСР і облради; брат — Микола Горинь — заступник голови Львівської обласної Ради народних депутатів» [13, с. 174].

Таким чином, таємні інформаційно-аналітичні документи колишнього КДБ УРСР — доповідні записки, спеціальні та інформаційні повідомлення, які надходили до ЦК КПУ і містили оперативну інформацію, отриману органами держбезпеки, зберігають узагальнені відомості, пов'язані з національно-визвольним рухом та його активними діячами. Матеріали документів детально конкретизують факти, пов'язані з дієвою участю М. Гориня в національно-визвольному русі 1960–1980-х років, зокрема в організації виготовлення та розповсюдження самвидаву як форми радянського інакомислення, в опозиційній діяльності УГС, УРП, НРУ. Архівні документи свідчать про невідступність М. Гориня від своїх переконань, про те, що довгі роки ув'язнення не змінили громадянську позицію активіста — націоналістичні погляди, вороже ставлення до радянського ладу, а навпаки, перетворили на його переконаного політичного супротивника. Матеріали документів колишнього КДБ УРСР доповнюють загальний портрет борця за українську національну ідею.

Література та джерела

1. Захаров Б., Овсієнко В., Горинь М. Горинь Михайло Миколайович // Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». Персоналії [Електронний ресурс] 19 квітня 2005 р. — Режим доступу: <http://archive.khpg.org.ua/index.php?id=1113893629>. — Перегляд: 30 жовтня 2016 р.
2. Мороз В. Серед снігів [Електронний ресурс] 8 листопада 2011 р./ В. Мороз. — Сідней: Комітет оборони і допомоги українським політичним в'язням, 1971. — 31 с. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/305-moroz-v-sered-snigiv/>. — Перегляд: 30 жовтня 2016 р.
3. Батенко Т. Свіча М. Гориня: Штрихи до портрета / Т. Батенко. — К.: УРП, 1995. — 64 с.
4. Горинь М. Запалити свічу / М. Горинь. — Харків: Права людини, 2009. — 328 с.
5. Горинь М. М. Листи з-за ґрат / М. М. Горинь. — Харків: Харківська правозахисна група; Фоліо, 2005. — 288 с.
6. Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців») [Електронний ресурс] 26 серпня 2011 р. — Париж: Перша українська

- друкарня у Франції, 1967. — 336 с. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/politologiya/170-chornovil-v-liho-z-rozumu-portreti-dvadtstyati-zlochintsiiv/>. — Перегляд: 11 січня 2015 р.
7. Лук'яненко Л. М. Горинь // Зона. — 1994. — № 8. — С. 24–43; Овсієнко В., Кіпіані В. Невідомий Горинь: дитинство і юність // Україна молода. — 2000. — 16 червня.
 8. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінкських угод: збірник докум. і мат.: в 4 т. Т. 1: Особистості [Електронний ресурс] / укл. Захаров Є.; Авт. біогр. довідок: Карасік С., Овсієнко В., Рапп І. та ін; ред.: Богораз Л., Даніель О., Недзелько Р. та ін.; Харківська правозахисна група. — Харків: Фоліо, 2001. — 129 с. // Сайт Інституту історії України НАНУ. — Режим доступу: www.history.org.ua/?litera&kat=11&id=7480. — Перегляд: 10 січня 2013 р.; Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Гол. ред. Зінкевич О.; передм. Зінкевича О., Обертаса О. — К.: Смолоскип, 2010. — С. 160–162.
 9. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. — К.: Смолоскип, 2013. — 736 с.
 10. У нас була велика місія. Розмова з Михайлом Горинем // Бердиховська Б., Гнатюк О. Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами (інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком) / Б. Бердиховська, О. Гнатюк; пер. із пол. — К.: Дух і літера, 2004. — С. 185–234.
 11. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст.: документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України / НАН України, Ін-т історії України НАН України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 626 с.
 12. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), Львів. — Ф. 71. — Оп. 16. — Спр. 833: Інформаційне повідомлення УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 16.10.1989 р. «О митингах в г. Львові и области 15 октября 1989 г.». — Арк. 261–264.
 13. Провісники свободи, державності і демократії: документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / НАН України, Ін-т історії України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. — К.: Ін-т історії НАН України, 2009. — 454 с.

REFERENCES

1. ZAKHAROV, B., OVSIYENKO, V. & HORYN', M. (2005) *Horyn' Mykhaylo Mykolayovych. Virtual'nyy muzey «Dysydent's'kyu rukh v Ukraini»*. Personaliiy — *Horyn' Mykhaylo Mykolayovych. Virtual Museum «Dissidentsky Rukh in Ukraine.» Personalities* [Online]

- April 19, 2005. Available from: <http://archive.khpg.org.ua/index.php?id=1113893629>. [Accessed: October 30, 2016]. (In Ukrainian).
2. MOROZ, V. (1971) *Sered snihiv — In Snow*. Sydney: Committee on Aid Ukrainian political prisoners [Online] November 8, 2011. Available from: <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/305-moroz-v-sered-snigiv/>. [Accessed: October 30, 2016]. (In Ukrainian).
3. BATENKO, T. (1995) *Svicha M. Horynya: Shtrykhy do portreta — Candle M. Gorynya: Strokes to the portrait*. Kyiv: URP. (In Ukrainian).
4. HORYN', M. (2009) *Zapalyty svichu — Light a candle*. Kharkiv: Prava lyudyny. (In Ukrainian).
5. HORYN', M. M. (2005) *Lysty z-za grat — Letters of the lattice*. Kharkiv: Kharkiv Human Rights Group, Folio. (In Ukrainian).
6. CHORNOVIL, V. (1967) *Lykho z rozumu (portrety dvadtstyaty «zlochyntsiiv») — The Misfortune of Intellect (Portraits of Twenty Criminals)*. Paryzh: The first Ukrainian printing house in France. [Online] August 26, 2011. Available from: <http://diasporiana.org.ua/politologiya/170-chornovil-v-liho-z-rozumu-portreti-dvadtstyati-zlochintsiiv/>. [Accessed: January 11, 2015]. (In Ukrainian).
7. LUK'YANENKO, L. (1994) M. Horyn'. *Zona — Zone*. Issue 8. p. 24–43; OVSIENKO, V. & KIPIANI, V. (2000) *Nevidomyy Horyn': dytynstvo i yunist' — Unknown Gorin: childhood and adolescence. Ukrayina moloda — Ukraine young*. June 16th. (In Ukrainian).
8. ZAKHAROV, E. (ed.) (2001) *Ukrayins'ka Hromads'ka Hrupa spryyannya vykonannya Hel'sinks'kykh uhod — Ukrainian Public Group to Promote the Implementation of the Helsinki Accords*. Collection of documents and materials. In 4 volumes. V. 1: Osobystosti — Personalities. Harkiv: Folio. [Online] April 19, 2012. Available from: www.history.org.ua/?litera&kat=11&id=7480 [Accessed: January 10, 2013]. (In Ukrainian); ZINKEVYCH, O. (ed.) (2010) *Rukh oporu v Ukraini: 1960–1990. — Resistance Movement in Ukraine 1960–1990*. Entsyklopedychnyy dovidnyk. — An encyclopedia. Kyiv: Smoloskyp. p. 160–162. (In Ukrainian).
9. DANYLENKO, V. M. et. al. (2013) *Politychni protesty y inakodumstvo v Ukraini (1960–1990): Dokumenty i materialy — Political protests and dissent in Ukraine (1960–1990): Documents and Materials*. Kyiv: Smoloskyp. (In Ukrainian).
10. BERDYKHOVS'KA, B. & HNATYUK, O. (2004) *U nas bula velyka misiya. Rozмова z Mykhaylom Horynem*. In: Berdykhovs'ka, B. & Hnatyuk, O. (eds.) *Bunt pokolinnya: Rozmovy z ukrajins'kymy intelektualamy — Revolt generation: talks with Ukrainian intellectuals*. Kyiv: Duh i litera. p. 185–234. (In Ukrainian).
11. SMOLIY, V. (ed.) (2011) *Shlyakh do nezalezhnosti: suspil'ni nastroyi v Ukraini kin. 80-kh rr. XX st. Dokumenty i materialy. Do 20-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy — The road to independence: public mood in Ukraine late. 80's. XX century. Documents and materials. By the 20th anniversary of independence of Ukraine*. Kyiv: Ukraine

- National Academy of Sciences, Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
12. *Informatsiynе povidomlennya UKDB po L'vivs'kiy oblasti do L'vivs'koho obkomu KPU vid 16.10.1989 r. «O mitingah v g. L'vove i oblasti 15 oktjabrja 1989 g» — Report KGB in Lviv region to Lviv Regional Committee of the CPU from 16.10.1989 g. «At a meeting by Lvov region and 15 October 1989».* (1989) F. 71. D. 16. C. 833. *Sectoral State Archives of Ukraine's security service. Lviv.* pp. 261–264. (In Ukrainian).
 13. SMOLIY, V. (ed.) (2009) *Provisnyky svobody, derzhavnosti i demokratsiyi: Dokumenty i materialy. Do 20-yi richnytsi stvorennya Narodnoho Rukhu Ukrayiny — Harbingers of freedom, democracy and statehood: Documents and materials. The 20th anniversary of the People's Movement of Ukraine.* Kyiv: Ukraine National Academy of Sciences, Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 20 листопада 2016 р.

УДК 94:32(477)«1956/1964»

І. В. Яковлев

СТАНОВЛЕННЯ ПОСТАТІ І. Ф. ДРАЧА В ПЕРІОД ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

Одеський національний політехнічний університет,
проспект Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Яковлев Игор Васильевич, аспірант кафедри історії та етнографії
України, e-mail: gaz-on@mail.ru

АННОТАЦІЯ

У статті автор досліджує причини піднесення авторитету Івана Федоровича Драча в роки його молодості та початку творчого розвитку, що відбулося у визначний для радянського народу період десталінізації. Дослідження ранньої творчості видатного поета-новатора показало, що його внесок в боротьбу з культом особи Йосипа Сталіна мав значний результат. Як у своїй творчості, так і під час відкритих обговорень проблем радянського суспільства, Іван Драч, не боячись покарання, продовжував гостро критикувати злочини, заподіяні українському народу сталінським тоталітарним режимом. Ухопившись за хвилю десталінізації, що була започаткована М. Хрущовим на XX з'їзді КПРС у 1956 році, І. Драч вкрай вдало скористався політичною ситуацією в країні. На тлі глобальної десталінізації він спромігся підкорити серця мільйонів побратимів та

© Яковлев І. В., 2016

стати одним з найяскравіших представників творчої інтелігенції УРСР, яких нащадки потім назвуть шістдесятниками. Його творчий внесок в процес розвитку національної свідомості досі слугує прикладом для нового покоління патріотично налаштованого суспільства. Розглядаючи цей період життя Івана Федоровича, автор дійшов висновку, що завдяки тим політичним обставинам, які відбувалися на території УРСР наприкінці 50-х — початку 60-х років минулого століття, наявності у Івана Драча сміливості виступати проти радянського режиму, утворилося сприятливе середовище для початку і розвитку його творчого потенціалу.

Ключові слова: І. Ф. Драч; шістдесятники; десталінізація.

И. В. Яковлев

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ И. Ф. ДРАЧА ВО ВРЕМЕНА ДЕСТАЛИНИЗАЦИИ

Одесский национальный политехнический университет,
проспект Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Яковлев Игорь Васильевич, аспирант кафедры истории и этнографии
Украины, e-mail: gaz-on@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье автор исследует причины подъема авторитета Ивана Федоровича Драча в годы его молодости и в начале творческого развития, что произошло в знаковом для советского народа периоде десталинизации. Исследование раннего творчества выдающегося поэта-новатора показало, что его вклад в борьбу с культом личности Сталина имел значительный результат. Как в своем творчестве, так и во время открытых обсуждений проблем советского общества, Иван Драч, не боясь наказания, продолжал остро критиковать преступления, причиненные украинскому народу сталинским тоталитарным режимом. Ухватившись за волну десталинизации, которая была начата Н. Хрущевым на XX съезде КПСС в 1956 году, И. Драч крайне удачно воспользовался политической ситуацией в стране. На фоне глобальной десталинизации он смог покорить сердца миллионов собратьев и стать одним из самых ярких представителей творческой интеллигенции СССР, которых потомки впоследствии назовут шестидесятниками. Его творческий вклад в процесс развития национального сознания до сих пор служит примером для нового поколения патриотически настроенного общества. Рассматривая данный период жизни Ивана Федоровича, автор пришел к выводу, что благодаря тем политическим обстоятельствам, которые происходили на территории СССР в конце 50-х — начале 60-х

годов прошлого столетия, наличию у Ивана Драча смелости выступать против советского режима, создалась благоприятная среда для начала и развития его творческого потенциала.

Ключевые слова: *И. Ф. Драч; шестидесятники; десталинизация.*

I. V. Yakovlyev

THE FORMATION OF I. F. DRACH PERSONALITY DURING THE DE-STALINIZATION

Odesa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

Yakovlyev Ihor Vasylovych, Postgraduate student of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: gaz-on@mail.ru

ABSTRACT

In the article the author investigates the reasons of ascension of authority of Ivan Drach in the years of his youth and the beginning of the creative development that has occurred in the symbolic period of time for the Soviet people, the period of de-Stalinization. The study of the early art of the outstanding poet-innovator showed that its contribution to the fight against Stalin's cult has had a significant result. As in his work, so during open discussions of problems of Soviet society, Ivan Drach, without fear of punishment, continued sharply criticizes the crimes inflicted on the Ukrainian people by the Stalinist totalitarian regime. Grabbing hold of the wave of de-Stalinization, which began N. Khrushchev at the Twentieth Party Congress in 1956, I. Drach extremely successfully took advantage of the political situation in the country. On the background of global de-Stalinization, he managed to conquer the hearts of millions of sworn brothers and became one of the brightest representatives of the creative intelligentsia of the USSR, whom the descendants would later called the «Sixtiers». His creative contribution to the development of national consciousness still serves as an example for a new generation of patriotically minded society. Considering this period in the life of Ivan Fedorovych, the author came to the conclusion that due to the political circumstances that occurred in the territory of the USSR in the late 50's and early 60-ies of the last century, the poet's courage to speak out against the Soviet regime, had created an advantageous environment for starting and developing his creative potential.

Key words: *I. F. Drach; «Sixtiers»; De-Stalinization.*

В наш час гостро постала необхідність вивчення життєвого шляху видатних представників української нації, які спромоглися за своє життя досягти небувалих вершин та внести чималий внесок в розвиток загальнолюдського надбання. Іван Федорович Драч один з цих представників, він спромігся не тільки досягти визначного успіху в літературному житті, та, що більш важливо, він спромігся підкорити політичний олімп нашої країни, і вивести український народ на шлях незалежності. Саме тому дослідження постаті Івана Федоровича Драча зараз має вкрай важливе значення для української історії.

Значна кількість видатних науковців та публіцистів долучалась до вивчення постаті І. Ф. Драча різних періодів його життєдіяльності. Для автора вагомий внесок мають роботи М. П. Загребельного [2], Г. Касьянова [5], В. Г. Ковтуна [6], у яких у повній мірі розглядається громадсько-політична діяльність Івана Федоровича Драча. Та не дивлячись на значне напрацювання в сфері дослідження життєвого шляху видатного представника українського народу, й досі не існує спільної думки щодо ролі І. Ф. Драча у суспільно-політичних процесах на території України у другій половині ХХ ст.

Метою статті є дослідження громадсько-політичної та творчої діяльності І. Ф. Драча в період десталінізації на території Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Хронологічні межі даного дослідження пов'язані з періодом формування світогляду І. Ф. Драча у його ставленні до комуністичного режиму, тобто починаючи з 1936 року; базуються на періоді проведення політики десталінізації, започаткованої М. С. Хрущовим на ХХ з'їзді КПРС, що відбувся 25 лютого 1956 року, та закінчуються з приходом до влади у 1964 році нового генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва.

Автор статті концентрує увагу саме на суспільно-політичних процесах періоду хрущовської відлиги, що сприяли розширенню прав та свобод громадян Радянського Союзу та призвели до становлення постаті Івана Федоровича Драча як протиборця режиму сталінізму та захисника національних ідей.

Як відомо, Іван Федорович Драч є видатним діячем української культури, поетом, кінодраматургом, перекладачем та громадсько-політичним діячем. Він розпочав своє сходження на олімп слави ще в юному віці, коли йому йшов двадцятий

рік. В цей час у Москві відбувався закритий XX з'їзд КПРС, який привніс чималі зміни в життя радянського суспільства [1]. Саме на цьому з'їзді було взято курс на десталінізацію, що в собі несло відмову від культу особи Й. Сталіна та перехід на всебічну гуманізацію в суспільстві. Радянський народ вперше з часів революції отримав змогу відкрито висловлюватись про злодіяння колишньої влади. Звісно, стати на шлях десталінізації було неможливо за один день. Агітаційно-пропагандистська робота, що нав'язувала культ особи вождя протягом останніх двадцяти років, сильно змінила світогляд лівової частки населення і про швидкий перехід від поклоніння до ненависті ніхто не говорив. Йосипа Сталіна любили в рівній мірі, як і ненавиділи. Громадяни, які прожили під його правлінням все своє свідоме життя, вже не уявляли іншого, лише нове молоде покоління могло сприймати його як тирана та диктатора, на щастя, до цього покоління належав Іван Федорович Драч.

Іван Федорович народився у 1936 році, саме тоді, коли продуктивні сили його рідного села Теліжинці потроху відроджувалися після голодомору 1932–1933 рр, але натуроплата праці колгоспників становила лише 12–15 % від заробленого. Крім того, на 1937 р. припадає останній етап довоєнної колективізації, при якому вже 96 % селянських господарств увійшло до колгоспів. Крім того, на 1937–1938 рр. припадає пік сталінських репресій, внаслідок чого жертвами стають кілька мільйонів чоловік, з яких кілька сотень тисяч було розстріляно [8]. Тому не дивно, що Іван Драч виховувався в оточенні неприязні до тодішнього комуністичного режиму. Коли хлопцю виповнилось десять років, Україну накриває (в тому числі і Теліжинці) наступний, вже повоєнний голод 1946–1947 рр. Знову односельчани та сім'я Івана Драча потерпають від репресій з боку радянської влади. Незважаючи на юний вік, І. Ф. Драч добре запам'ятав, як заарештували його сусідку тільки за те, що вона збрала трішки зерна з їхнього поля [2, с. 16]. Щоб вижити, йому доводилось всіма можливими засобами добувати шматок хліба для себе й сім'ї. Та не дивлячись на всі знегоди дитинства, Іван Федорович пройшов всі ступені дорослішання по-радянськи — від жовтеняти до комуніста. Він навіть почав свято вірити в ідеї марксизму-ленінізму, йшов наміченим шляхом радянської людини.

Перебуваючи в лавах радянської армії, Іван Драч дізнався про результати XX з'їзду КПРС, дізнався про критичну промову Микити Хрущова, яку історики й досі називають початком кінця сталінських репресій [10]. Звісно, реакція на доповідь М. С. Хрущова була вкрай неоднomanітна. Суспільство, як і завжди в таких обставинах, розділилось на два табори. До перших відійшли прихильники сталінського режиму, для яких падіння свого кумира мало таке ж значення, як для віруючих знищення їх релігії. До другого табору відійшли менш ідейні та більш пригнічені громадяни Радянського Союзу. Серед них були ті, хто на власній шкірі зміг відчути всю несправедливість політики тоталітарного режиму, всі ті бідні й знедолені, які роками відбували несправедливі покарання, яких насправді не вчиняли. Не дивлячись на розкол суспільства, що виник після обговорення таємної доповіді М. С. Хрущова, суспільство не могло ще відійти від процесу багаторічного перебування в загрозливому стані та страху перед представниками влади. Отож ніхто спочатку навіть й не намагався відкрито висловлюватись проти колишнього очільника Радянського Союзу. Втім не дивлячись на багаторічне залякування народу за допомогою репресивних методів та завдячуючи підтримці уряду М. С. Хрущова, процес десталінізації почав поступово заповнювати всі сфери життєдіяльності радянського народу.

Іван Федорович був одним з тих діячів, хто розділив погляди більшості знедолених українців та почав свій власний шлях боротьби з тоталітарним режимом, перебуваючи на другому курсі філологічного факультету КНУ імені Т. Г. Шевченка.

Восени 1959 р. І. Драч спромігся відкрито виступити з доповіддю з політичної інформації, за яку представники КДБ його забрали одразу по завершенню зібрання [2, с. 11]. Як згадує сам Іван Драч, він як людина, що прийшла з лав радянської армії та тим більше з такою гарною характеристикою, майже член партії, опинився у відділі агітації та пропаганди свого університету, де партійне керівництво зобов'язало його розповсюджувати політінформацію на студентських зборах. Та сталося так, що Іван Федорович вийшов за межі дозволеного. Він, молодий студент, понадіявшись на морально-етичні якості своєї аудиторії, дозволив собі висловитись про всі відомі йому злочини радянської влади, що відбувалися на той час. Перебуваючи в

ораторському запалі, почав гостро критикувати діяльність сталіністів в республіці Казахстан, розповів своїм слухачам про нелюдське ставлення радянської влади до пересічного народу, про рабські умови праці та придушення справедливого страйку, який був організований простими робітниками Караганди і який був подавлений кривавими методами самим начальником Карагандинського відділення ГУЛАГу [2, с. 11].

Не пройшло й години, як представники Комітету Державної Безпеки забрали Івана Федоровича зі сходів університетської бібліотеки в своє головне управління в Києві. Там його допитували двоє, по черзі. Після роз'яснювальної розмови його відпускають. Цього ж року студент Іван Драч стає членом КППС, продовжує брати активну участь в університетському житті, подає у видавництво «Молодь» рукопис книги віршів. Та випадок його «спілкування» з КДБ дає про себе знати. У 1961 р. за політичні переконання І. Драча виганяють з денного відділення. Книжку, яку він подав до друку, видавництво в останній момент відмовилось надрукувати [3]. Не дивлячись на таке випробування долі, Іван Федорович вступає до Вищих сценарних курсів при Держкіно СРСР у Москві, де набирається досвіду та «обростає» новим колом талановитих митців.

У 1962 році він з тріумфом вливається в рух молодих талановитих представників української інтелігенції. За допомогою ораторської майстерності майже одразу його визнають рупором творчої молоді. Іван Драч як ніхто інший виступає на творчих вечорах та народних зібраннях. У своїх віршах він відкрито критикує та ганьбить радянську владу [5, с. 25]. Його неперевершений новаторський вплив у поєднанні з його ораторським мистецтвом перетворюють Івана Федоровича з простого поета в кумира молоді та духовного лідера нового покоління.

Серед шкідливих для радянської влади драчівських творів можна назвати «Оду чесному боягузові», що надрукована на початку 1963 р. «Ода...» стала своєрідним гімном творчої інтелігенції шістдесятих. Цей лаконічний твір, який висміює конформізм попереднього покоління творчого осередку України, став одним з найулюбленіших творів тодішньої патріотичної молоді. До цього кола можна також віднести поему-трагедію «Ніж у сонці» (1961 р.) та першу збірку І. Драча «Соняшник» (1962 р.) [4; 9]. Не дивлячись на те, що ці твори не були на-

повнені гучними політичними закличками чи критикою радянського режиму, вони несли в собі незвичність метафоричних образів, які використовував Іван Федорович, що в свою чергу приховувало загрозу інакодумства, з яким радянська влада намагалась боротись протягом всього свого існування.

Як згадує Марта Дзюба, «коли Дзюба із Вінграновським та Драчем приїхали до Львова вперше і почали на літературних вечорах відкрито розповідати речі, про які ми говорили тихо і у своєму колі, для львів'ян це був шок. Вони говорили про репресії, Голодомор, а їх не арештовували!». Отже, вже тоді Іван Федорович, навчений гірким досвідом, віднайшов тонку грань між дозволеним та забороненим [7]. Він зрозумів, що критикувати злодіяння сталінського режиму дозволено в невеликих кількостях, та ні в якому випадку не можна йти супроти режиму теперішнього, навіть з усіма його недоліками. Використовуючи такий підхід, І. Драч спромігся здобути собі авторитет борця з сталінським режимом, який водночас добре прислужився для тодішньої провладної верхівки, якій критика попередників тільки йшла на користь. Разом зі своїм найближчим оточенням Іван Федорович довів, що використовуючи лише свої природні здібності, можливо прославити не тільки себе але й всю свою країну.

Зараз Іван Драч продовжує свою громадсько-політичну боротьбу проти будь-яких проявів тиранії та провладного злочинства. Він, як і колись, не боїться відкрито критикувати сучасний політичний режим та відстоювати інтереси українського суспільства.

Отже, розглянувши суспільно-політичні процеси, які відбувались на території УРСР в період 50–60-х років минулого сторіччя, та дослідивши громадсько-творчу активність Івана Федоровича Драча, автор прийшов до такого висновку: саме завдячуючи процесу десталінізації, який підтримувався керівниками ЦК КППС, Іван Драч отримав змогу здобути собі авторитет народного героя, борця з радянською тоталітарною системою. Він максимально скористався незабороненим правом критикувати репресії періоду сталінізму і не боявся партпарату. І. Драч здійснював критику радянської влади помірковано, але дієво. Поет підкорив серця мільйонів однодумців і став голосом тих українців, які боялися чергових репресій і не наважувались відкрито висловлювати свої політичні думки.

Література та джерела

1. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14–25 февраля 1956 года. Стенографический отчет: Т. 1–2. — М.: Политиздат, 1956.
2. Загребельний М. П. Иван Драч: науково-популярне видання / М. П. Загребельний. — Харків : Фоліо, 2014. — 121 с.
3. Иван Федорович Драч [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B0%D1%87_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87/. — Дата звернення: 21.09.2016.
4. Ільницький М. М. Иван Драч : нарис творчості / М. М. Ільницький. — К. : Рад. письменник, 1986. — 221 с.
5. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років / Г. Касьянов. — К.: Либідь, 1995. — 224 с.
6. Ковтун В. Г. Иван Драч: Спроба портрету українського політика / В. Г. Ковтун. — К.: Національна парламентська бібліотека України, 1998. — 80 с.
7. Марта Дзюба: Письменниця Ірина Вільде говорила мені: «Іван — це сама есенція...». Інтерв'ю [Електронний ресурс] // Богословський портал. — 2011. — 17 серпня. — Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/11504-marta-dzyuba-pismennicya-irina-vilde-govorila-meni-ivan-ce-sama-esenciya.html. — Дата звернення: 21.09.2016.
8. Соціально-економічні та політичні перетворення (1929–1938 рр.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/practice/59.html>. — Дата звернення: 21.09.2016.
9. Ткаченко А. О. Иван Драч: нарис творчості / А. О. Ткаченко. — К. : Дніпро, 1988. — 272 с.
10. Хрущев Н. С. О культе личности и его последствиях. Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н. С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза [Электронный ресурс] // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 3. — Режим доступа: http://lib.ru/MEMUARY/HRUSHEW/kult.txt_with-big-pictures.html. — Дата обращения: 21.09.2016.

REFERENCES

1. KOMMUNISTICHESKAJA PARTIJA SOVETSKOGO SOJUZA — THE COMMUNIST PARTY OF THE SOVIET UNION (1956) *XX s#ezd Kommunisticheskoy Partii Sovetskogo Sojuza. 14–25 fevralja 1956 goda. Stenograficheskij otchet — XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union. 14–25 February 1956. Verbatim report*. Vol. 1–2. — Moscow: Politizdat. (In Russian).

2. ZAHREBEL'NYI, M. P. (2014) *Ivan Drach: naukovo-populyarne vydannya — Drach: popular science publishing*. Kharkiv : Folio. (In Ukrainian).
3. VIKIPEDIYA. VIL'NA ENTSYKLOPEDIYA — WIKIPEDIA. THE FREE ENCYCLOPEDIA (2016) *Ivan Drach* [Online] 8 November 2016. Available from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B0%D1%87_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87/. [Accessed: 21st August 2016]. (In Ukrainian).
4. IL'NYTS'KYY, M. M. (1986) *Ivan Drach : narys tvorchosti — Ivan Drach : an essay on creativity*. Kyiv: Radyans'kyi pys'mennyk. (In Ukrainian).
5. KAS'YANOV, H. (1995) *Nezhodni: ukrajyns'ka intelihtentsiya v rusi oporu 1960–80-ky rokiv Dissent: the Ukrainian intelligentsia in the resistance movement in 1960–80-ies*. Kyiv: Lybid'. (In Ukrainian).
6. KOVTYN, V. H. (1998) *Ivan Drach: Sproba portretu ukrajyns'koho polityka — Ivan Drach: Trying portrait of Ukrainian politycy man*. Kyiv: National Parliamentary Library of Ukraine. (In Ukrainian).
7. BOHOSLOVS'KYY PORTAL — THEOLOGICAL PORTAL (2011) *Marta Dzyuba: Pys'mennytsya Iryna Vil'de hovoryla meni: «Ivan — tse sama esentsiya...»*. Intervyu — *Marta Dzyuba: Writer Iryna Vilde told me: «Ivan is the very essence of...»*. Interview [Online] 17 August 2011. Available from: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/11504-marta-dzyuba-pismennicya-irina-vilde-govorila-meni-ivan-ce-sama-esenciya.html. [Accessed: 21st August 2016]. (In Ukrainian).
8. ISTORIYA UKRAYINY — HISTORY OF UKRAINE (2016) *Sotsial'no-ekonomichni ta politychni peretvorennia (1929–1938 rr.) — Socio-economic and political transformation (1929–1938)* [Online] Elektronna biblioteka z istoriyi Ukrayiny ta vsesvitn'oyi istoriyi — The electronic library on the history of Ukraine and world history. Available from: <http://www.history.vn.ua/book/practice/59.html>. [Accessed: 21st August 2016]. (In Ukrainian).
9. TKACHENKO, A. (1988) *Ivan Drach: narys tvorchosti — Ivan Drach, sketch creativity*. Kyiv: Dnipro. (In Ukrainian).
10. HRUSHHEV, N. S. (1989) O kul'te lichnosti i ego posledstvijah. Doklad Pervogo sekretarja CK KPSS tov. Hrushheva N. S. XX sezda Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza — On the personality cult and its consequences. Report of the First Secretary of the Central Committee of the CPSU tov. Khrushchev N. S. XX Congress of the Communist party of the Soviet Union. *Izvestija CK KPSS — Izvestia of the Central Committee of the CPSU*. [Online] No. 3. Available from: http://lib.ru/MEMUARY/HRUSHEW/kult.txt_with-big-pictures.html. [Accessed: 21st August 2016]. (In Russian).

Свідоцтво про державну реєстрацію збірника «Інтелігенція і влада»
серії КВ № 7326 від 21.05.2003 р.

Відповідальний за випуск — *М. С. Кучерук*

Ум. друк. арк. 14,07. Обл.-вид. арк. 12,30.
Тираж 100 прим. Зам. № 32 (14).

Адреса редакційної колегії:
кафедра історії та етнографії України,
Одеський національний політехнічний університет,
65044, м. Одеса, проспект Т. Г. Шевченка, 1,
тел.: (048) 705-83-14; (048) 705-84-04,
e-mail: kaf_histori_onpu@ukr.net

Наш сайт: www.history-power.com
Our web-site: www.history-power.com

Надруковано у друкарні видавництва «Екологія»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 23/1
Тел.: (0482) 33-07-18, 33-07-95, 37-15-27
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1873 від 20.07.2004 р.

ISSN 2311-4932. Інтелігенція і влада. 2016. Вип. 35. 1-242.